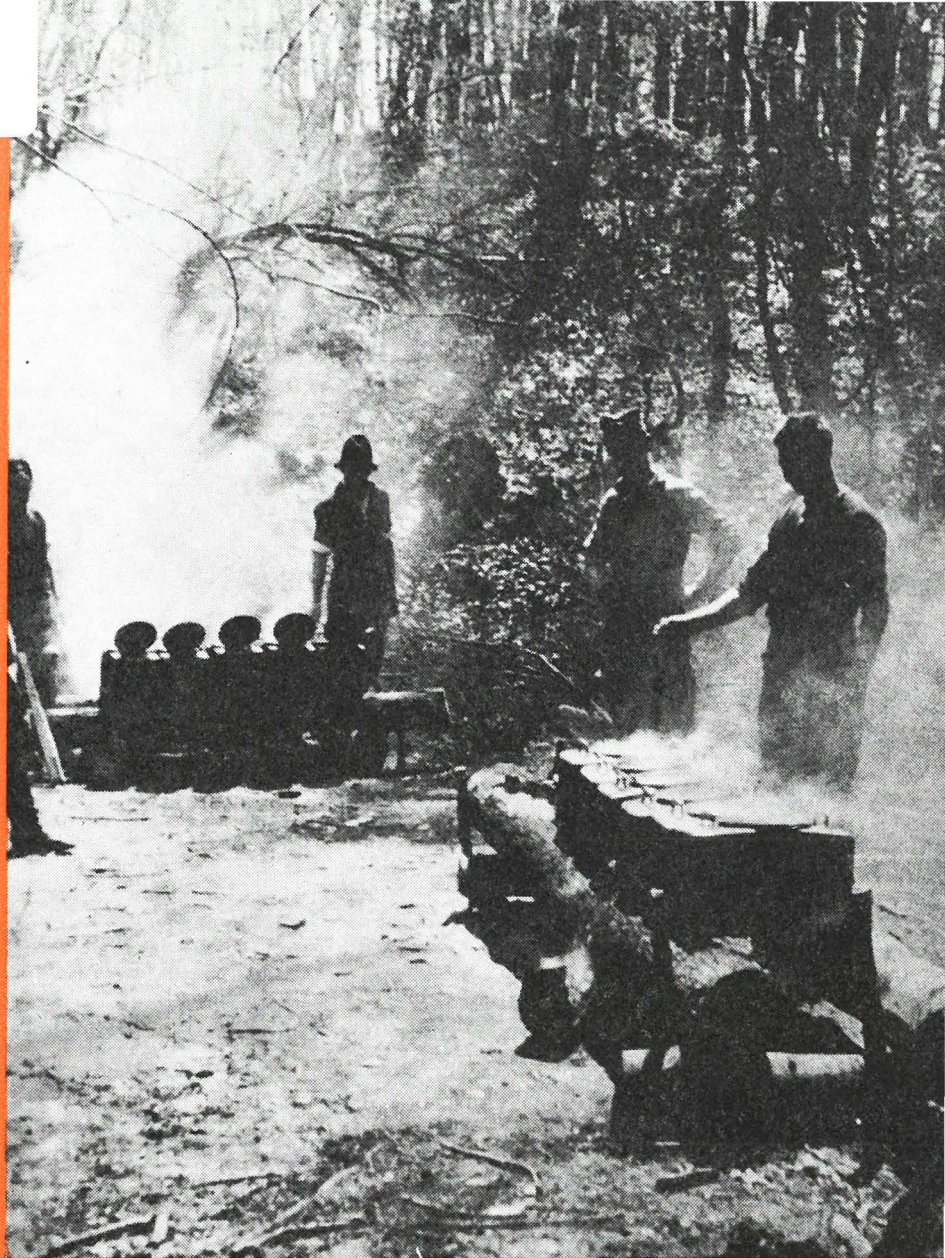

D 2643

D O R R E C

2

Beseda o Prešernu

Ustanovitev Vojkove brigade

Makedonci in Slovenci v boju za osvoboditev in združitev

Krimska partizanska bolnišnica

Partizanska mati iz Levpe

Ljudje in zemlja v podobah Janeza Vidica

1975

BOREC 2-75 ★ XXVII

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Crtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 65 **Beseda o Prešernu**
- 67 **Dr. Tone Ferenc:** Ustanovitev Vojkove brigade
- 75 **France Kos:** Makedonci in Slovenci v boju za osvoboditev in združitve
- 93 **Boris Višnovec:** Krimska partizanska bolnišnica
- 97 **Zvone Kržišnik:** Partizanska mati iz Levpe
- 100 **Fran Roš:** Frankolovo, odlomek pesnitve
- 101 **Tone Kebe:** Osvobodilno gibanje v Breginjskem Kotu in Benečiji
- 115 **Pavel Golla:** Balada o nesrečnem doktorju Vladimirju Kantetu
- 116 **Bogomil Fatur:** Minuta tišine, pesem
- 117 **Franci Strle:** Slovo od moža, očeta in junaka

Likovna umetnost

- 121 **Dr. Ivan Sedej:** Ljudje in zemlja v podobah Janeza Vidica

Književne ocene

- 125 **Slavko Rupel:** Beno Zupančič: Grmada
- 126 **Slavko Rupel:** Janko Messner: Zasramovanci ... združite se!
- 127 **Crtomir Šinkovec:** Anton Ožbolt: Dežela Petra Klepca

Bibliografija

- 128 **V oceno smo prejeli**

Fotografija na naslovni strani: Partizanska kuhinja v varnem zavetju gozdov na Dolenjskem

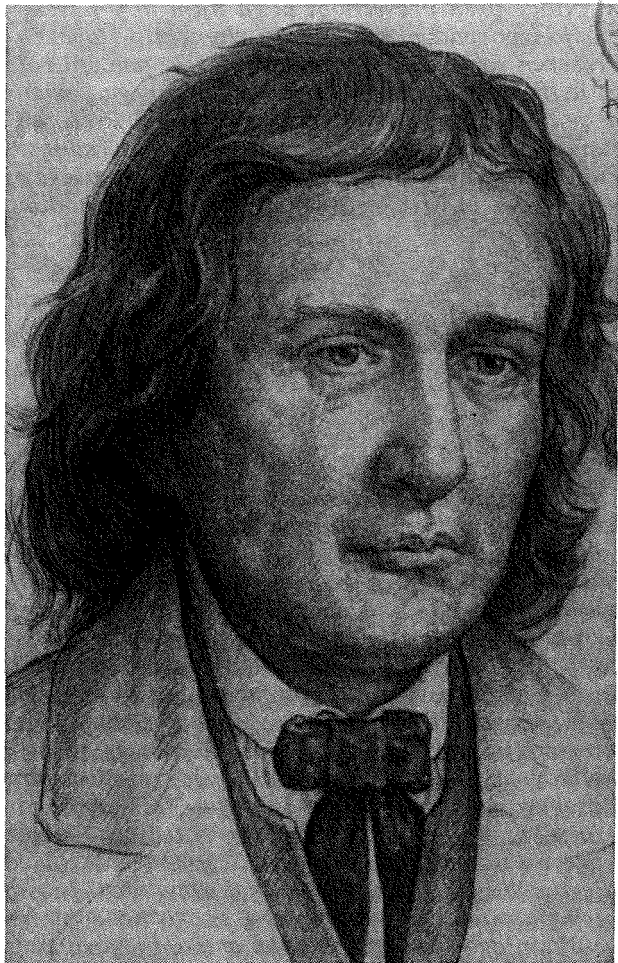
Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon: n. c. 320-476, interna: 12, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Ob slovenskem
kulturnem
prazniku

Beseda o Prešernu

Prešernovo podobo je po
fotografiji — posnetek po
risbi — izdelal akad. slikar
Jaka Torkar

Vsa veličina in globina duha slovenskega ljudstva je zaobsežena v Prešernu. V tem pevcu trpke, moške lepote in tragične ljubezni, ki je s svojo pesmijo na mah postavil svoj rod v krog kulturnih evropskih narodov, je utelešeno najčistejše bistvo slovenskega človeka. Zato bi morala biti vsaka obletnica pesnikovega rojstva slovenskemu kulturnemu človeku njegov največji narodni praznik. Kajti ta blodni slovenski Odisej, ta »najomahljivejši trs v puščavi kranjske književnosti«, kakor se je imenoval, je nosil v sebi najvernejši in najzanesljivejši kompas: čvrsto, neomajno in samoumevno ljubezen do svoje »tesne, majhne, gorate« Itake — Slovenije. Samo ta ljubezen je vznášala krila Prešernovemu geniju, da se je vzpel preko svoje dobe in svojega rodu, ter se zapisal v njegovo osrčje kot njegov najosrednejši duh. Samo iz te in take ljubezni bo črpalo slovenstvo svoje sile za bodočnost.

Fran Albreht

Nihče pred Prešernom in za njim ni v našem jeziku tako čisto in s toliko močjo izpovedoval sebe, svojo plemenito človeško vsebino. Zaradi tega pomeni Prešeren rojstvo našega duha in srca, pomeni rojstvo naše Lepote in Misli. In to je hkrati tudi začetek našega človeškega poslanstva. Ob takih dognanjih pač ni potrebno še posebej reči, kako je bil Prešeren vse do kraja napreden duh. Ravno zaradi tega je bil in je merilo za vrednost vseh naših poti. Kot nepodkupljiv sodnik stoji še zmeraj živ sredi našega nehanja in ob vsebini njegovega duha in srca moremo presojati, ali hodimo prav, ali pa so naša pota zmotna.

Ferdo Kozak

*

Prešernov lik je v mnogočem še nejasen in neulovljiv. In morda je prav to najtehtnejši znak njegove res edinstvene umetniške veličine. Zakaj samo velike umetnosti ni mogoče ne razložiti ne do kraja razmisliti. Marsikaj nam o tem pesniku pove tudi njegova posmrtna usoda. Predstava o njegovi pomembnosti raste nad nami od desetletja do desetletja. Vse naše napredne generacije so se borile zanj in tudi zase v njegovem imenu. In največje poveličanje je doživel nedavno v naši osvobodilni vojni, ko je narod v svojem boju za dokončno osvoboditev na svojo zastavo zapisal predvsem Prešernovo ime. Če ni mogoče reči, da je Prešeren tvorec slovenskega naroda, je vsaj gotovo njegov čudežni Orfej in gotovo je, da se je usoda tega naroda v marsičem oblikovala, kakor se je, zaradi njega, zaradi drobne knjižice njegovih »Poezij«. Posebno velja to za našo kulturo. Vsi njeni tvorci so videli v njem svojega vzornika; bil jim je kažipot in potrditev njihovega hotenja. Njegove pesmi bodo ostale najvišje merilo za našo umetnost, kakor so bile vseh teh sto let po njegovi smrti. Kljub njihovi maloštevilnosti je v njih ujeta in neuničljivo shranjena usoda tega svobodnega, mogočnega in hkrati preprostega človeškega genija, njegov boj za prirodno srečo, njegova tragična drama in njegovo poveličanje v pokornosti nadosebnim dolžnostim, ki so zahteva človeštva in njegovega osebnega poslanstva.

Josip Vidmar

Dr. Tone Ferenc

Ustanovitev Vojkove brigade

Do sedaj je bil sporen pravi datum ustanovitve 16. slovenske narodnoosvobodilne brigade »Janko Premrl-Vojko«. To je ugotovil in zapisal tudi zgodovinar te brigade Stanko Petelin, ki je na strani 47 svoje knjige »Vojkova brigada« v besedilu zapisal, da se je brigada »prvič zbrala 26. septembra 1943 na dvorišču vojašnice v Cerknem«, v opombi pa je opozoril: »Dan ustanovitve brigade je še sporen. Ogarev omenja 26. september, na spominski plošči v Cerknem je označen 27. september, po nekaterih drugih podatkih pa naj bi bila brigada ustanovljena šele 29. septembra. To je bržkone posledica večdnevnega zbiranja enot, ki naj bi se vključile vanjo. Dokončno je bila brigada sestavljena in je že lahko odšla na položaje 1. oktobra.«¹ Petelin je v tej opombi sicer navedel vir,² ni pa se pri njem pomudil nekoliko dalj časa. Gre namreč za poročilo štaba Idrijske, tj. Vojkove brigade štabu primorske operativne cone z dne 1. oktobra 1943, ki pravi med drugim tudi tole: »Iz odreda se je danes formirala brigada 500 mož.«³ V svojem delu o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji⁴ sem upošteval ta vir za povsem zanesljiv in postavil 1. oktober 1943 za dan formiranja Vojkove brigade in se nisem oziral na druge, po mojem mnenju nezanesljive podatke. Pred kratkim pa sem našel nov vir — naredbo štaba Idrijske brigade z dne 30. septembra 1943 o formiranju brigade,⁵ ki popolnoma potrjuje prej navedeni podatek o formiranju brigade dne 1. oktobra 1943. Da bi še bolj pojasnil ta dogodek, sem povprašal o tem nekdanjega poveljnika Milana Tominca in komisarja Henrika Zdešarja. Opisala sta mi njuno pot v brigado, in sicer najprej na Primorsko, v Štomaž pri Ajdovščini in nato v Cerkno.

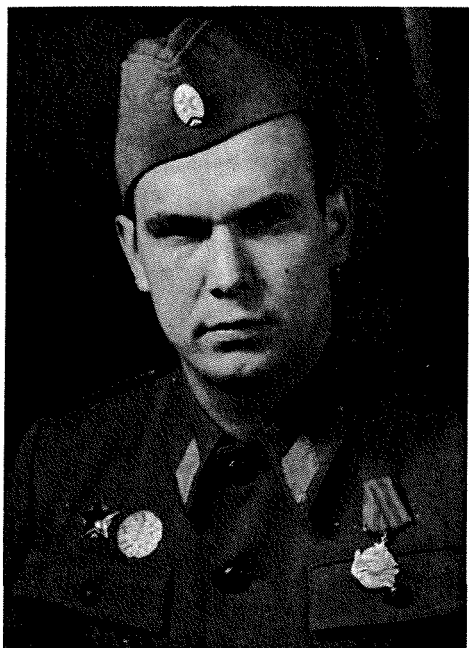
Milan Tominec je bil partizan na Dolenjskem, odkoder ga je glavni štab NOV in PO Slovenije junija 1943 poslal na Gorenjsko. Tam je najprej postal namestnik komandanta I. bataljona Gorenjskega odreda, ob ustanovitvi Gorenjske ali Prešernove brigade 12. julija 1943 so ga imenovali za komandanta njenega I. bataljona. Po smrti brigadnega poveljnika Ivana Javorja je postal vršilec dolžnosti komandanta brigade in je v začetku septembra 1943 po povelju glavnega štaba NOV in POS pripeljal brigado na Notranjsko. Tam je okrog 4. septembra izročil poveljstvo brigade Dušanu Švari-Duletu, ker je dobil nalogo, naj se vrne na Gorenjsko. Ob kapitulaciji Italije sta bila z namestnikom komisarja glavnega štaba NOV in POS Viktorjem Avbljem na Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem. Od tam ga je Avbelj poslal v glavni štab s pismom, v katerem je Avbelj svetoval glavnemu štabu, naj

Prešernovo brigado vrne na Gorenjsko. To se je res zgodilo, vendar šele v drugi polovici septembra, potem ko je brigada zavzela belogardistično postojanko Turjak. Na sedežu glavnega štaba v gradu Soteska pri Novem mestu so Tominca vključili v skupino partizanskih funkcionarjev, ki naj odidejo na Primorsko, kjer se je ljudstvo dvignilo v množični vstaji in je zelo primanjkovalo kadra. Skupino je vodil sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka, v njej pa sta bila tudi Lado Ambrožič-Novljan in Dušan Kveder-Tomaž, načelnika oddelkov v glavnem štabu, ki ju je ta 18. septembra imenoval za komandanta in komisarja operativnega štaba za zahodno Slovenijo. Tisti dan je bil na sedežu CK KPS v Kočevskem Rogu sestanek, ki ga je vodil Edvard Kardelj; sklenili so poslati oziroma vrniti enote in kader na Primorsko, Gorenjsko in Štajersko.⁶

Skupina se je 21. septembra odpeljala z avtomobilom iz Soteske čez Dvor, Velike Lašče, Velike Bloke na Mašun. Tam so Leskošek, Ambrožič in Kveder preuredili Rabsko brigado⁷ in vzeli iz nje nekaj prostovoljcev za delo na Primorskem. Med njimi je bil tudi komandant I. bataljona te brigade Henrik Zdešar. Skupina za Primorsko je prenočila na Mašunu in drugi dan peš nadaljevala pot čez Bač in Knežak, prečkala železniško progo med Postojno in Slavino ter po celonočnem pohodu prišla mimo Sajeveč na cesto nad Razdrtim. Tam je naletela na partizansko zasedo in skupaj so napadli nemški vojaški avtomobil, ki je pomotoma pripeljal do tam. Zaplenili so avtomobil, ki pa je imel poškodovan motor in so se na njem samotež spustili do Šentvida nad Vipavo (sedaj Podnanos). Tam so pred avtomobil vpregli traktor in se 23. septembra pripeljali v Štomaž, na sedež štaba primorske operativne cone in narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo.⁸

V Štomažu pri Ajdovščini si je operativni štab za zahodno Slovenijo uredil svoj stan in takoj začel ukrepati. Ugotovil je, da je vseljudska vstaja v Primorski spravila v narodnoosvobodilno vojsko veliko število ljudi, od mladine do starcev, in so nastali številni bataljoni, ki so se ponekod že združili v odrede. Bataljone narodnoosvobodilne vojske je sklenil združiti v brigade. Še isti dan je izdal odredbo o ustanovitvi šestih novih brigad, in sicer Goriške, Idrijske, Gregorčičeve, Kosovelove, Soške in Tržaške.⁹ Seveda pa tudi operativni štab za zahodno Slovenijo ni mogel takoj dobiti pregleda nad razmerami na vsem razsežnem osvobojenem ozemlju, ki mu je bilo zaupano, tj. nad Primorsko, Gorenjsko in Polhograjskimi Dolomiti, zato je tisti dan ukazal ustanoviti brigade le na območju Gorice, Vipave, Goriških Brd, Idrije in Krasa.

Med brigadami, ki jih je ukazal ustanoviti operativni štab za zahodno Slovenijo, je bila tudi Idrijska brigada. V odredbi o ustanovitvi šestih primorskih brigad je enkrat navedena kot »idrijska« in enkrat kot »SNOUB Janka Premrla-Vojka«. Štab brigade je v svojih prvih aktih uporabljal sicer ime Idrijska brigada, vendar so že na samem formiranju in tudi po njem govorili o Vojkovi brigadi. Do italijanske kapitulacije je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju svoje enote poimenovalo le po pesniku Simonu Gregorčiču (Gregorčičev bataljon avgusta 1942 in Gregorčičeva brigada aprila 1943) in dveh tolminskih kmečkih upornikov — Andreju Laharnarju in Ivanu Gradniku (brigada Andreja Laharnarja februarja 1943 in brigada Ivana Gradnika aprila 1943). Po italijanski kapitulaciji je eno brigado poimenovalo po pesniku Srečku Kosovelu, brigado, ki jo je ukazalo ustanoviti na območju Idrije, pa po Janku Premrlu-Vojku. Poimenovalo jo je po legendarnem partizanskem poveljniku, ki je umrl v noči na 23. februar 1943. Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji zvedelo za njegovo smrt, je 3. marca 1943 naročilo pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko oziroma štabu primorske operativne cone: »Dobili smo tudi žalostno vest, da je tov. Vojko umrl zaradi rane, ki jo je dobil. Popularizirajte ga, prikažite ga kot primorskega junaka in zavednega

Milan Tominec, prvi komandant Vojkove brigade, pozneje načelnik štaba 31. divizije

Slovenca, ki naj bo za vzgled vsem primorskim partizanom. Pošljite nam po možnosti njegovo sliko in biografijo.«¹⁰ Štab primorske operativne cone je 18. marca v posebnem dnevnem povelju — sklicujoč se na povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 3. marca 1943, ki pa — kot kaže — ni ohranjeno, razglasil Janka Premrla-Vojka za narodnega heroja in ukazal, naj se II. bataljon Južnoprimskega odreda imenuje Vojkov bataljon.¹¹ Janko Premrl-Vojko je bil torej prvi primorski partizanski poveljnik, po katerem se je imenovala neka partizanska enota v Slovenskem primorju ter prvi primorski človek, ki so ga razglasili za narodnega heroja.¹²

Henrik Zdešar, prvi politični komisar Vojkove brigade, pozneje pokrajinski šolski nadzornik za Slovensko primorje

Dvorišče italijanske vojašnice v Cerknem, kjer je bila ustanovljena Vojkova brigada. Na steni so vidni sledovi preizkušnje protitankovskega orožja »partop«. Zdaj je v tej stavbi tovarna ETA

Idrijsko brigado »Janka Premrla-Vojka« so, kot kaže, nameravali formirati v Idriji, in sicer iz Idrijskega odreda. Idrija je bila do 23. septembra, ko je vanjo vdrla nemška vojska, svobodna. Za komandanta brigade so odredili Milana Tomince, za njegovega namestnika Stanislava (v odredbi pomotoma Franc) Jereba-Slavka in za komisarja Henrika Zdešarja, medtem ko za namestnika komisarja niso odredili še nikogar. Operativni štab za zahodno Slovenijo je tudi odredil, naj po ustanovitvi Idrijske brigade formirajo nov Idrijski odred, ki ga naj vodita komandant Petar Alfirovič in komisar Franc Caserman-Tesar.¹³

Milan Tominec se spominja, da sta z Zdešarjem dobila odredbo o ustanovitvi navedenih šestih primorskih brigad 24. septembra 1943, ko sta bila še v Štomažu, odkoder sta popoldne opazovala nemško bombardiranje Ajdovščine. Na pot pa se tega dne nista odpravila sama, temveč so se odpeljali skupaj z dr. Alešem Beblerjem, ki je nameraval imeti zborovanje v Idriji. Odpeljali so se po poti Ajdovščina—Col—Črni vrh—Godovič in so na poti zvedeli, da je nemška vojska že povsem zasedla Idrijo. Zato so se po isti poti vrnili v Štomaž in sta se Tominec in Zdešar nato sama odpeljala z motornim kolesom po poti Predmeja—Trnovski gozd proti Vojskemu. Ko sta pozno zvečer prispela na Vojsko, sta tam našla večjo skupino partizanov Idrijskega odreda in političnega delavca Jaka Štucina-Cvetka. Drugi dan sta poskušala dobiti stik še s partizani pri Črnem vrhu, vendar njun poskus ni uspel, ker se jima je pokvarilo motorno kolo in zvedela sta tudi, da je nemška vojska zasedla tudi Črni vrh. To so jima povedali partizani, ki so se pripeljali z avtomobilom od tiste strani, in z njimi sta se vrnila na Vojsko. Od tam sta odpeljala bataljon Idrijskega odreda — Tominec meni, da je bil to tisti bataljon, ki mu je poveljeval Damjan Brus, do kmeta Robarja nad Idrijo.¹⁴

Vdor nemške vojske v Idrijo 23. septembra in nemška ofenziva proti osrednjemu delu osvobojenega ozemlja Primorske, ki se je začela zjutraj 25. septembra, sta prizadela tudi Idrijski odred, ki so ga bili ustanovili sredi septembra 1943. Odred sicer ni imel večjih izgub, bil pa je razpršen. Borci II. bataljona, ki je imel položaje vzhodno od Idrije, so se vsak po svoje umikali deloma proti Ledinam in deloma v Kanomljo. III. bataljon se je s položajev med Godovičem in Idrijo umaknil v smeri Čekovnika in Vojskega. Medtem je I. bataljon ostal še nekaj časa po manjših enotah na območju Črnega vrha.¹⁵ Ko sta bila Tominec in Zdešar z delom Idrijskega odreda pri kmetu Robarju, je nemška vojska pri Gnelici v Trnovskem gozdu ravno sklenila severni del obroča, ki ga je ustvarila v ofenzivi in nato še čistila Trnovski gozd. Zdešar se spominja, da so bili pri kmetu Robarju nekaj dni, od tam je član OK KPS Idrija Franc Medved-Groga vzdrževal zvezo z Idrijo in jim prinašal »optimistične« novice. Tominec pa se ne spominja več, koliko časa so bili pri Robarju, iz poročila štaba Idrijske brigade štabu primorske operativne cone z dne 1. oktobra 1943, pa lahko ugotovimo, da so bili 28. septembra še tam, ker poročilo navaja, da so od tam tistega dne poslali svoje »zadnje poročilo«.¹⁶ Nekega dne so si preskrbeli vodnika in ponoči odšli proti Cerknemu, središču svobodnega ozemlja severno od Idrije, ki ga nemška ofenziva septembra 1943 ni zajela. Napotili so se v smeri Kanomlja—Krnice—Jageršče—Želin—Cerkno, vendar jih je vodnik vodil celo noč naokoli in ko so ga trdo prijeli, jih je peljal po cesti. Pri Želinu so naleteli na avtomobil in sta se Tominec in Zdešar pred bataljonom odpeljala v Cerkno. Nastanila sta se v neki hiši ob robu vasi pri cesti, ki pelje proti Planini.¹⁷ V Cerknem sta Tominec in Zdešar našla na novo imenovanega sekretarja PK KPS za Primorsko Albina Kovača-Jaka in sekretarja PK KPS za Gorenjsko Maksa Krmelja-Matijo. Dogovorili so se, da bodo ves Idrijski odred vključili v Idrijsko brigado.¹⁸ Zdešar se spominja, da jih je sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka zaradi tega oštel, ko so prišli oktobra z njim v stik.¹⁹

Konec septembra se je v vojašnici v Cerknem zbralo okrog 500 borcev iz II. in III. bataljona Idrijskega odreda. S I. bataljonom tega odreda, ki je bil v nemški ofenzivi v boju z nemško vojsko pri Črnem vrhu, še niso imeli zveze.²⁰

Dne 30. septembra 1943 je štab Idrijske brigade v Cerknem izdal tole odredbo:

Štab Idrijske Udarne brigade
Na položaju, dne 30/9/43

NAREDBA

Po nalogu in pooblastilu glavnega štaba POS se Idrijski Odred spremeni v Idrijsko udarno brigado.

Na predlog štaba brigade in odobrenjem štaba Primorske Operativne Zone se postavljajo sledeči štabi:

Štab brigade:

Komandant brigade Milan Tominec, politkom. Sdešar, namestnik komandanta tov. Blaž dosedaj komandant bat. Gorenjske brigade,²¹ nam. politkom. tov. Tesar sedaj politkomisar Idrijskega odreda,²² obveščevalec tov. Dorče.²³

Postavljajo se sledeči štabi bataljona.

1. Bat. komandant tov. Viktor dosedanji komandir čete,²⁴ politkom. tov. Lado,²⁵ namestnik komandanta tovariš Peter,²⁶ namest. politkom. tov. Perun.²⁷

2. Bat. komandant tov. Ural,²⁸ politkom. tov. Stanko,²⁹ namest. komandanta tov. Mirko,³⁰ namest. politkom. tov. Jelko.³¹

Štab Idrijske udarne brigade.
na položaju, dne 30/9/45

M A R B D B A

Po nalogu in po oblastilu glavnega štaba POS se Idrijski Odred spremeni v Idrijsko udarno brigado.

Na predlog štaba brigade iz odobrenjem štaba Primorske Operativne zone se postavljajo sledeči štabi:

Štab brigade:

Komandant brigade Milan Tominec, politkom. Sdešar, namestnik komandanta tov. Blaž dosedaj komandant bat. Gorenjske brigade, nam. politkom. tov. Tesar sedaj politkomisar Idrijskega odreda, obveščevalac tov. Borče.

Postavljajo se sledeči štabi bataljona.

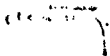
1. Bat. komandant tov. Viktor dosedaj komandir čete, politkom. tov. Lado, namest. komandanta tovariš Peter, namest. politkom. tov. Terun.
2. Bat. komandant tov. Uroš, politkom. tov. Stanke, namest. komandanta tov. Mirko, namest. politkom. tov. Jelko.
3. Bat. komandant tov. Dam' v politkom. tov. Sagadin, namest. komandanta tov. Sorun, namest. politkom. tov. Anamarija.

Vsi štabi bataljona se morejo tekom jutrajšnjega dne formirati v četne komande, vodnike in desetarje. Postaviti morajo tudi bataljonske intendante, obveščevalce, ki bo določil ob. brigade tov. Borče.

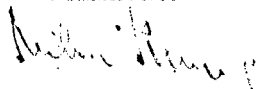
Vsak bataljon mora imeti bataljonske in četne volničarke in tudi formirati mitralješke vođe. Vsi bataljoni morajo tudi imeti minerske vođe. Povelje naj se izvrši takoj. Tekom jutrajšnjega dne mora vsak bataljon poslati brojno stanje in oborožitve. V edinicah mora vladati železna disciplina.

Parti fašizmu - svoboda narodu !

Politkomisari:

Komandant:

3. Bat. komandant tov. Damjan,³² politkom. tov. Sagadin,³³ namest. komandanta tov. Sorun,³⁴ namest. politkom. tov. Anamarija.³⁵

Vsi štabi bataljona se morajo tekom jutrišnjega dne formirati v četne komande, vodnike in desetarje. Postaviti morajo tudi bataljonske intendante, obveščevalce, ki bo določil ob. brigade tov. Dorče.

Vsak bataljon mora imeti bataljonske in četne bolničarke in tudi formirati mitraljeske vode. Vsi bataljoni morajo tudi imeti minerske vode. Povelje naj se izvrši takoj. Tekom jutrišnjega dne mora vsak bataljon poslati brojno stanje in oborožitve. V edinicah mora vladati železna disciplina.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Politkomisar:
Zdešar

Komandant:
Milan Tominec

To odredbo je štab Idrijske ali Vojkove brigade izdal na predvečer formiranja brigade, saj je v njej izrecno naročil, da morajo štabi bataljonov »tekem jutrišnjega dne«, tj. 1. oktobra, formirati četne komande, vodnike in desetarje, postaviti bataljonske intendante in obveščevalce. Naročil je tudi, da je treba drugi dan že poročati o izvrstitvi odredbe.

Z gotovostjo torej lahko trdimo, da je bil prvi zbor ali formiranje Vojkove brigade v Cerknem dne 1. oktobra 1943. In zato je mogel tudi štab brigade tistega dne poročati štabu primorske operativne cone tudi tole: »Iz odreda se je danes formirala brigada 500 mož. Brigada se je razdelila na 3 bat. Moštvo je dobro oboroženo in je že danes odšlo na položaje, s katerih bodo vršili določene naloge.«³⁶ V tem poročilu je štab brigade tudi opravičil zamudo pri formiranju brigade, rekoč: »Ves odred se je tako razbil, da ga je bilo do danes nemogoče formirati v brigado.«³⁷ To povsem drži, saj so do konca septembra uspeli spraviti v Cerkno le borce dveh bataljonov, medtem ko z enim bataljonom še sploh niso imeli zveze.

Potemtakem ne moremo upoštevati 26. septembra 1943 za dan ustanovitve ali formiranja Vojkove brigade. Ta datum je namreč vzet iz brigadne kronike,³⁸ ki jo je najprej pisal Andrej Pagon-Ogarev. Formiranje brigade je začel opisovati takole: »Dne 26. IX. 1943 je bil v Cerknem velik dan. Na dvorišču vojašnice so bili zbrani trije bataljoni... Ustanovljena je brigada Janka Premrla-Vojka, junaka-partizana iz Št. Vida pri Vipavi...«³⁹ Toda prva dva podatka nista točna. Pagon je postal brigadni kronist šele 19. decembra 1943 in je formiranje brigade, pri katerem je bil verjetno navzoč tudi sam, opisal šele po dveh mesecih in pol. Bil je v II. bataljonu in je 19. decembra 1943 opisal za nazaj na kratko ustanovitev brigade in delovanje II. bataljona. V dveh mesecih in pol mu je torej ušel iz spomina pravi datum formiranja brigade in tudi to, da sta bila pri formiranju navzoča le dva bataljona in ne trije.

Stanko Petelin je v zgodovini Vojkove brigade pravilno zapisal, da je brigada odšla iz Cerknega 1. oktobra 1943, in sicer na položaje, kar potrjuje že navedeno poročilo štaba brigade. Petelin pravi, da se je tretji bataljon s kamioni odpeljal do Novakov in nato odšel peš do meje, drugi pa je krenil na Bukovo.⁴⁰ Brigada je odšla v ofenzivo za osvoboditev Poljanske in Selške doline. Isti pisec je tudi upravičeno zapisal, da so podatki o bataljonskih poveljstvih ob ustanovitvi brigade »manj natančni in zanesljivi«.⁴¹ Samo na temelju ustnih virov mu ni uspelo zanesljivo ugotoviti poveljniške sestave brigade ob njenem formiranju. Navedena odredba štaba brigade za formiranje brigade z dne 30. septembra 1943 pomaga razrešiti tudi to vprašanje.

Opombe

¹ Stanko Petelin, Vojkova brigada. Nova Gorica 1968, str. 47—48 (navajam: Petelin, Vojkova brigada).

² Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI — borbe v Sloveniji, knjiga 7, dok. 178 (navajam: Zbornik NOV).

- ³ Prav tam.
- ⁴ Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 597 (navajam: Ferenc, Kapitulacija Italije).
- ⁵ Zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani, št. 7299, naredba štaba Idrijske brigade 30. 9. 1943.
- ⁶ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 298.
- ⁷ Pismo operativnega štaba za zahodno Slovenijo 21. 9. 1943 štabu XIV. divizije NOV in POJ (Zbornik NOV, VI/7, dok. 103).
- ⁸ Izjavi Milana Tominca (16. 7. 1973) in Henrika Zdešarja (14. 7. 1973) avtorju.
- ⁹ Odredba operativnega štaba za zahodno Slovenijo 23. 9. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 116).
- ¹⁰ Pismo CK KPS 3. 3. 1943 PK KPS za Primorsko, Zgodovinski arhiv CK ZKS Ljubljana.
- ¹¹ Dnevno povelje štaba Primorske operativne zone 18. 3. 1943, ital. prevod, arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA Beograd, ital. arhiv., škatla 905, št. 31/7—2.
- ¹² Janka Premrla-Vojka je vrhovni komandant NOV in POJ odlikoval z redom narodnega heroja dne 18. aprila 1944. O popularizaciji tega dogodka glej pismo oblastnega komiteja KPS za Slovensko Primorje štabu IX. korpusa NOV in POJ 28. 4. 1944, arhiv IZDG, part. arhiv, fasc. 535/III.
- ¹³ Glej op. 9!
- ¹⁴ Izjavi Milana Tominca (16. 7. 1973) in Henrika Zdešarja (14. 7. 1973) avtorju.
- ¹⁵ Petelin, Vojkova brigada, str. 44.
- ¹⁶ Poročilo štaba Idrijske brigade 1. 10. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 178).
- ¹⁷ Izjavi Milana Tominca (16. 7. 1973) in Henrika Zdešarja (14. 7. 1973) avtorju.
- ¹⁸ Poročilo štaba Idrijske brigade 1. 10. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 178).
- ¹⁹ Izjava Henrika Zdešarja (14. 7. 1973) avtorju.
- ²⁰ Poročilo štaba Idrijske brigade 1. 10. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 178).
- ²¹ Oto Vrhunc — Blaž Ostrovrhar. Ker je bil v odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo o ustanovitvi primorskih brigad na to dolžnost imenovan Stanislav (v odredbi pomotoma: Franc) Jereb-Slavko, ki je bil takrat komandant bataljona v Severnoprimorskem odredu na goriški fronti in sploh ni prišel v Cerkno (med nemško ofenzivo ga je vodstvo poslalo v Tolminsko brigado), sodim, da so se za Ota Vrhunca odločili sporazumno z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Gorenjsko. Do tedaj je bil komandant III. bataljona Prešernove brigade. Padel je 5. aprila 1945 pri Topolah nad Selci.
- ²² Franc Caserman. Ko je 6. oktobra 1943 Caserman postal politkomisar novega Idrijskega odreda, ga je v Vojkovi brigadi nasledil Avgust Jereb-Rok. Petelinov podatek, da naj bi bil namestnik politkomisarja brigade od 23. septembra do 6. oktobra 1943 Stanislav Jereb-Slavko, ne drži, ker ta sploh ni bil v Vojkovi brigadi. (Izjava Stanislava Jereba avtorju 15. 12. 1974.) Caserman je padel sredi novembra 1943 na območju Idrije.
- ²³ Franc Mikuž. Padel je v nemški ofenzivi na Stari Oselici 17. novembra 1943. (Zivljenjepis F. Mikuža-Dorčeta, ki ga je 15. 12. 1958 na občinski odbor Zveze združenj borcev NOV občine Idrija napisala sestra Kristina Mikuž.)
- ²⁴ Valentin Zevnik — Viktor Železnik, do tedaj komandir čete v Gorenjskem odredu. Smrtno ranjen 28. 10. 1943 pri Ledinah in je umrl istega dne v bolnišnici v Cerknem. Po vojni so ga odlikovali z redom narodnega heroja. Nasledil ga je Janko Prezelj.
- ²⁵ Franc Benčina.
- ²⁶ Petar Alfirovič. Dne 6. oktobra 1943 je postal komandant novega Idrijskega odreda.
- ²⁷ Radovan Dolenc. Padel 8. oktobra 1944 pri Trnovem nad Gorico.
- ²⁸ Pavle Kobal. Padel na Žirovskem vrhu.
- ²⁹ Andrej Makuc. To funkcijo je opravljal do konca leta 1943, nato je za dva meseca postal sekretar OK KPS Idrija. (Izjava A. Makuca avtorju 20. 1. 1975.)
- ³⁰ Ferdo Tolar.
- ³¹ Verjetno Gabrijel Peternel. Kaže, da je 30. oktobra 1943 odšel v partijsko šolo in ga je nasledila Mihaela Škapin-Drina, ki je 15. novembra 1943 padla na Žirovskem vrhu. Odlikovana je bila z redom narodnega heroja. Gabrijel Peternel je padel 26. septembra 1944 na Pasji Ravni kot komandant III. bataljona Prešernove brigade. (Podatek Franca Hvale 30. 12. 1974).
- ³² Damjan Brus.
- ³³ Jože Sagadin.
- ³⁴ Ni mi uspelo ugotoviti pravega imena.
- ³⁵ Marija Pervanja.
- ³⁶ Poročilo štaba Idrijske brigade 1. 10. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 178).
- arhiv, fasc. 281/I. Petelin, Vojkova brigada, str. 48—49.
- ³⁷ Prav tam.
- ³⁸ Kronika Vojkove brigade v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, part.
- ³⁹ Prav tam.
- ⁴⁰ Petelin, Vojkova brigada, str. 58—59.
- ⁴¹ Petelin, Vojkova brigada, str. 50.

France Kos

Makedonci in Slovenci v boju za osvoboditev in združitve

Poizkus primerjalnega prikaza NOB dveh narodov

Položaj slovenskega in makedonskega naroda je bil v letih pred drugo svetovno vojno v nekaterih stvareh močno podoben, v drugih pa silno različen. Oba naroda sta bila razdeljena med tri države:

Makedonci so bili razdeljeni med Jugoslavijo, Grčijo in Bolgarijo. Razdelitev je bila posledica balkanskih vojn v letih 1912 in 1913 ter posledica politike meščanskih strank tedanjih glavnih zaveznic v boju proti Turkom, Srbije, Grčije in Bolgarije. Po prvi svetovni vojni se položaj v tem pogledu ni spremenil, z malo izjemo strumiškega kota, ki ga je v nevijski pogodbi z Bolgarijo dobila Srbija oziroma Jugoslavija, je glede mejnih razdelitev ostalo vse pri starem, tako kakor je bilo urejeno po končanih balkanskih vojnah. To se pravi, da je vardarski del Makedonije prišel v sklop Jugoslavije, egejski v sklop Grčije, pirinski ob Strumi pa v sklop Bolgarije.

Slovenci so bili razdeljeni med Jugoslavijo, Italijo in Avstrijo, če pri tem ne štejemo nekaj tisoč prekmurskih Slovencev, ki so po končani prvi svetovni vojni ostali pod Madžarsko. Tako ureditev so uredile mirovne pogodbe, rapalska z Italijo, ki je dobila Primorsko s Trstom in Istro, kot posledico barantanja Italije z antantnimi silami za pomoč v prvi svetovni vojni, senžermenska pa z Avstrijo, ki ji je del slovenskega ozemlja bil dodeljen že s samo pogodbo, del pa po plebiscitu v celovski kotlini. Največji del Slovencev, na Kranjskem in Štajerskem, pa se je po svoji akciji pridružil novi državi SHS ali Jugoslaviji.

Po formalni razdelitvi v državne meje sosednjih držav je položaj obeh narodov bil zelo podoben, toliko bolj pa se je razlikoval na znotraj. Slovenci v Jugoslaviji so kljub centralističnim tendencam vseh mogočih režimov bili priznana enota s svojim imenom in svojo kulturo. Za Makedonce v Vardarski Makedoniji to ni veljalo. Njihovo narodno ime ni bilo priznano, kot samostojna enota niso obstajali, Makedonija je bila samo južna Srbija. Bili so narod brez narodnih pravic. Makedonci v Egejski Makedoniji v Grčiji in Makedonci v Pirinski Makedoniji v Bolgariji v primeri z njimi niso bili na slabšem. Za prve so bili Makedonci Bolgari, za druge nekakšni Slavomakedonci, toda vsi so enako zatirali makedonski živelj. V tem oziru se niso razlikovali od politike velesrbske buržoazije v Vardarski Makedoniji.

Slovenci pod Italijo in Avstrijo so glede svojega imena bili priznani dejstvo pri svojih gospodarjih, toda glede narodnih pravic in kulturne dejavnosti so bili daleč od položaja Slovencev v Jugoslaviji. Politika Avstrije in Italije jih ni samo zatirala in preprečevala njihovo narodno dejavnost, temveč jih je hotela čimprej potujčiti. Vsaka od obeh je ubirala sicer svoje strune toda v končnem cilju sta si bili enaki, čeprav so bili Italijani v uveljavljanju svojih raznarodovalnih namenov še bolj surovi in nasilni kakor severni sosede.

Zlom stare Jugoslavije je v razmerju »okupatorjev« prinesel važne spremembe. V Sloveniji so si jugoslovanski del Slovencev razdelili trije okupatorji. Največji del so zasedli Nemci (Gorenjsko in Štajersko), Italijani ozemlje južno od Save, Madžari pa tisti del, ki jim je do konca prve svetovne vojne pripadal.

V Makedoniji je bil položaj nekoliko drugačen. Večji del Vardarske Makedonije so zasedli Bolgari. Zahodni del so dobili Italijani, ki pa so za zasedbo uporabili Albanijo, kakor da gre za osvoboditev krajev, ki morajo zaradi velikega deleža albanskega prebivavstva pripasti »Albaniji« (Kičevo, Gostivar, Debar). Tretji okupator makedonskega ozemlja ob tej priliki ni dobil novega makedonskega ozemlja, ker je njega samega okupiral sovražnik. Na skrajnem vzhodu je celo en del zasedla Bolgarija. Za razvoj dogodkov in posledic v obdobju narodnoosvobodilnega boja je bilo nadvse važno, da je država, ki je posedovala Egejsko Makedonijo, bila v tem času sama okupirana in sama razvila osvobodilni boj, ne glede na to, kakšen je po svojih osnovnih tendencah bil. V takih okoliščinah je namreč osvobodilni boj makedonskega prebivavstva v Grčiji naletel na težave, ki bi jih nedvomno ne bilo, če bi Grčija tudi v tem trenutku bila okupator kakor Italija ali Nemčija ali Bolgarija.

V Sloveniji kaj takega ni bilo. Vsi stari »okupatorji« so tudi v novem položaju oziroma v novem razmerju bili prav tako okupatorji, proti katerim se je sicer razvil narodnoosvobodilni boj potem v celoti, najsi je bil okupator »star« ali »nov«. Nedvomno se je borbena zagon proti oblasti tujcev v takšnih okoliščinah še povečal. Dejansko se je s posebno silo pokazal tudi na ozemlju, ki je že prej bilo »okupirano«. To velja zlasti za Primorsko, nekoliko počasneje se je razvijal na Koroškem, še počasneje pa v Prekmurju, kjer so močno vplivali drugačni geografski pogoji.

Pri Makedoncih je v stopnji razvoja narodnoosvobodilnega boja imela posebno vlogo Bolgarija. Zaradi posebnih odnosov nekaterih funkcionarjev komunistične partije v Makedoniji z onimi v Bolgariji, se je razvoj NOB v Makedoniji močno zavlekel in se razvil šele ob krepki pomoči centralnega komiteja KPJ. Toda v Pirin-ski Makedoniji se oboroženi boj proti Bolgarom sploh ni razvil niti začel.

Primerjanje narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji v dobi druge svetovne vojne, ko so se veliki in mali narodi na svetu vzdignili proti tiraniji in namenom nacistično fašističnih mogotcev, z bojem v Makedoniji, nas pripelje do zanimivih spoznanj, ki kažejo, v čem so temeljne tendence boja in njegove oblike bile podobne ali celo enake, v čem pa so se razlikovale in zakaj so se razlikovale. Razume se, da prve kažejo predvsem splošno človeška prizadevanja po miru in pravičnosti na svetu, druge pa bolj posebnosti, ki izhajajo iz različnega položaja dveh narodov, ki sta si toliko in toliko stotin kilometrov narazen.

Pri primerjanju splošnega toka narodnoosvobodilnega boja obeh narodov in pomembnosti posameznih značilnosti v njem moramo po mojem upoštevati tri komponente, ki jih je treba osvetliti, da moremo spoznati, kaj je osvobodilni boj pri obeh povezovalo, v čem pa se je razlikoval in pokazal določene posebnosti:

1. politična akcija za sprostitev in razvoj osvobodilnega boja, kako je izkoristila tedanji položaj ali pa zanemarila prilike, ki so potem neugodno vplivale na tok splošnih dogajanj;

2. oboroženi boj z okupatorji, kaj ga je podpiralo in kaj zaviralo in kakšne oblike je pokazal;

3. kontrarevolucija, iz kakšnih korenin je zrasla, na koga se je opirala in kakšne metode je uporabljala.

1. Politična akcija

Položaj Slovencev in Makedoncev je bil po zlomu kraljevske Jugoslavije položaj okupiranih narodov. Vsi okupatorji ne glede na jezik so takoj pokazali raznarodovalne tendence, čeprav so nekateri npr. Italijani v Sloveniji skušali nastopati nekaj časa z rokavicami v rokah. Cilj pa je vsem bil isti, čeprav so oblike nasilja bile različne.

Lahko rečemo, da je položaj Slovencev v novih okoliščinah bil težji kakor Makedoncev v njihovih. Okupatorji so s svojimi ukrepi obsodili Slovence na smrt. Najbolj nasilni in pripravljeni na ta cilj so bili Nemci. Že leta prej so se pripravljali na dan, ko bodo zasedli zlasti Štajersko, kjer je živel številnejša nemška manjšina. Ko so prišli, so na vsem okupiranem ozemlju razvili gospodarsko, kulturno in politično uničujoči sistem za Slovence. Predvideli so tudi izselitev nekaj sto tisoč Slovencev z rodne zemlje, da bi nad ostalimi laže izvedli svoje raznarodovalne načrte. Pripravljali so se tudi na aneksijo zasedene zemlje Nemčiji, toda partizansko gibanje jim je načrte preprečilo in s tem postavilo na laž vse nemške trditve, da so Slovenci Nemcem prijazno ljudstvo, zraslo iz nemške kulture in si nič drugega ne želi, kakor da se vrne v sklop Nemcev. Po mnenju nekaterih so bili Slovenci sploh le poslovenjeni Nemci. Narodnoosvobodilni boj je razbil vse nemške iluzije, kaj Slovenci so in kaj naj bi po nemškem mnenju bili.

Italijanski okupator je spočetka nastopal mirneje in previdneje. Znal je izkoristiti mržnjo mnogih Slovencev do nemških metod za odstranitev rojakov na Štajerskem in Gorenjskem. Pritegnil je k sebi konservativne, cerkvene in meščanske sile, da bi z njih pomočjo utrdil oblast nad zasedenim delom slovenske zemlje. Pripravil je aneksijo te zemlje k Italiji in jo tudi izpeljal. Toda oblasti si s tem ni utrdil. Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja mu jo je kmalu začel ogrožati. Svojo aktivnost so partizani kmalu prenesli celo tja, kjer je italijanska okupatorska oblast že dolgo bila mednarodnopravno priznana, to je na Primorsko.

Pri Makedoncih so si deželo razdelili Bolgari in Italijani. Bolgari so dobili vzhodni in osrednji del vardarske Makedonije, kraje ob albanski meji pa Italijani. Bolgari v Makedoniji niso nastopili kot osvoboditelji, kar bi bilo pričakovati spričo njihovih desetletja trajajočih tendenc in želja po tej deželi. Po sklepu Hitlerja in nemške vlade jim je bilo naročeno, da s tremi divizijami vkorakajo v srbsko Makedonijo in kot okupatorji prevzamejo administracijo, da bi s tem razbremenili nemške enote, ki bi bile uporabljene drugod. Bolgari so tako napravili. V Skopju so našli poseben akcijski komite, sestavljen iz emigrantov, ki so se ob nemškem vdoru vrnili v Skopje. Ta komite je po prihodu bolgarske vojske začel delati na to, da bi se Makedonija priključila Bolgariji. Toda bolgarska vlada je bila oprezna, ker je vedela, da je bil komite eksponent nemške vojaške komande, za njim pa se je skrival tudi vpliv gestapa.

Bolgarska vlada aneksije v pravem, juridičnem smislu ni izvedla, praktično pa so Makedonijo vedno bolj zenačevali z Bolgarijo, to je s pravnimi ukrepi, s sodstvom in policijo. Velikobolgarska propaganda je naposled začela govoriti, da je

bolgarska vojska prišla v Makedonijo, da jo osvobodi velesrbske tiranije, da bo ljudem pod bolgarsko oblastjo vedno lepše in bolje.

Mimo obljub velikobolgarske propagande so Makedonci kmalu videli, da bolgarske obljube ne veljajo nič. Pravna varnost je bila vedno manjša, izkoriščanje Makedoncev vedno večje, šole so bile bolgarizirane in mladino so silili v fašistične organizacije. V velikobolgarske namene so pritegnili tudi bolgarsko pravoslavno cerkev itd. S takimi ukrepi so Makedonijo praktično pridružili Bolgariji.

V zahodnem delu Makedonije, ki so ga zasedli Italijani ni bilo nič bolje. Italijani so sredi julija 1941 proglasili celo aneksijo zasedenih krajev k Albaniji. Postali so del »Velike Albanije«. Za Makedonce se je položaj silno poslabšal. Prganjali in zatirali so jih italijanski fašistični in albanski nacionalistični elementi. Makedonci so postali ljudje brez pravnega varstva. V šolah so raznarodovali Makedonce, makedonski jezik so prepovedali, gospodarsko so jih izkoriščali. Rekvizicije so bile na dnevnem redu, agrarna reforma pa je bila odpravljena, albanski veleposestniki so znova dobili vso svojo moč. Življenje Makedoncev se je tako poslabšalo, da so začeli bežati v vardarsko Makedonijo, tam pa so jim Bolgari prepovedali naselitev.

Proti okupatorjem, ki so po svoji volji razdelili Jugoslavijo se je kmalu razvil odpor, ki je postopno preraščal v veliko osvobodilno vojno jugoslovanskih narodov. V tem boju so sodelovali tudi Slovenci in Makedonci. Povsod pa je ta boj prerastel osnovno misel boja proti tujcem, to je boj za osvoboditev in se razvil tudi v boj za socialno osvoboditev jugoslovanskih narodov. Povsod so korenine tega cilja segale nazaj v čas pred zlomom države. To dejstvo se je pokazalo tako, da so boj za osvoboditev vodile sile, ki so bile v stari Jugoslaviji socialno zatirane in prezirane. V novem položaju so te sile odkrito povedale ljudstvu, da je poraz v aprilski vojni 1941 bil ne samo posledica sovražne premoči in njene tehnične opremljenosti, temveč je bil posledica tudi družbene gnilobe in korumpiranosti vladajočih slojev. Zato se je boj za osvoboditev izpod okupatorjev sočasno razvil v socialno osvoboditev delovnega ljudstva v razbiti Jugoslaviji.

Na čelo boja proti okupatorju se je postavila Komunistična partija Jugoslavije. Tako je bilo tudi pri Slovencih in Makedoncih, čeprav so pri obeh narodih bile v tem oziru velike razlike. Zbiranje za boj pripravljenih elementov je v Sloveniji bilo drugače kakor v Makedoniji. Položaj v Sloveniji je bil jasnejši v toliko, da se je vsaj načelno oportunistem pojavil le pri elementih, iz katerih se je razvila kontra-revolucija, medtem ko se je v Makedoniji pojavil v samem partijskem kadru, pravzaprav v vodstvu.

V Sloveniji je komunistična partija dala pobudo za ustanovitev Osvobodilne fronte. V njej so se KP pridružile napredne skupine krščanskih socialistov, demokratskega krila Sokola in kulturnih delavcev. Na ustanovnem sestanku nove organizacije niso govorili samo o politični osvoboditvi in združitvi Slovencev, temveč so sprejeli v svoj program tudi socialno osvoboditev, ki je pri partiji bila sicer že sama po sebi razumljiva, toda šlo je sočasno za dovolj široko jedro tudi zunaj partije, ki naj bi s svojim aktivnim deležem v osvobodilni vojni sistematično pripravljalo trenutek, ko bo cilj socialne osvoboditve mogoče uresničiti. Ta cilj je potem Osvobodilna fronta kot celota imela dejansko nenehno pred očmi in to linijo celotne osvobodilne politike uravnavala v tej smeri, čeprav je osvoboditev in združitev slovenskega naroda v najširšem okviru nenehno poudarjala. To je bil zgodovinski program Zedinjene Slovenije v slovenski politiki od marčne revolucije 1848 dalje. Z aktivnim deležem vseh progresivnih elementov med Slovenci v osvobodilnem boju je tudi cilj socialne osvoboditve postajal vsem Slovincem vedno bolj spoznanje nujnosti, ki se bo uresničila, ko bo slovenski narod dosegel Zedinjeno Slovenijo.

Na poti v socialno osvoboditev niso mogli borbenih Slovencev resno ovirati tisti, ki so se bali prav socialnega programa Osvobodilne fronte in so iz strahu pred njim organizirali svoje kontrarevolucionarne vojaške enote. Voditelji kontrarevolucionarnih organizacij so Osvobodilno fronto napadali in obtoževali celo kot izdajavko slovenskih narodnih interesov. Toda sami so z okupatorjevo močjo ustanovili vojaške enote za boj proti Osvobodilni fronti in partizanom. Okupatorju so stali ob strani pri zapiranju in ubijanju slovenskih ljudi. Z njihovo pomočjo je okupator na desettisoče Slovencev odpeljal v koncentracijska taborišča stradanja in smrti.

Kljub težavam in udarcem združenih okupatorjev in domačih pomagačev Osvobodilna fronta ni klonila. Skupine v njej niso popustile, vzdržale so ob komunistični partiji in utrdile skupno fronto vseh svobodoljubnih Slovencev v boju za politično in socialno osvoboditev slovenskega naroda. Notranja enotnost Osvobodilne fronte se je kljub akciji nasprotnikov utrdila in skupine v njej so se med seboj vedno bolj zbliževale.

V Makedoniji je bil položaj vedno bolj zapleten tudi, kar se tiče progresivnih sil, ker se v sklopu reakcionarnih sil sosednjih buržoazij niso znašle tako hitro. Najhuje je bilo, da so buržoazne sile zanikale samoniklost makedonskega naroda. Makedonska revolucionarna organizacija se je že zdavnaj borila za avtonomijo Makedoncev, toda njeno desno krilo je kasneje zašlo pod vpliv imperialističnih tendenc bolgarskega dvora in vlade. Teza teh krogov je pa bila, da v Makedoniji ne prebivajo Makedonci, temveč makedonski Bolgari.

Iz raznih zmot in krivih potov je pokazala jasno smer šele Komunistična partija Jugoslavije, ki se je že v stari Jugoslaviji postavila na stališče, da obstoji v Makedoniji poseben narod s svojim jezikom in svojo kulturo, ki ima zato pravico do samoodločbe. Tako stališče je sprejela tudi kominterneta, kar je prisililo tudi KP Grčije in KP Bolgarije, da sta sprejeli podobni stališči. Tudi makedonska revolucionarna organizacija (VMRO) je naposled priznala poseben makedonski narod, toda simpatij med Makedonci si ni mogla več pridobiti. Makedonske množice so se povezale s komunisti. Toda po zlomu stare Jugoslavije se je položaj znova zapletel, ker so do vpliva v partiji prišli oportunisti ter defetistična in demobilizatorska politika bolgarske partije.

Omenjene slabosti so se začele vidneje kazati, potem ko je Hitlerjeva Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Tedaj je sekretar pokrajinskega komiteja KP za Makedonijo Metodij Šatorov-Šarlo izdal proglas, ki se je zelo razlikoval od proglasov pri drugih jugoslovanskih narodih. Makedoncev tedaj ni pozval na oborožen boj proti okupatorjem, temveč je svaril Makedonce, naj bodo previdni. Njegov krog je začel sabotirati direktive CK KPJ, zavzel sovražno stališče do Srbov. Šarlo je zamenjal partijsko organizacijo v Makedoniji, odbil pa vse pozive CK KPJ, da bi prišel v Beograd na razgovor o problemih makedonske partijske organizacije. Brez znanja CK KPJ je odšel in izposloval nekakšno pridružitve k bolgarski partiji, ne da bi CK KPJ sploh vedel za to. CK KPJ za Makedonijo je Šarlo spremenil v PK KPB. Makedonskim ljudem je dal direktivo, naj izroče orožje okupatorjem. Ker je sabotiral direktive CK KPJ in tudi direktive kominterne, tudi partizanskih odredov ni organiziral, zraven je pa slikal Makedoncem položaj, kakor da bo Rdeča armada prinesla rešitev na krožniku. Akcijo CK KPJ je proglasil za anglofiilsko in imperialistično.

Zaradi takega ravnanja je CK KPJ Šarla razrešil dolžnosti sekretarja PK in ga izključil iz partije. Glede vključitve v bolgarsko partijo se je CK KPJ obrnil na kominterno. Ta je odločila, naj Makedonija ostane pod kompetenco CK KPJ. Na

sekretarsko mesto PK za Makedonijo je CK KPJ postavil Lazarja Koliševskega. Ta je formiral novi PK in začel z organizacijo partizanskih odredov. Toda zelo hitro je padel v roke policiji. Njegov naslednik kot sekretar je postal Bane Andrejev, ki je pa zopet vodil oportunistično linijo.

Posebno poglavje v Makedoniji je bilo razpoloženje ljudstva. Mnogi Makedonci so mislili, da bo Makedonija svobodna, ko bodo iz nje odšli velesrbski hegemonisti, pa naj že vlada v Makedoniji kdorkoli. Tako so ljudje zasovražili velesrbske eksponente! Toda kmalu je prišlo do razočaranja. Namesto svobode so Makedonci dočakali novo suženjstvo z novimi gospodarji. Namesto boljšega življenja so pričakali revščino in lakoto. Makedonski narod je bil osvobojen velesrbskih davkarjev, ne pa velesrbskega sistema. Celo leto so nato govorili o svobodi in enakopravnosti Makedoncev, toda v enem letu je bilo tudi mnogo Makedoncev obsojenih na dolgoletno robijo, več desetih jih je bilo obsojenih na smrt, prek 20 pa tudi ubitih.

Razočaranje nad »osvoboditelji« je bila dragocena postavka za postopni, toda dosledni razvoj narodnoosvobodilne akcije v Makedoniji v naslednjih mesecih. Toda pozitivni rezultati nove borbene akcije so se kazali zelo počasi. Partizanske enote so zaradi starih napak in napačnega pojmovanja, kje je mesto partizanov, nastajale počasi in je njihova dejavnost zelo zaostajala.

V primeri z razvojem v Makedoniji se je osvobodilno gibanje v Sloveniji razvijalo z mnogo hitrejšim tempom. Množična opora partizanstvu ni bila prazna beseda. Širina Osvobodilne fronte je omogočila, da je narodnoosvobodilno gibanje prodrlo v vse pokrajine, iz tako imenovane ljubljanske pokrajine, kjer je bilo nedvomno najmočnejše, se je razširilo tudi v pokrajine, ki pred zlomom Jugoslavije niso bile del Jugoslavije, to je na Primorsko in Koroško. Poleti 1942 je nastalo na Dolenjskem obširno osvobodeno ozemlje, kjer je osvobodilno gibanje postalo oblast, ki je skušala uveljaviti demokratične principe v upravljanju dežele. Kljub kratkotrajnosti — osvobodeno ozemlje je po treh mesecih uničila italijanska ofenziva — je vendar dalo dragocene izkušnje. Predvsem je pokazalo moč osvobodilnega gibanja, čeprav so se v tem času pokazale tudi mnogotere pomanjkljivosti, ki so resno opomnile nosivce osvobodilnega gibanja na uporabo boljših metod v odnosu med ljudmi v osvobodilnem gibanju samem kakor tudi na večjo strnjenost v boju proti okupatorju. Nujnost takih korakov se je izkazala v boju proti kontrarevolucionarnim elementom, ki so s svojo vojsko nastopili proti partizanom, pri tem pa so uživali vsi podporo tudi okupatorjev. Tako je družbena reakcija svoje interese povezala z interesi okupatorja. Ni se borila proti okupatorju, temveč s partizani, ki so nastopili proti okupatorju. Take povezave družbenih sil so ob kapitulaciji Italije prinesle Osvobodilni fronti velikansko zmago. Osvobodila je južni del Slovenije. Na istem delu je pa kontrarevolucija doživela strahotni vojaški polom, ki je bil predigra zloma maja 1945. Namesto da bi se kontrarevolucija po 8. septembru odločila za boj proti okupatorju, je v novem položaju stopila na stran Nemcev. S tem je znova potrdila, da se njeni družbeni interesi ne ujemajo z interesi v osvobodilnem boju borečega se slovenskega ljudstva.

Za Makedonijo v letu 1942 je bilo značilno, da so začele vidno usihati iluzije, ki so jih mnogi Makedonci imeli do Bolgarov. Pri tem ni šlo za to, da bi Makedonci sami bili simpatizirali s tezo, da niso Makedonci, temveč makedonski Bolgari, temveč so iz mrznje do velesrbskega sistema pričakovali boljše usode od Bolgarov. Razočaranje nad Bolgari je postopoma usmerjalo njihove simpatije k partizanom. Širila se je tudi akcija, naj bi Makedonci ne vstopili v bolgarsko vojsko, naj bi raje bežali v gozdove in formirali partizanske enote. V tem oziru pa ni bilo uspehov, ker je vodstvo v PK bilo oportunistično in se za mobilizacijo ni dosti brigalo. Bane

Andrejev je zagovarjal tezo, da v Makedoniji ni pogojev za partizanstvo. Partizani so zato dolgo bili zelo maloštevilni. Vse to je pripeljalo do novih sprememb poleti 1942. Zamenjali so PK, v drugi polovici 1942 pa obnovili glavni štab partizanskih odredov za Makedonijo.

Za močnejši razvoj osvobodilnega gibanja v Makedoniji in vzporedno z njim tudi partizanstva je bilo zelo važno, da se je osvobodilno gibanje začelo povezovati s tradicijo ilindenske vstaje kot narodne makedonske revolucije, češ da sta ilindenska vstaja in slavna kruševska republika bila delo makedonskega naroda ne pa delo vrhovistov (posebne struje v VMRO) ali celo bolgarske države. Propagiranje ilindenske tradicije je bilo seveda v prvi vrsti naperjeno proti bolgarski propagandi, ki je prav to tradicijo skušala speljati na svoj mlin.

Partizanski način boja proti okupatorju se v Makedoniji dalj časa ni razvil, ker je gledanje na partizanstvo bilo drugačno kakor drugod v Jugoslaviji. V Makedoniji ni bilo partizanskega vojskovanja, temveč komitsko. Partizanski odredi so bili po bazah in gozdovih, toda izolirani od prebivalstva. Hranili so se iz posebnih skrivališč. Boj so sprejeli, samo če so bili napadeni. Tako vojskovanje je bilo mogoče samo v poletnih mesecih, ko so gozdovi mogli nuditi varstvo pred preganjanjem bolgarske vojske in orožništva. Pozimi se taki oddelki niso mogli držati. Bili so razbiti, ali pa so se sami razšli.

Ko so iluzije v Bolgare že usihale, je bila močna ovira za razvoj partizanstva nekdanja mržnja do velesrbskih tendenc. Proti takemu razpoloženju je nastopil CK KPJ s posebnim pismom, s katerim je kritiziral PK zaradi nezadostne širine, češ da se vprašanje Jugoslavije ne sme postavljati kot vprašanje bivšega režima, temveč kot vprašanje skupnega boja za osvoboditev vseh narodov in bratstva med njimi, češ da bo to temelj nove ureditve, ne pa staro zatiranje narodov.

Nova stopnja v razvoju narodnoosvobodilnega boja v Makedoniji je nastopila, ko je prišel v Makedonijo odposlanec CK KPJ Svetozar Vukmanović-Tempo. Po daljših razgovorih s partijskimi predstavniki v Makedoniji so sledili ukrepi za odločnejši razvoj narodnoosvobodilnega boja. Poudarili so povezavo tega boja s tradicijo ilindenske vstaje. Dežela, ki je dala en ilinden, more dati tudi drugega, je bilo novo geslo povečane dejavnosti v Makedoniji. Dosti je bilo čakanja, odločno v boj za novo dobo makedonske zgodovine!

Najvažnejše v novem času je bilo novo gledanje na partizanstvo, ker je pretres takratnega časa pokazal, da so slabosti makedonskega partizanstva bile predvsem subjektivne slabosti. Zato so sklenili preiti iz komitskega načina bojevanja v pravo partizansko aktivnost, v odločen napadalni boj z okupatorjem, in po možnosti v vseh krajih Makedonije. Komuniste so tedaj potegnili iz mest v vasi in gozdove, da bi lažje prešli v odločne oborožene akcije. Temeljito so reorganizirali tudi partizanske enote ter formirali nove odrede in grupe odredov. Glavni štab in partijsko vodstvo sta odšla na ozemlje pod italijansko okupacijo v okolici Kičeva, da bi od tam vodili oboroženi boj po vsej Makedoniji.

Marca 1943 je bil naposled formiran centralni komite Komunistične partije Makedonije.

Posledica naraščanja partizanstva v Makedoniji je bilo tudi njegovo širjenje čez ozemlje, ki je do vojne pripadalo Jugoslaviji. Na južni meji je začelo prodirati na ozemlje Grčije, kjer so partizane z ljubeznijo sprejemali Makedonci v tako imenovani Egejski Makedoniji. Ideja narodne osvoboditve in združitve je začela zajemati tudi tiste Makedonce, ki so bili pod grško oblastjo od balkanskih vojn dalje. Toda prav ta ideja je v Egejski Makedoniji naletela na težave, na nerazumevanje pri vodstvu grških partizanov. Vukmanović sam je prišel v ta del Makedonije na razgovore

z grško partijo. Toda grška partija je bila daleč od marksističnega reševanja narodnega vprašanja. O pravici samoodločbe ni hotela slišati. Grška partija je zahtevala, da Makedonci ostanejo v Grčiji, kjer jim bodo zagotovili narodni obstoj. Partija je privolila le na neke meglene načelne izjave o bratskem sodelovanju balkanskih držav pri tem vprašanju. Kasneje se je grška partija izrekla za formiranje posebnih makedonskih enot, ki bi se borile pod svojo narodno zastavo, toda v sklopu grške osvobodilne vojske. Vse to je bilo daleč od primera v Slovenskem Primorju, kjer so italijanski komunisti priznali kompetenco KPS. Edino kar se tiče Italijanov, so italijanski komunisti hoteli imeti svojo kompetenco.

Pri albanskem delu prebivavstva v Makedoniji je problem bil drugačen. Šlo je v prvi vrsti za organiziranje partizanstva, oziroma njegovo smotno razvijanje, ki so ga dotlej zavirali ne samo italijanski okupatorji, temveč tudi buržoazni velealbanci. Postopoma je partizansko gibanje zajelo širše albanske množice. Takrat se je organizirala tudi reakcija, ki je vrgla geslo za boj proti Srbom in Grkom, zraven pa seveda tudi proti partizanom. V besedah je reakcija bila seveda tudi za boj proti okupatorju, toda ta linija je bila le navidezna.

Za vso Jugoslavijo je bila prelomnega pomena kapitulacija Italije 8. septembra 1943. Naenkrat so postale svobodne tiste pokrajine, ki so jih imeli zasedene Italijani in njihovi vazali Albanci. Razume se, da je kapitulacija Italije odmevala v Sloveniji in Makedoniji, ki nas na tem mestu najbolj zanimata. Na glas, da je Italija kapitulirala, se je začela takoj partizanska ofenziva, ki je izkoristila dogodek in tudi s svoje strani prinesla velike spremembe. Najprej je razorožila lepo vrsto italijanskih divizij, tako da si je partizanska vojska pridobila na kupe orožja, pa ne samo lahkega, temveč tudi težkega. V zvezi s kapitulacijo Italije in pridobitvijo orožja je partizanska vojska mogla oborožiti zelo številne enote, ki so doslej trpele na pomanjkanju orožja. Nastala so obsežna osvobojena ozemlja. Tudi tisoči in tisoči novih borcev so vstopili v partizansko vojsko. Nastale so nove divizije in kmalu tudi korpusi.

V Sloveniji je nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, ki je obsegalo Dolenjsko, Notranjsko in Primorsko z Istro. Na tem ozemlju je prevzela oblast Osvobodilna fronta kakor leta 1942 na Dolenjskem. Najpomembnejši dogodek drugega osvobojenega ozemlja je bilo zasedanje odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Bilo je prvo take vrste v Jugoslaviji. Njegovi sklepi so bili uvod v veličastno drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu, kateremu so postopoma sledila temeljna zasedanja po pokrajinah Jugoslavije, ki so ustvarila temelje za kasnejše republike. V Sloveniji je to bilo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju 19/20. februarja 1944, ki je postavilo temelje nove oblasti na Slovenskem. Začeli so se izgrajevati temeljni osrednji organi okoli predsedstva SNOS, za njimi pa tudi organi ljudske oblasti raznih stopenj na terenu od okrožij prek okrajev do terenskih narodnoosvobodilnih odborov. V pomoč osrednjih organov so bili formirani, kjer niso obstajali že prej, ali pa so bili le preoblikovani pokrajinski organi. Pomembno dejstvo je bilo, da so se organi oblasti ločili od političnih organov Osvobodilne fronte in komunistične partije, čeprav so mnogi aktivisti sočasno delovali po dveh ali celo več vzporednih organih.

Pomembno dejstvo v razvoju osvobodilnega gibanja v Sloveniji je bilo, da so poleg osvobojenega ozemlja na Dolenjskem v času od kapitulacije Italije do končne osvoboditve nastajala še po drugih predelih nova osvobojena ozemlja, ki so trajala daljši ali krajši čas, ko jih je uničila sovražna ofenziva, nato pa so se znova obnovila ali nastala v bližini. Taka osvobojena ozemlja so nastajala na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem.

V času od kapitulacije Italije do končne osvoboditve se je osvobodilno gibanje močnejše razširilo tudi po vseh obrobni predelih slovenske zemlje, na Koroškem, v Beneški Sloveniji in Prekmurju. V tem času je prodrlo tudi med Italijane in Nemce, zlasti tiste, ki prebivajo na obrobju slovenske zemlje. Delavska enotnost je bila tista organizacija, ki je povezala nemški in italijanski proletariat v skupnem boju proti fašistom (npr. Trst, Celovec in Beljak).

Kontrarevolucionarni elementi se v zadnjem letu vojne niso umaknili iz boja proti partizanom in Osvobodilni fronti. Po kapitulaciji Italije so se strnili okoli Nemcev, ki so postali naposled edini okupator slovenske zemlje. Sami v sebi niso bili sicer edini, toda vsi so bili na strani okupatorja proti osvobodilnemu gibanju, čeprav so bile pri nekaterih špekulacije z Nemci vidnejše kakor pri drugih. Med njimi samimi so klerikalni pristaši bili številnejši in močnejši od liberalnih. Vse pa je še vedno povezovalo sovraštvo do partizanov in Osvobodilne fronte. Pri vseh je bil odločilen razredni vidik pri ocenjevanju dejavnosti Osvobodilne fronte. Klerikalni kontrarevolucionarji so šli tako daleč, da so celo Zedinjenje Slovenije pričakovali od Hitlerja, čeprav so vsi dobo vzdrževali zveze tudi z begunsko vlado v Londonu.

V Makedoniji je kapitulacija Italije neposredno vplivala le na manjšem ozemlju, ki so ga Italijani priključili k Veliki Albaniji, deloma pa tudi v onem delu Egejske Makedonije, ki so ga tudi zasedle italijanske čete. Toda vodilni ljudje niso ob kapitulaciji v zadostni meri izkoristili prilike, ki se jim je ponudila, da bi pridobili orožja in drugega materiala. Mnogi Italijani niso samo izročali orožja, temveč so hoteli tudi sami pristopiti k partizanom. Partizani so v splošnem navdušenju le preveč pozabili na svoje naloge, zato pa so jih marsikje prehiteli Nemci.

Ne glede na mnogo zanemarjenih prilik je makedonska vojska v tem času postopoma vendarle zelo narasla in nastale so številne nove enote. Zelo važno je tudi bilo, da je nastalo večje osvobojevano ozemlje ob albanski meji od Struge do Gostivara. Kmalu pa so se Makedonci zavedli novega položaja in koristi, ki jim jih je prinesel čas. Kapitulacija Italije je vplivala na množice, da so same spoznale, da je fašizem začel razpadati. V ljudeh je zrasla vera v njegov skorajšnji polom. Tu je bilo jedro za mogočnejši razvoj makedonskega partizanstva in za udarnejšo politično linijo. V proglasih je makedonsko vodstvo izjavilo, da morajo Makedonci sedaj ne samo zaustaviti nemške okupatorje, temveč morajo sočasno pregnati velebolgarske okupatorje, pregnati velealbansko kliko, prav tako pa tudi onemogočiti velesrbsko hegemonistično bando Draže Mihailovića, da bo makedonski narod skupno s srbskim narodom, hrvatskim, slovenskim in drugimi narodi Jugoslavije ustvaril bratsko zvezo vseh jugoslovanskih narodov, v katero pa žele sprejeti tudi bratski bolgarski narod. Ponovno so tudi pozivali stare ilindenske borce, da stopijo v vrste makedonske vojske, češ da se znova prebujajo slavni dnevi stare kruševske republike.

Ko je makedonsko vodstvo izdelovalo manifest, ki je vključeval navedene postavke, se je pokazalo tudi vprašanje ciljev makedonskega narodnoosvobodilnega boja. Vodstvo je stalo pred vprašanjem, ali je mogoče postaviti osvoboditev in združitev makedonskega naroda v celoti kot neposreden cilj, ali pa je bolje omejiti se v tistem času na osvoboditev Makedonije, ki je že bila v sklopu Jugoslavije, združitev vsega makedonskega naroda pa reševati, ko bodo za to ugodni pogoji. Na posvetu je vodstvo sprejelo prvo možnost, ker so bili zanjo dani pogoji. Druga izbira bi nalletela na silne težave. V Bolgariji se ni še nobeno gibanje izjavilo za načelo samoodločbe do odcepitve Makedoncev v Pirinski Makedoniji. Podobno ni storilo tega nobeno gibanje v Grčiji glede Makedoncev v Egejski Makedoniji. V takih pogojih je bilo nerealno postaviti načelo samoodločbe za makedonski narod v celoti. Sprejeli so to načelo samo za Vardarsko Makedonijo.

Temeljne programske postavke navedenega manifesta so bile potrjene tudi v sklepih drugega zasedanja AVNOJ, na katerem je bila Makedonija razglašena kot svobodna in enakopravna enota v bratski skupnosti narodov Jugoslavije.

Proti manifestu vodstva makedonskega narodnoosvobodilnega gibanja so nekateri ugovarjali. Med njimi so bili predvsem nekateri izobraženci, predvsem pa pristaši CK bolgarske partije, v splošnem ljudje, ki so okupacijo malo občutili, ali pa NOB niso razumeli. Toda makedonske množice so manifest sprejele z navdušenjem.

Sklepi drugega zasedanja AVNOJ so v Makedoniji bili spodbuda za nove boje z okupatorjem, za še močnejši razvoj NOB, kakor je tekel dotlej. Razen Nemcev so v Makedoniji ostali kot okupator še Bolgari oziroma bolgarska vojska, ki po svojih metodah ni dosti zaostajala za nemško vojsko. V Bolgariji sami je pa delovala tudi revolucionarna organizacija Otečestvene fronte (Domovinska fronta). In kot nasprotnik avnojskih sklepov se je pojavila ravno Otečestvena fronta, ki ni bila zadovoljna z novim položajem Makedonije v novi Jugoslaviji. Zelo hitro je začela položaj zapletati. Izdala je proglas, v katerem je priznala makedonskemu narodu pravico do samoodločbe, toda uresničila naj bi ga tako, da bi se ne priključila nobeni balkanski državi. Stvar je bila zelo jasna. Bolgarsko vodstvo je spoznalo, da ne more preprečiti osvobodilnega gibanja v Vardarski Makedoniji, hotelo pa je preprečiti uresničenje sklepov AVNOJ, da bi Makedonija ne prišla v sestav Jugoslavije. Geslo Otečestvene fronte je bilo »Makedonija Makedoncem«, češ da je to edina možnost, da Makedonija ne postane jabolko razdora med balkanskimi narodi. Seveda so bile v takih besedah preveč otipljive tendence bolgarskega imperializma.

Imperialistične tendence je Otečestvena fronta pokazala zlasti po kapitulaciji monarhistične Bolgarije septembra 1944, ko je sama prišla na oblast. Takrat je hotela naj bi njena vojska igrala prvo violino kot vojska osvoboditeljica makedonskega naroda. Moremo si misliti, kako je ta želja bolgarske politike vplivala na Makedonce, ki so na samem sebi preizkusili ves teror bolgarske vojske v letih okupacije.

Makedonci volje, da hodijo po lastni poti osvoboditve in vključitve v novo skupnost jugoslovanskih narodov, politika Otečestvenofrontske Bolgarije ni zadržala. Makedonci so trdno ostali pri sklepih drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu, ker so jim samo ti zagotavljali zmago narodne revolucije. To so pokazali na zasedanju resničnih predstavnikov makedonskega naroda v samostanu Sv. Prohor Pčinjski 2. oktobra 1944. To je bilo prvo svobodno zasedanje v zgodovini makedonskega naroda. Na njem so izrekli priznanje sklepom avnojskega zasedanja v Jajcu in ustanovili svoje Antifašistično sobranje narodne osvoboditve Makedonije. Za Makedonce je to zasedanje imelo velikanski pomen. Z njim je bil položen temelj svobodni in enakopravni Makedoniji v skupnosti jugoslovanskih narodov. Po sklepih je bilo podobno zasedanju odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943 in zasedanju v Črnomlju 19/20. februarja 1944. Zaradi drugačnega razvoja narodnoosvobodilnega gibanja se je prvo sobranje pač zavleklo v primeri s Kočevjem in Črnomljem. Toda manifestacija samoodločbe, ki jo je sobranje 2. avgusta, na dan obletnice velikega Ilindena jasno pokazalo, je potrdila voljo borečega se makedonskega naroda, da sam odloča o svoji usodi. Čez nekaj tednov je bil okupator iz Makedonije dokončno pregnan in Makedonija je postala prva osvobojena republika nove Jugoslavije.

2. Oboroženi boj z okupatorji

V razvoju oboroženega boja z okupatorjem so pri Slovencih in Makedoncih bile velike razlike. Pri Slovencih je nemški napad na Sovjetsko zvezo začel resnično sproščati oboroženi boj proti okupatorjem. Njegova sila je sicer res rasla postopoma, ker

je bil oboroženi boj povezan s posebno metodo bojevanja in prostovoljnega odhajanja v partizane. Toda prav tu so se pokazale bistvene novosti. Ker je bilo partizanstvo po zadnjem cilju tudi socialna revolucija, je bilo zelo važno, kako bo razvoj partizanstva sploh zastavljen. Pri Slovencih kakor pri drugih narodih Jugoslavije z izjemo Makedoncev se udeleženci oboroženega boja proti okupatorju v bistvu niso postavili proti njemu v mestih, kjer bi začeli s štrajki, demonstracijami in barikadami, temveč so odšli iz mest v gozdove in tam začeli oborožene akcije proti okupatorju. Pri takem sistemu ni bilo mogoče nabirati novincev z obveznimi mobilizacijami, temveč z individualnim in prostovoljnim odzivanjem klicu na boj proti okupatorju. Pri vsakem novem odzivu je bilo pri tem sistemu mogoče pokazati, da je prejšnji skupini uspelo se obdržati v gozdovih in zraven tudi resnično kljubovati okupatorju. Morebitni udarci po partizanih so bili lahko zelo hudi, toda zaradi razpršenosti partizanske sile niso bili nikoli katastrofalni, to se pravi partizanske sile niso nikoli uničili.

Na takem temelju partizanstva je zrasla oborožena akcija na Slovenskem. Začela je udarjati najprej na Gorenjskem, potem na Štajerskem, se proti jeseni 1941 razvila tudi na Dolenjskem in naposled segla tudi na Primorsko in kasneje tudi na Koroško, proti koncu vojne pa tudi v Prekmurje. Že v prvem letu partizanstva so iz čet nastali bataljoni, v letu 1942 spomladi so nastali odredi in iz njih grupe odredov, v drugi polovici 1942 pa so že nastale štiri slovenske brigade.

Glede na osrednje predele Jugoslavije je partizanstvo v Sloveniji nekoliko zaostajalo, ker je teren bil povsod izpostavljen zelo hitri okupatorski reakciji. Toda slovensko partizanstvo je v bistvu povsod uživalo izredno naklonjenost terena, kar je bila posledica široko razpredene politične akcije Osvobodilne fronte, ki je povsod ustvarila široko politično bazo za razvoj partizanstva, da ga je ljudstvo razumelo in stvarno podpiralo.

Pri vsem razvoju partizanstva pri Slovencih pa ne smemo pozabiti, da tudi mesta v revolucionarnem boju niso bila pozabljena. Mesta, med njimi najbolj Ljubljana, so bila prepletena s politično akcijo Osvobodilne fronte, tako da so ljudje bili prekvašeni z narodnoosvobodilno idejo, da so skrbeli za denarno in materialno podporo partizanstva in Osvobodilne fronte. V mestih so bile formirane borbene grupe in narodne zaščite, ki so mnogokrat paralizirale okupatorske akcije, same pa so bile izraz množičnosti Osvobodilne fronte.

Pri Makedoncih je bil položaj 1941 zelo drugačen. Akcije za oboroženi boj proti okupatorju ni bilo. Sekretar PK Šarlo je Makedonijo vključil v bolgarsko partijo, orožje prepustil Bolgarom, rešitev pa pričakoval od sovjetske vojske. Vse direktive CK KPJ za oboroženi boj je Šarlo sabotiral. Posledica take politike je bila, da se je okupator mirno sprehajal po zasedeni Makedoniji.

Položaj se je obrnil na bolje, ko je bil Šarlo odstavljen, ko je mesto sekretarja prevzel Lazar Koliševski. Bilo je že na tem, da ideja oboroženega upora proti okupatorju zaživi, toda Koliševski je padel v roke policiji in ideja oboroženega boja je zopet oslabela. V začetku oktobra sta bila sicer ustanovljena prilepski in kumanovski odred nato pa še skopski, toda kaj več niso mogli pokazati. Vodstvo PK z naslednikom Lazarja Koliševskega Banetom Andrejevim je dalo direktivo za razformiranje prilepskega odreda, češ da bi ne bil uničen. Novi PK je vso vojaško dejavnost makedonskih partizanov speljal v slepo ulico, ko je izjavil, da v Makedoniji ni ugodnih pogojev za boj proti okupatorjem. Razume se, da je tako ravnanje bilo v popolnem nasprotju s Titovo zahtevo, da PK poskrbi za ustvaritev partizanskih odredov; PK je videl svojo nalogo le v tem, da bi komunisti razjedali bolgarsko vojsko na

znotraj in jo tako spreminjali v revolucionarni element, ki bo v določenem momentu odigral svojo vlogo. To je bila velika iluzija!

Proti takemu oportunističnemu stališču je nastal odpor v samem PK. Spomladi 1942 je leva struja zmagala in sestavila začasno vodstvo PK. To vodstvo se ni odločilo samo za utrditev partijske organizacije, za ureditev pravilnega stališča do oboroženega odpora, temveč je sprejelo tudi nalogo, da ustanovi partizanske odrede.

Dejansko je v letu 1942 do septembra nastalo 6 partizanskih odredov, ki so že začeli napadati tudi bolgarske postojanke. Njihova dejavnost je tako vedno bolj naraščala. S tem so dokazali, da niso bile resnične trditve, da v Makedoniji ni bilo pogojev za oboroženi boj. Pokazalo se je, da le partija ni bila dovolj udarna zaradi oportunističnega pojmovanja vodstva.

Začasno vodstvo PK se je trudilo ozdraviti partijsko organizacijo v Makedoniji. V marsičem jo je pa oviralo delo bolgarskega delegata v PK. Njegov uspeh je bil, da so bili partizanski odredi tedaj še močno izolirani od ljudskih množic, to pa je tudi oteževalo njihov obstanek. Položaj se je vidno spremenil v začetku 1943, ko je v Makedonijo prišel novi delegat CK KPJ Svetozar Vukmanović-Tempo.

Partizanstvo na Slovenskem je v letu 1942 v primeri z onim v Makedoniji nedvomno napravilo mnogo večji korak. Poznalo se je to v organizaciji enot kakor v udarni dejavnosti proti okupatorjem. Na prehodu v leto 1943 so nastale važne organizacijske spremembe. Formirale so se operativne cone — teoretično 5, praktično pa 4 — bile so porazdeljene po vseh slovenskih pokrajinah. Postale so organizator intenzivnejše in bolj vsklajajoče se vojaške dejavnosti na Slovenskem. Brigade pri tem seveda niso bile odpravljene. Vključene so bile v partizansko vojsko kot udarna pest slovenskega partizanstva. Poleti 1943 so k starim 4 brigadam pridružili še eno na Gorenjskem in eno na Štajerskem. Najjasnejši dokaz moči partizanske vojske pa je bila ustanovitev dveh divizij v ljubljanski pokrajini malo pred kapitulacijo Italije. S tako silo je partizanstvo v Sloveniji pričakalo kapitulacijo Italije in zlom osi. Novi položaj je temeljito izkoristilo. Najprej je razorožilo večji del italijanske vojske, mobiliziralo številne nove partizane in jih oborožilo za boj proti nemškemu okupatorju. Kapitulacija Italije je omogočila nastanek obsežnega osvobodjenega ozemlja prek vse južne Slovenije, na katerem je Osvobodilna fronta prevzela oblast kot celota. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je postavil temelje za demokratični razvoj doma in vključitev v novo Jugoslavijo po načelu samoodločbe slovenskega naroda s pravico do odcepitve. Nemška ofenziva jeseni 1943 te politike ni mogla zavreti in partizanov ne uničiti. Ofenziva je sicer pokazala, da je bil nemški okupator še močan, toda ne več toliko, da bi mogel diktirati uničenje osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov.

V Makedoniji je prišlo do velikih sprememb v partizanstvu s prihodom Svetozara Vukmanovića. Po njegovem posegu v makedonsko organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja je prišlo do pomembnih ukrepov, ki so bistveno vplivali na nadaljnji razvoj.

V metodi nastopanja uporniških enot so odpravili komitski način vojskovanja in sprejeli partizanskega. V čem je bilo bistvo razlik, smo videli že zgodaj. Definitivno so odpravili kontrarevolucionarni vpliv predstavnika bolgarskega CK KPB na makedonsko partizanstvo. Marca 1943 so v Makedoniji reorganizirali pokrajinski štab v glavni štab Makedonije. Tega so sklenili premestiti na ozemlje, ki so ga imeli zasedenega Italijani. Od tam naj bi potem vodil oboroženi boj po vsej Makedoniji. Od tam naj bi partizani prodirali na ozemlje pod bolgarsko okupacijo.

Temeljna misel vseh sprememb in reorganizacij je bila pospešiti razvoj makedonskega partizanstva. Temu naj bi še posebej služila ustanovitev operativnih con.

Ustanovili so jih 4 oziroma 5, toda pri eni so se pojavile večje težave, namreč na območju bregalniško-strumiške doline zaradi bolgarske ofenzivnosti. Operativne cone so postale pomemben temelj za ustanavljanje novih partizanskih enot — odredov, katerih formiranje je raslo prek vsega leta 1943. Sredi avgusta 1943 je nastal prvi bataljon v makedonski partizanski vojski, ki so mu kmalu sledili še drugi. V Sloveniji so prvi bataljoni nastali že poleti 1941, torej dve leti prej; tako so se razlikovali pogoji za nastanek takih enot v Sloveniji od prvih v Makedoniji. Toda nadaljnji razvoj je tudi v Makedoniji bil mnogo hitrejši. Naraščanje števila odredov v Makedoniji 1943 je bilo dokaz, da je ves makedonski narod zajel borbeni duh. Odredi so uživali popolno podporo vsega ljudstva. Bolgarske represalije niso dosegle več uspeha, ker ljudstva niso mogle več odvrniti od partizanov. Veliko število starih ilindenskih borcev in političnih predstavnikov se je odkrito izjavilo za partizanski boj. Politični položaj se je s tem za partizane silno poboljšal.

V takem razpoloženju makedonskega ljudstva je prišlo do kapitulacije Italije, ki je močno odjeknila tudi pri Makedoncih. Kapitulacija je privedla do razoroževanja italijanske vojske in ustvarila možnost za večjo mobilizacijo ljudi na osvobojenem ozemlju, ki je nastalo v zahodni Makedoniji ob nekdanji jugoslovansko-albanski meji. Prihod novih borcev sicer ni bil tako velik, kakor bi bil, če bi ga partizani bolj izkoristili, toda postopoma je mobilizacija naraščala, ker so ljudje spoznali, da je fašizmu napočila zadnja ura. V novembru 1943 je bila tudi v Makedoniji ustanovljena prva brigada, imenovana makedonsko-kosovska. Mesec nato je nastala druga brigada, imenovana makedonska. Ustanovitev prvih brigad je dokazovala, da je glavni štab Makedonije sistematično izpolnjeval zamisel svoje dejavnosti, da je ohranil v svojih rokah iniciativo glede oblikovanja in organiziranja makedonske vojske in jo skušal nenehno izpopolnjevati. Naslednji meseci so jasno pokazali, kako dosledno je makedonski glavni štab izpolnjeval svoje zamisli in kako sistematično je dvigal makedonsko vojsko na višjo stopnjo razvoja.

V vojaški organizaciji in masovnem prihajanju novincev v partizane je Makedonija v zadnjem letu napravila toliko kakor Slovenija v vseh treh letih vojne prej. Seveda ne smemo pozabiti okoliščin tako pri Slovencih kakor pri Makedoncih. Pri Slovencih je razvoj narodnoosvobodilnega boja bil nedvomno mnogo bolj premočrten, čeprav so v njem bile različne stopnje in tudi krize. Pri Makedoncih so na razvoj vplivali zadržki, ki jih pri Slovencih ni bilo. Vprašanje Jugoslavije razen nekaj trenutkov pri enem delu kontrarevolucionarnih elementov pri Slovencih ni bilo nikoli sporno. Pri Makedoncih so dvomi v Jugoslavijo bili večji in silnejši, čeprav bolgarofilska smer ni bila tako močna, kakor so mislili Bolgari. K temu so se pridružili še napačni prijemi pri razvoju partizanstva in notranje iskanje prave poti za vključitev v splošni tok NOB jugoslovanskih narodov. Vse to je vplivalo, da je razvoj v Makedoniji zaostajal za drugimi pokrajinami v Jugoslaviji. Ko pa je splošno politični in vojaški položaj v svetu kulminiral, so morali Makedonci pohiteti. In dejansko so pohiteli in dohiti druge narode v Jugoslaviji.

Pri Slovencih se je partizanstvo po kapitulaciji utrdilo in dobilo resnično značaj redne vojske. Organizacija se je izpopolnila, kolikor se je še mogla. V zadnjih tednih 1943. leta je dobila že dva korpusa, najprej VII. na Dolenjskem in nato IX. na Primorskem, ki je vključeval tudi velik del Gorenjske. Zaostajala je še vedno Štajerska, kjer so Nemci bili še vedno močni.

Prav zato, da bi se vojaško in politično razmerje na Štajerskem spremenilo, je glavni štab Slovenije poslal XIV. divizijo po dolgi poti prek Hrvaške na Štajersko januarja 1944. V februarju je prestopila mejno rečico Sotlo. Proti sebi si je sicer nakopala nemško ofenzivo, ki je zahtevala veliko žrtev, toda potem ko jo je vzdr-

žala in na Štajerskem ostala, se je položaj polagoma začel spreminjati v vidno slovensko korist. Podobnega značaja je bil pohod XXX. divizije iz IX. korpusa v Beneško Slovenijo. Toda uspehov tam ni bilo takih, ker je bil značaj Beneške Slovenije drugačen. Bila je manjša in revnejša od Štajerske, pa tudi narodna zavest ni bila na taki stopnji.

V splošnem je bil vojaški značaj partizanstva dovolj krepak, da je vzdržal nešteto večjih in manjših ofenziv okupatorske vojske, ki se je predvsem zavedala prehodnega značaja slovenskega ozemlja v sklopu operacij in premikov proti raznim frontam. Tega so se zavedali zlasti zahodni zavezniki protihitlerjevske koalicije, ki so se mnogokrat sporazumeli s partizanskim poveljstvom za koordinirane akcije na pomembnejših točkah na Slovenskem. Ena najpomembnejših je bila akcija na prometne žile, predvsem železnice na Slovenskem julija 1944. Pomen slovenskega ozemlja se je dobro zavedal nemški okupator, zlasti proti koncu, ko je obrambno linijo pred zahodnimi zavezniki skušal utrditi prav na slovenskem ozemlju. Tega so se zavedali tudi kontrarevolucionarji, ki so vztrajali na strani okupatorjev prav do konca računajoč pri tem, da se bodo ob koncu lahko pridružili zahodnim zaveznikom. Drzni pohod IV. jugoslovanske armade vzdolž Jadranskega morja do Trsta je njihove načrte v bistvu onesposobil in jih naposled pognal čez mejo osvobojene domovine kot emigrante, kot begunce, to je kot ljudi poražene vojske.

Za vojno v Sloveniji je bilo značilno, da se je podaljšala čez rok, ki uradno velja za konec druge svetovne vojne. V Makedoniji je bila takrat vojna že zdavnaj končana in je Makedonija že delovala kot svobodna in enakopravna »republika« nove Jugoslavije.

V mesecih po kapitulaciji Italije je bilo za makedonsko osvobodilno gibanje značilno, da se je partizanstvo močneje razvilo v zahodnem delu Makedonije, potem pa pognalo močnejše korenine tudi v Egejski Makedoniji. Sočasno je pa močno zaostajalo v osrednjem in vzhodnem delu Makedonije, to je v Vardarski Makedoniji, ki so jo imeli zasedeno Bolgari. Prav tega dejstva so se globoko zavedali makedonski vojaški in politični voditelji. Zato so napravili načrte za večji pohod makedonskih partizanov v »bolgarsko« vardarsko Makedonijo. Moremo ga primerjati s podobnimi akcijami slovenskih partizanov na Štajersko in v Beneško Slovenijo. Obe akciji sta se v glavnem ujemali celo časovno. Makedonska akcija je znana pod imenom februarški pohod makedonskih enot.

Izhodišče za drzno in velikopotezno makedonsko akcijo je bilo na južnih pobočjih planine Kožuf v Egejski Makedoniji. Tam so se zbrale tri skupine partizanskih enot za pohod po bolgarskem delu Makedonije.

Prva skupina, ki jo je sestavljala prva makedonsko-kosovska brigada, je odšla na pot 31. januarja 1944. V literaturi je znan njen pohod tudi kot »bogomilski pohod«, ker je dosegel planino Bogomilo med Prilepom in Velesom. Na tem pohodu je imela brigada hude boje in težave z Bolgari. Kljub težavam pa je vzdržala napade dveh bolgarskih divizij. Po 14 dneh se je vrnila na planino Kožuf.

Druga skupina, ki jo je sestavljala druga makedonska brigada, je prodrla na ozemlje med Črno reko in Vardarjem. Ob Vardarju je napravila nekaj diverzij na progi med Demir Kapijo in Gevgelijo.

Tretja skupina, ki so jo sestavljali bataljoni glavnega štaba in CK KPM, je odšla na najdaljšo pot, ki je bila na zunaj najbolj podobna pohodu slovenske XIV. divizije. Njena naloga je bila, da čez Solunsko polje in planine v vzhodni Makedoniji prodre v bližino Kumanova. Skupino so na Solunskem polju silno lepo sprejeli prebivci makedonske in grške narodnosti. Mimo Dojranskega jezera in čez Belasico je skupina prišla v vzhodno Makedonijo. Tam je nadaljevala pot čez planine Ograž-

den, Plačkovica, Osogovo na Kozjak. Na pohodu se je morala boriti s težavami: zimo in vojsko bolgarskega okupatorja. Na dolgi poti je prehodila okoli 440 km. Ko je prišla na cilj, se je takoj spopadla s četniškim korpusom.

Pohodi velikih partizanskih skupin po Makedoniji so bili dokaz povečane aktivnosti makedonskih partizanov. To je bilo trajnega značaja in je v naslednjih mesecih prešla v pravi narodni upor makedonskega ljudstva. Rezultati so se pokazali v velikih uspehih v boju z okupatorji ter v organizacijskem utrjevanju makedonske vojske. V avgustu in septembru so bile ustanovljene številne nove brigade. Z njimi so ustanovili iz brigad 7 divizij, prvo avgusta, druge v septembru. Iz divizij so na posled formirali 3 korpuse. To je bil veličasten razvoj makedonske partizanske vojske, ki se na koncu ni izkazala samo pri osvobajanju Makedonije do novembra 1944, temveč tudi pri operacijah zunaj Makedonije, pri preganjanju nemškega okupatorja proti severu, na sremski fronti in naprej, dokler je bilo treba, vse do končne osvoboditve Jugoslavije.

3. Kontrarevolucija

Nasprotniki osvobodilnega gibanja so se v Makedoniji močno razlikovali od nasprotnikov v Sloveniji. Reči moramo, da so motivi za nastop kontrarevolucionarnih elementov pri obeh bili precej različni, čeprav drži, da so oboji iskali opore pri okupatorjih ali mu vsaj niso resneje nasprotovali. Družbene korenine svoje akcije so več ali manj skušali prikrivati. Včasih pa so o tem govorili tudi naravnost.

Pri Slovencih so se nasprotniki osvobodilnega gibanja rekrutirali predvsem iz elementov, ki so podpirali predvojno usmerjenost Jugoslavije v njeni zunanji politiki. To so bili ljudje, ki se niso resno prizadevali za obrambno sposobnost države nasproti morebitnemu napadavcu. Po zlomu države so bili proti upiranju okupatorjem, češ da bi rešitev prišla iz razvoja svetovnega položaja, to je od zaveznikov, ki bodo vzdržali proti hitlerizmu in ga naposled premagali, zavojevanje države pa rešili suženjstva. Ti kapitulanti so pa že takrat mislili, da bi mogli temni elementi — tako so imenovali progresivne sile — izkoristiti položaj za svoje akcije. Zato so kapitulanti nastopili kot ljudje, ki so svarili pred žrtvami, ki bi prezgodaj padle v boju z okupatorjem, češ da je za tak boj še čas oziroma prezgodaj, kakor so sami govorili.

Za slovenske nasprotnike osvobodilnega gibanja je bilo že od vsega začetka značilno, da so svoje sile zbirali iz strahu, da bi progresivne sile ne prišle v boju z okupatorjem do zmage in zmago izkoristile za socialno revolucijo. Zato so svojo akcijo organizirali v obrambo svojih razrednih interesov, ki so jih cenili bolj kakor pa aktivni boj proti okupatorjem. Za razmere v Sloveniji je bilo značilno tudi, da je bila linija nasprotnikov osvobodilnega gibanja do Osvobodilne fronte in partizanstva mnogo prej jasno določena kakor pri Makedoncih. Grupiranje slovenskih nasprotnikov je bilo dokončno opravljeno že pred kapitulacijo Italije. Nemška okupacija celote slovenskega ozemlja ni prinesla bistvenih sprememb v tem pogledu, čeprav je oboroženo kontrarevolucijo formalno združila.

Nasprotniki osvobodilnega gibanja pri Slovencih sami v sebi niso bili edini. Med njimi je bilo več skupin, ki jim je vsem bilo skupno nasprotovanje osvobodilni fronti, v povezovanju z okupatorjem so pa pokazali nekaj drugače ne da bi svojo takto sami vedno natančno opredelili: glavne skupine so bile: Slovenska legija, Sokolska legija in Narodna legija. Slovenska legija je vključevala predvsem pripadnike klerikalnega tabora. Med njimi so bili elementi, ki jim je Jugoslavija bila de-

loma le v začetku (Natlačenov krog), deloma trajno (stražarji) sporna zadeva. Sokolska legija je predvsem vključevala pripadnike liberalnega tabora. V primeri s prvo so bili številčno veliko skromnejša sila; glede Jugoslavije, seveda buržoazne, med njimi ni bilo pomislekov. Tretja skupina je bila Narodna legija, ki je nastala kot zadnja med njimi in bila tudi maloštevilna. Glede Jugoslavije med njimi ni bilo pomislekov, čutili pa so zadržke do nekaterih politikov predvsem klerikalnega tabora. Vse legije so kot celota izražale pozitivno stališče do jugoslovanske begunske vlade v Londonu. S tem so v bistvu bile za povrnitev starega predvojnega sistema v Jugoslaviji, čeprav so sicer dosti govorili o potrebi gospodarskih reform. Za razliko z drugimi kontrarevolucionarnimi skupinami po državi, zlasti pri Srbih, so bile vse za federalistično ureditev obnovljene države. Glede odnosa do partizanov so vse legije, razen narodne, aktivno sodelovale v oboroženem boju proti osvobodilnemu gibanju, čeprav je Sokolska legija skušala to dejstvo kako prikriti z raznimi frazami.

Ko so nemški okupatorji združili v svojih rokah tudi bivše italijansko-slovensko ozemlje, so oborožene kontrarevolucionarje formalno združili v slovenskem domobranstvu, toda znotraj domobranstva so ostale stare struje in se borile med sabo za večji vpliv na dogodke. Posebno mesto so v sklopu kontrarevolucije imeli nekateri oficirji bivše jugoslovanske vojske, ki niso pristopili k osvobodilnemu gibanju. Ker so bili zagovorniki obnovitve stare Jugoslavije ne glede na možnost kakih reform po vojni, so se v domovini povezali s tistimi, ki so glede »zakonitosti« begunske vlade v Londonu z njimi zagovarjali enaka stališča, oziroma so se kontrarevolucionarji povezali z njimi. Ti oficirji so postali voditelji »redne jugoslovanske vojske v domovini«, ki je bila v pravem smislu orodje reakcionarnih sil v domovini. To so ostali do konca, dokler niso kontrarevolucionarji ob porazu Hitlerja pobegnili iz domovine.

Pri Makedoncih je bila kontrarevolucija aktivna v največji meri v Vardarski Makedoniji, toda v albanskem delu Makedonije so se proti osvobodilnemu gibanju postavili predvsem velealbansko usmerjeni ljudje, ki so sočasno pripadali bogatemu sloju Albancev, v Egejski Makedoniji pa po Vukmanovičevem pisanju skoraj ni bilo sodelavcev z okupatorji. Odločilno vlogo v razvoju kontrarevolucije je imela torej Vardarska Makedonija pod bolgarsko zasedbo.

V Vardarski Makedoniji so sprejeli ljudje bolgarsko okupacijo, ker so se z njo rešili velesrbskega vladnega sistema, ki so ga bili siti do grla. Od Bolgarov so spočetka pričakovali boljšega življenja, čeprav jim niso verovali. Kot bolgarofilski elementi so nastopili nekateri bogati ljudje in pa nekateri izobraženci, ki so pripadali organizaciji Vanče Mihajlova. Vsi ti so se tudi postavili proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Drugi Makedonci so bili privrženci samoniklosti makedonskega naroda, čeprav so do bolgarske oblasti bili v svojem zadržanju dokaj dolgo pasivni. Krivdo za to je imel tudi krog sekretarja Šatorova-Šarla, ki je iz svojega bolgarofilstva pridružil Makedonijo bolgarskemu CK KPБ in vodil nato oportunistično politiko. Za direktive CK KPБ se ni zanimal. S tem je povzročil težave, ki se jih Makedonija ni tako hitro otesla in je osvobodilno gibanje dolgo zaostajalo za drugimi pokrajinami v Jugoslaviji. Vzporedno s takim razvojem se tudi kontrarevolucija ni razvila posebej ali vsaj bolj borbeno.

Za kontrarevolucijo v Makedoniji je bilo značilno, da je imela zelo močno bolgarsko podobo, ker se je močno skladala tudi z bolgarsko tendenco tajitve makedonske samoniklosti. V Makedoniji ne žive Makedonci, temveč makedonski Bolgari — je bila teza bolgarskih imperialistov. Ti imperialisti so si v drugi polovici 1942, ko se je narodnoosvobodilno gibanje začelo razplamtevati, prilaščali ilindensko

tradicijo in začeli filzificirati makedonsko zgodovino. V ospredje so porivali Vanča Mihajlova kot nekakšnega führerja makedonskega naroda, ki pa naj bi dejansko igral krvniško vlogo v Makedoniji kakor Pavelić v Hrvatski.

Bolgarski imperialisti so iz nasprotstva do makedonskega narodnoosvobodilnega gibanja ustanovili posebne kontračete, ki naj bi se borile proti partizanom, kakor so v Sloveniji igrali tako vlogo belogardisti. Toda bolgarski imperialisti s svojimi kontračetami niso imeli posebne sreče. Zbrali so največ 8 čet, toliko jih je bilo v času največjega razvoja — toda v njih je bilo največ albanskih balistov, medtem ko je Makedoncem bilo zelo malo, kar jih je bilo, so bili privrženci Vanča Mihajlova.

Bolgarska okupacija je postopoma odprla oči Makedoncem. Bolgarska propaganda je spočetka govorila o svoji osvobodiljski misiji v Makedoniji, čeprav so sočasno spremenili Bolgarijo v nemškega vazala. Toda kmalu so Makedonci spoznali, da so jih Bolgari narodno in socialno zasužnjili. Bolgare so mikala rudna bogastva Makedonije, njihova zemlja pa še posebej kot predmet za bolgarsko kolonizacijo. Makedonska narodna zavest, ki se je že prej zaradi velesrbskega pritiska čutila ogroženo, je sedaj spoznala »pomoč bolgarskih bratov«. Iluzije vanje so kmalu usahnille. Posledice so bile dvojne. Porasle simpatije za partizanstvo, ki je začelo vedno bolj naraščati in zajemati zavedne makedonske ljudi. Sočasno je pa začela izgubljati na moči kontrarevolucija, ki se že itak ni mogla zakoreniniti globlje v makedonskem narodu. Bolgarska vlada je sama spoznala, da nima opore pri makedonskem ljudstvu. To jo je sililo k surovim ukrepom raznarodovanja makedonskega ljudstva. Kakor Italijani in Nemci na Slovenskem so se začeli zatekati k vsemogočim nasilnim oblikam svojega režima v Makedoniji. Ljudi so zapirali, postavljali pred sodišča in ubijali. Uporabljali pa so tudi množične internacije ljudi, da bi tako razredčili prebivavstvo in onemogočile mobilizacijo za partizane. Bolgarski okupatorji so vpeljali režim, ki se ni mogel končati drugače, kakor z zmago osvobodilnega gibanja makedonskega naroda.

Po kapitulaciji Italije so Nemci, ki so postali edini okupatorji večjega dela Balkana, posegli tudi v Makedonijo in hoteli dvigniti na oblast Vanča Mihajlova, ki je nastopil z geslom Makedonija Makedoncem. Namen je bil seveda prozoren: razbiti osvobodilno gibanje z demagoškim geslom. Toda Makedonci so bili zreli ljudje in se niso dali begati.

Geslo Makedonija Makedoncem ni bilo domače v določenih okoliščinah samo Vanču Mihajlovu in njegovim varuhom, temveč je z istim geslom opozorilo kasneje celo vodstvo bolgarske Otečestvene fronte, ki je kasneje izdalo celo proglas o taki samoodločbi makedonskega naroda, o čemer smo slišali že v prejšnjih izvajanjih. V tem primeru je tako geslo jasno pokazalo, da Otečestvena fronta ni bila prosta raznih vplivov imperialistične buržoazije v Bolgariji.

Razen kontrarevolucionarjev z bolgarskim pečatom so se vsaj proti koncu osvobodilne vojne pokazali v Makedoniji tudi dražinovci, kakor so v Makedoniji označevali četnike Draža Mihailovića. Zanimivo je, da je nanje trčila skupina bataljonov glavnega štaba in CK KP Makedonije, ko je po dolgi poti čez Solunsko polje in planine vzhodne Makedonije prišla v okolico Kumanova. Tudi ti dražinovci so začeli šariti po Makedoniji. V zaplenjenih aktih, ki so jih dobili v roke Makedonci, ko so dražinovce razbili, so odkrili, da so četniki sklenili sporazum z Bolgari v skupni akciji proti partizanom. Zmaga partizanov je načrtovano sodelovanje razbila, razkrila pa skupne interese četnikov in bolgarskih okupatorjev, da bi ne zmagalo osvobodilno gibanje. O tem sodelovanju je Svetozar Vukmanović napisal naslednje razmišljanje: Četniki so vedeli, da bodo bolgarski okupatorji morali zapustiti Makedonijo, čim zmagajo zavezniki. Vedeli so pa tudi, da bo Makedonija kot »srbska

provinca« definitivno izgubljena, če partizani ne bodo uničeni. Bolgari so prav tako vedeli, da bodo morali vrniti Makedonijo, čim zmagajo zavezniki; toda če pri tem zmagajo četniki, bi Makedonija ponovno postala »srbska provinca«, kar pomeni, da Makedonija ne bo izgubljena za Bolgarijo, da se bo boj zanjo nadaljeval. Položaj pa bi se povsem spremenil, ako zmaga narodnoosvobodilno gibanje — tedaj se bo močno razvil makedonski narod. Makedonija bi bila za vedno izgubljena tako za velesrbske kakor tudi za velikobolgarske hegemoniste. Po Vukmanovičevem mnenju so ti razlogi pripomogli do združitve največjih prejšnjih sovražnikov. Zmaga naprednih sil v narodnoosvobodilnem boju je večji del teh razmišljanj izpričala kot pravilen. Kajti kot najpomembnejši rezultat te vojne je bilo dejstvo svobodnega makedonskega naroda v skupnosti jugoslovanskih narodov.

Primerjava Slovenije z Makedonijo v dobi narodnoosvobodilnega boja nam je pokazala, kako so politična razdeljenost Makedoncev med tri balkanske države, skupne tendence po politični in socialni osvoboditvi makedonskega kakor slovenskega naroda ter delovanje nasprotnikov osvobodilnega gibanja bili dejavniki, ki so soodločali v razvoju dogodkov pri obeh narodih v dobi druge svetovne vojne. Navedeni dejavniki niso bili povsod enaki, to je enakega značaja, zato je v praktičnem življenju oziroma dogajanju prišlo do mnogih razlik. Skupni momenti so se v glavnem oblikovali v povezavi z vrhovnim vodstvom osvobodilne vojne v Jugoslaviji, razmere na terenu pa so jih spreminjale in dostikrat obračale po svoje. Temeljni cilj narodnoosvobodilnega gibanja pri obeh narodih, namreč osvoboditev in združitev naroda kot celote je bil postavljen tako pri Slovencih kakor pri Makedoncih, toda položaj sestavnih delov je bil pri obeh različen, pa tudi angažiranje za cilje osvobodilnega boja je pri njih bilo različno. K temu moramo dodati še razmerje velikih sil in rezultate druge svetovne vojne, do kakršnih je pač prišlo, nam postanejo jasnejši, čeprav težko sprejemljivi. Cilj socialne osvoboditve, ki je spremljal boj za osvoboditev in združitev vsakega naroda, je bil dosežen le v mejah politične skupnosti, katere del sta oba naroda.

Boris Višnovc

Krimska partizanska bolnišnica

— Tu so jih vodili na streljanje, je dejal Ivan Janežič in pokazal skozi okno proti Dolenjski cesti, kjer so brzeli avtomobili. — Videli smo jih skozi okno. Pripeljali so jih s kamioni in od tu odvedli na strelišče. Tam zgoraj so zabijali krste in jih nalagali na kamione. Tedaj smo se odločili, da gremo v partizane.

Tipična predmestna pritlična hiša pod Golovcem na obrobju Barja, ostanek nekdanje kmetije z gospodarskimi poslopji. Dvorišče. Lesene stopnice, ki vodijo v kuhinjo in majhen balkon. Ostro nagnjena streha. Na pročelju spominska plošča, posvečena ženi Ivana Janežiča, ki so jo mučili na Urhu. V kuhinji, na steni nad mizo slike domačih. Toplota prihaja iz zidanega štedilnika ob vratih.

— Vas je šlo veliko tedaj v partizane? sem vprašal, ko se je Ivan napotil s krepkimi koraki k mizi in se še nekoliko obotavljal, kje naj prične razgrinjati svoje partizanske spomine. Zedinila sva se, da bo tokrat spregovoril o svojem odhodu v partizane in o Krinski bolnišnici, ki je delovala v neposredni bližini Ljubljane ter jo je okupator skušal na vse načine odkriti.

— Bilo nas je dvanajst. Samo iz naše hiše nas je odšlo sedem. Pravzaprav nas je tedaj odšlo še več. Nekateri so odšli en dan prej. Drugi so odhajali naslednje dni.

— Ali veste, katerega dne je bilo to?

— To je bilo leta 1942. Osemnajstega maja. Šli smo iz Ljubljane posamezno. Dobili smo se pri Vrbincu na Peruzijevi cesti. Moja sedanja žena je peljala nahrbtnike na vozu. Od tam smo šli čez Črno vas v Podkraj. V Tomišlju smo se potem združili z drugimi in razporedili. Že čez dva dni sem doživel enega izmed najhujših bojov. Iz Ljubljane so prišli Italijani in udarili po nas v Mateni. Borili smo se od hiše do hiše. Napadli so nas tudi z letalom in s tanki. Potem sem se boril v Šerčerjevi brigadi, hodili smo na akcije do Hrvaške in na Primorsko. Najhuje je bilo za Krvavo pečjo. Štab se je odločil, da je treba ustanoviti bolnišnico. Izbrali so nas osem fantov, ki smo poznali kraje. Pričeli smo pripravljati teren. To je bilo v Krvavicah. Tako se imenuje greben. Sedaj je zgoraj lovska koč. Spodaj je tekla voda, iz katere je napajala Iška vodovod... Iz Gornjega Iga smo pričeli donášati deske in tramove, iz katerih smo naredili barake, kjer so spali bolniki. Naredili smo tudi kuhinjo. Bolnišnico je vodil dr. Berce. Imenovala se je Bercetova bolnišnica.

— Ali je bolnišnica delovala do konca vojne?

— Do kapitulacije Italije smo sprejemali ranjence, ki jih je puščala brigada. Potem je šla brigada naprej, mi smo ostali. Ko se je brigada vrnila, je privedla nove ranjence in odvedla ozdravele s seboj. Ranjence je prevažoval Jože Japelj in neka Brigita, ki je prala in pripravljala povoje. Kuharica je bila Stana Žitnik. Za delo v bolnišnici ter za nošenje ranjencev sta bila še Mazitova dva iz Iške vasi, Šalov Janez iz Iške, Malnarjev Tone iz Iške, Rudolf Vider kot komandir in Vasilij — komisar.

— Kako ste si razporedili delo?

— Predvsem smo morali skrbeti za hrano. Hodili smo ven ob večerih. Jeseni smo napravili jamnice, kamor smo spravili zaloge za zimo.

Ivan Janežič

— Koliko ranjencev se je zdravilo pri vas?

— Naenkrat tudi do štirideset. Ranjence je brigada prinesla do vrha nad bolnišnico. Potem nas je prišel kurir, ki je edini vedel za bolnišnico, obvestiti. Nato smo jih odnesli do bolnišnice. Težko jih je bilo nositi, ker je bil teren zaraščen. Ponekod je lahko nosil samo en sam. Nato smo morali vse pospraviti za seboj. Listje, veje, stebila. Krtine smo naravnali z roko. Stalno so nas zasledovali. Vedeli so, da je nekje bolnišnica. Ob robu poti smo nameščali sveže smrečice. Prekrivati smo morali stopinje in odstranjevati sledove v snegu. Bolnišnico smo ustanovili jeseni in smo bili v njej do naslednje jeseni, ko je bil razpad Italije. Ves čas so nas stalno iskali. Celo nekemu fantku so dali Italijani nekaj denarja in živeža, da nas je dva meseca stalno iskal po Krimu in po Mokrcu. Zato se prek dneva nismo gibal v okolici bolnišnice. Tudi drva smo pripravljali zvečer.

— Kako je potekalo življenje v bolnišnici?

— Negovati je bilo treba bolnike, ki so bili brez roke ali noge. V večjem prostoru smo imeli operacijsko dvorano. Kadar je bilo treba rezati nogo sem šel po dr. Tineta Milavca; ki je bil v enoti. Nekateri ranjenci so imeli prestreljeno kost in smo jim morali nogo odrezati. Tisti, ki tega niso pustili, so v dveh ali treh mesecih umrli. Pri prevezovanju so trpeli hude bolečine. Največ je umrlo takih, ki niso pustili rezati noge. Drugače jih je malo umrlo.

— Kje ste dobivali zdravila?

— Iz glavnega štaba. Preskrbela jih je brigada, ko je prinesla ranjence in odvedla ozdravele. Drugače smo imeli v bolnišnici tudi politične ure, ob večerih pa smo hodili po hrano. Enkrat so naše, ki so šli po hrano, čakali na Gornjem Igu v zasedi Italijani. Šalov Janez je skočil petnajst metrov v prepad, drugi so se razpršili in potem vrnili v bolnišnico. Na straži smo bili vsak dan od šestih zjutraj do osemnajstih. S stražarskega mesta smo z daljnogledom videli celotno Iško, ljudi, ki so hodili po dolini. Mnogokrat so nas iskali z letalom, zato podnevi nismo kurili ali pa smo speljali dim skozi smrekovo lubje, da se je razpršil po zemlji. Ko je hrane zmanjkalo, sta šla Mazitova na Gornji Ig na srnjaka. Hrano smo imeli kar dobro. Včasih tudi kruh. Moko smo nosili v Iško vas, kjer je Šalatova pekla kruh. Zvezo smo imeli pa z Ljubljano. Žagarjeva iz Iške vasi, pa Lojzka je hodila domov, Anžurjeva. Tudi moja žena je imela zvezo, pa so jo kmalu prišli aretirat. Bila je

Vhod v eno izmed prvih partizanskih bolnišnic, imenovana Krvavice, v Iškem Vintgarju

zaprta v belgijski kasarni devet mesecev za talko. Pred kapitulacijo Italije so jo spustili. Prišla me je obiskat na Golo. Potem je bila tri mesece doma in so jo odpeljali na Urha, kjer so jo mučili.

— Kako je potem okupator zvedel za bolnišnico?

— Fant, ki nas je iskal, je dobil naše, ko so pripravljali drva. Povedal je Italijanom. Jaz sem bil tedaj na straži. Dopoldne ob desetih. Zaslišal sem hrup. Sprva sem mislil, da prihaja brigada, dejal sem si, danes ne bo potrebno stražiti. Potem sem zagledal Italijane. Sli so po vsem hribu. Tekel sem v bolnišnico. Pričeli smo nositi ranjence iz šotorov in barak v skrivališče. Mene so poslali nazaj na stražo. Nesel sem bombe, puško, nož in nahrbtnik in sem šel naproti Italijanom po stezi. Na hribčku, na stražnem mestu zagledam dva mitraljeza in deset ali petnajst Italijanov. Obstal sem za debelo smreko in prižgal cigareto. Dejal sem si: To je moja zadnja cigareta. Ko sem pokadil četrt cigarete, so dali Italijani z raketo znak za napad. Dva mitraljeza sta streljala proti smreki. Umaknil sem se proti bolnišnici. Spodaj so slišali, da poka. Čez deset minut je streljanje prenehalo. Mislili smo, da bodo kar dol prišli. Z Malnarjevim Tonetom sva šla iz skrivališča. Pogledal sem po Iški in videl, da Italijani beže. Potem so se umaknili tudi iz bližine bolnišnice. Spodaj so govorili ljudem, da so našli bolnišnico, da smo vsi mrtvi. Ubit je bil le en ranjenec, ki ni šel z nami v skrivališče in Grošljeva Tončka je bila ranjena v oko. Ranjence, ki jih je bilo petindvajset, smo prenesli v bližnje skrivališče, kjer je bil teren skoraj neprehojen. Naslednji dan so zopet prišli Italijani. Razporedili so se po Iški proti Zali in šli drug ob drugem v hrib. Bili smo skriti za skalo v resi. Vojaki so šli proti nam. Oficirji so bili pri Iški ob vodi, kjer so postavili telefon. Vojaki so se nam približali, videli smo, da so odložili orožje in pričeli kaditi cigarete. En ranjenec je dejal: Sedaj nas bodo pobili. Moral sem mu z roko stisniti usta, da ni zavpil. Vojaki nas niso videli. Pokadili so cigarete in šli naprej v bolnišnico. Pričeli so požigati šotore in barake. Ko je gorelo, je pričela pokati municija, ki je nismo vzeli s seboj. Ponoči smo zakurili in nahranili ranjence. Postavili smo

stražo. Ponoči sta prišla dr. Berce in Šalov Janez. Tisti večer sta ostala pri nas. Tretji dan so zopet prišli Italijani. Hodili so po Iški in risali kolobarje. Postavili so pet, šest metalcev min. Streljali so v skale. Iška je bila polna dima. Na Mokrc so šli opazovalci z daljnogledi. Nato so odšli. Domačinom so dejali: Vse smo stolkli. Odšli so iz Iške proti Novemu mestu in Ribnici. Mi pa smo nasekali smrekove veje in na vejah prepeljali ranjence do vode. Hoteli smo na drugo stran prek vode in gor na Mokrc, kjer smo postavili šotore. Brigade tedaj ni bilo v bližini. Bila je nekje na Hrvaškem. Ko smo se namestili na drugi strani, so prišli v Iško med kmete plavogardisti. Iskali so nas in skušali navezati stike s kmeti ter pošiljali patrole v okolico. Čez nekaj tednov so odšli od tam na Dolenjsko. Mi pa smo šli proti Zali, kjer smo ostali do kapitulacije Italije. Pred kapitulacijo Italije smo dobili še nekaj hudo ranjenih, ki jim je topovska granata potrgala roke in noge.

— Kako ste izvedeli za kapitulacijo Italije?

— Že ponoči se nam je zdelo nenavadno, ker so stalno letali avioni prek Iške. Naslednji dan sem šel k Šalatu po kruh in zagledam ob vodi dva Italijana, nekaj moških in deklet. Vzel sem puško in šel proti njim, pa me je eden spoznal: Saj je vojske konec. Ta dva bosta šla v partizane. Natovoril sem kruh v nahbrtnik. Italijana sta želela z menoj v bolnišnico. Dejal sem, to pa ne, pod nobenim pogojem. Usmeril sem jih na Golo. Jaz sem se vrnil v bolnišnico. Ranjenci so bili veseli. Na Golo so prišli nekateri iz Ljubljane. Brat in žena, ki je bila tedaj doma. Potem so bolnišnico razformirali. Ranjence so odpeljali proti Ribnici. Mi smo se razporedili po enotah.

— Upam, da sem vse omenil, je dejal Ivan, ko sva se poslavljala na dvorišču.

— Prav bi bilo, da se to zapiše, da se ne pozabi, da je v bližini Ljubljane delovala bolnišnica.

Zvone Kržišnik

Partizanska mati iz Levpe

Ena izmed poti na Banjško planoto drži iz doline Soče skozi Avče. Od tega zadnjega ravninskega kraja se začne cesta dokaj strmo vzdigovati proti Kalu nad Kanalom. Trije, štirje ovinki v klancih — vsi skupaj zaležejo za slabo uro hoda — in že obstojiš na pragu Levpe, pristne primorske vasi, ki ji daje nekam posebno podobo okoliščina, da je naselje predeljeno z njivsko in travniško rebrijo v dve gruči hiš, med katerima je zgornja zrasla v bližini cerkve. Dva ducata domačij, grajenih iz kamna in tesno stisnjenih medse, razodeva prabitno izkušnjo, da je najlažje kljubovati povodnji, vetru, snegu in visokim zametom takrat, ko se tem ujmam upre sila človeške vzajemnosti.

Tam, kjer se odcepi s ceste pot, držeča navkreber v vas, ki ni oddaljena več ko za dober lučaj, stoji spomenik iz belega kamna. Na njem je vrezanih nekaj deset imen: Bavdaži, Brezavščki, Levpuščki, Šuligoji, Skrti... Padli partizani in žrtve fašističnega nasilja iz Levpe. Zapisani so ostali na tem spomeniku, da se ne bi kdaj posušile solze v njihovih potomcih. In če so zefirji časa že otrli tiste prave, vrele, prsi razganjajoče solze, naj spomenik stori, da se ohrani vsaj njihova slutnja, njihova duhovna navzočnost v času in v levpski zemlji.

Petdeset padlih borcev iz ene same majhne vasi in še kakšnega okoliškega zaselka! Ali je sploh še kakšen oče, sin, stric, brat in bratranec ostal živ po tistih hudih letih? Sedem našteješ samo padlih Skrtov. Umrli so v juriših, hajkah, na kurirskih poteh, v enotah devetega korpusa. Kaj ni morala izumreti rodbina, ki je prelila toliko krvi?

Pokažejo ti Polinčev dom — tako pravijo Skrtovim po domače — v dolnjem delu vasi. Stopiš okrog hiše na ozko kamnito dvorišče. Jata kokoši se splaši pred tujevo stopinjo. Sicer prepreza okolje tesnoben mir. Samota.

Na pragu v odprtih vratih vendar stoji stara žena. Visoka, vzravnan kot kip iz brona, odeta v črnino in s črno ruto pokrita stoji tam — kakor da je stopila v živi svet iz nekega mojstrskega lesoreza. Njen koščeni život, potegnjen in slok, razodeva kovinsko trdoto, v kateri vendar ni sledi krhkosti, marveč jo obvladuje prožna moč, kakršno vzgoji samo življenjski napor, nenehna napetost mišic in žil, še zlasti pa neupogljivost duha, ki sta jo ustrojili odpoved in bolečina. Iz temine oblačil se očrtujeta v poudarjeni belosti zapestji ženinih zdelanih rok, izproženih globoko navzdol ob telesu. Belo se zarisuje tudi njen obraz, ponosno dvignjen in prepoln brazd, ki so jih zasekale skrbi in prekucije sedmih desetletij. En

sam element meči ta trdi portret: to so ženine oči, sijoče v materinskem vseramumju, iskreče se v blágoti, da, skoraj v milini, pa naj je ta pogled še tako nerazmeren s trmasto kljubovalnostjo, nabrano krog njenih stisnjenih ust.

Karolina Skrt, rojena Tinčeva, je ena izmed tistih žena, ki so ohranile življenje ne samo posameznemu smrtno ranjenemu rodu, marveč so ga rešile vsemu slovenskemu narodu, ko mu je bilo prenesti udarce fašizma. Ob takih materah, čutiš, bo Slovenec obstal na svoji zemlji, naj ga dolete še tolikšne stiske.

Ko je bila padla skoraj vsa starejša generacija Skrtov, in je Karolina čakala dan na dan, kdaj bo prišla tudi novica o smrti njenega moža Štefana, se je borila kot levja samica, da je preživela svojih sedem majhnih otrok, potlej, ko so trije že kmalu po rojstvu umrli. Ob začetku vojne je bilo najstarejši hčeri Idi 14 let, najmlajša Silva pa je bila še v plenicah. Vmes so bili Danijel, Milan, Bruna, Karlo, Lucijana — kopica zdravih, a vsakršne revščine vajenih bitij. Kdaj pa kdaj je oče Štefan ušel za dan ali dva iz svoje partizanske enote in prišel pogledat, če so žena in otroci še živi. Sicer je bila Karolina prepuščena sebi in svoji skrbi. Kmetica brez zemlje — očetno posestvo je dobila šele pozneje, ko sta ji brata padla v partizanih — se je udinjala pri tem in onem sosedu, stotisočkrat sopla v breg, omahujoča pod oprtniki in bremeni, nosila škafe in ravnala tujo živino, grabila in plela in žela in vlačila drva, da bi zaslužila za kruh in krompir, ki ga lačni številni družini ni moglo biti dovolj. Peklo jo je v duši, ko je tudi starejša, deset, enajstletna sinova pošiljala služiti »v žovt«, da sta se ob garanju pri kmetih sama preživljala. In vsa ta beda je prihajala nadnjo po lakoti prve svetovne vojne, po grozotah krvave soške fronte, ki ji je zrla v oči kot zorna mladenka, po fašističnem preganjanju, ko je bil Primorcem prepovedan slovenski jezik in vzeta gospodarska osnova, da so se spremenili v pleme ubežnikov in izgnancev, po vsem tistem, ko sta ji neubita vera in ljubezen izvili iz nedrij deset otrok ter je več kot poldrugo desetletje preživela kot žena proletarca, ki je noč za nočjo odhajal dve uri daleč v Anhovo na »šiht«, da bi se zvečer vračal z obljubo majhnega zaslužka, toda na smrt utrujen in z glenom cementa v pljučih.

Karolina je premagala po vsem drugem trpljenju tudi tisto najtežjo preizkušnjo, ki jo je terjal osvobodilni boj. Ohranila je vse otroke; Štefan se je vrnil s hribov; dobili so Tinčevo domačijo s petimi hektari opustele zemlje. Z možem in otroki se je zagrizla v to zemljo, da je kmalu spet rodila pšenico, ajdo, krompir, da je preredila nekaj krav in konja ter dajala mernike orehov, jabolk, češenj kakor nekdanje čase.

Od takrat je minilo skoraj trideset let. Dovolj časa, da se človekovo življenje prevesi iz poletja v pozno jesen. Dovolj doživetij, da je Karolinina zunanost zadobila sedanjo podobo.

Z onim znamenitim gostoljubjem, ki je lastno primorskim hribovcem in je ostalo v neizbrisnem spominu partizanom Trnovskega gozda, idrijskega in cerkljanskega sveta, pa Trebuš, Čepovanskega dola in Banjščic, povabi Skrtova mati popotnika v hišo. Posadi ga za mizo v snažni izbi, mu natoči žganjice, položi predenj kruh ter deščico in kladivce, da si bo strl kak oreh iz polnega peharja. Morda ji je obisk še ljubši zadnje leto in dan, kar je ovdovela — malo preden bi s Štefanom praznovala zlato poroko.

»Sama sem ostala,« poreče. »Ampak nisem od tistih mater, ki jih otroci zapuste in pozabijo.«

Iz skopih pripovedi, ubranih vendar na eno samo struno materinskega srca, se razgrne v uri, dveh, sodobna zgodovina družine Skrtovih. Kakor drugod v slovenskem hribovju, so se po osvoboditvi odprli razseljevalski tokovi in beg z vasi tudi v Levpi in v tej družini. Po vrsti je šlo zdoma vseh sedem otrok: v šole, tovarne,

delavnice, na gradbišča in vsepovsod, kamor jih je vodila žeja uka, glad po boljšem kruhu ali sama nemirna mladost. Oče in starejši otroci so s potoki znoja krčili pota mlajšim. Posestvo je dajalo revne deleže dote. Vsak božjak, iztisnjen iz prodanih pridelkov, iztaknjen iz posekanih debel macesnov in orehov je prišel prav tistemu, ki ga je ravnokar najbolj potreboval. Drug za drugim so tako šli mladi Skrti v Novo Gorico, Vrtojbo, Divačo, Ljubljano, našli so si žene, može, poklice; naselili so se v mestnih soseskah; Karlo se je pretolkel do inženirske diplome in si sezidal lepo hišo; vsi že imajo pridne, zdrave otroke; kdo bi si mislil, da bo temu ubogemu rodu, ki se mu je ob rojstvu obetala sama črna sužnost, sojeno kdaj zaživeti takšno življenje!

Nesebično veselje, segajoče do popolne samozataje, odseva iz sleherne Karolinine besede. V nočnem trenutku tudi ni zaznati trpkosti, ko tej ženi vendar ni skrito, da kmetija zdaj tone v plevelu, da se steze zaraščajo, da ni več na njivah pšenice in ajde, da travniki postajajo gmajne, da gospodarske naprave in hiša sama propadajo. Morda, prav gotovo je ta žalost zakopana globoko v Karolini, kljubuje ji samcata sama, tolče se proti njej s slabečo silo rok, s pametjo in celotno zavestjo — toda tožbe ni in je ne bo iz njenih ust. Uklanja se spoznanju, da drugače ne more biti, da se je prav obrnilo tako, kakor se je.

»Otroci me vabijo,« pravi, »naj pustim dom in grem v dolino. Lahko grem živet k temu ali onemu, ali pa k vsakemu za nekaj časa. Vsaj na zimo. Lani so me nekajkrat prišli iskat. Vselej sem se nekako izgovorila. Mimogrede je bilo konec zime. Nikamor ne mislim iti.«

Kot bi ji bilo 30 in ne 72 let si Karolina vsak dan trikrat zadene oprtnik in pri-nese krmo za kravo. Sama vardeva, prinaša vodo iz vodnjaka in vse čisti. S ponosom razkaže hlev v spodnjem delu hiše in Suzano, malopridnico, ki noče teliti in jo bo treba prodati za meso. Težka žival — gotovo ima blizu 6 stotov — je očejena lepo, da bi mogla biti vzor najmodernejšemu kombinatu. Poleg krave je privezan »muš«, rejen osel, ki bi lahko marsikaj pripeljal in tudi prinesel — a nima na tej kmetiji domala več kaj opraviti.

Karolina pove:

»Pred smrtjo mi je Štefan dejal: ne prodaj muša. Ne vem, zakaj mi je tako naročil. Držim se tega, kar je hotel. Včasih posodim osla kakemu sosеду.«

Do kdaj bodo ta žena in njej podobne vodile svoj neenaki boj s silami propada v slovenskem hribovskem svetu? Mar ne postaja že skrajni čas, da bi se močnejša pleča uprla demografskemu plazu, ki grozi odnesti sleherno tvorno življenje z višavij ter spremeniti našo slovensko deželo do tiste mere, da bodo njeni zemljevidi samo še klavrna potvorba!? Že dandanašnji so imena mnogih vasi bolj znamenja za zgodovinske kakor za zemljepisne pojme. Poštenemu geografu menda kmalu ne bo kazalo drugega, kakor vzeti radirko in imena izbrisati ter cele predele označiti z belimi lisami, ki pomenijo v kartografiji nenaseljena področja. Ali moremo Slovenci kar naprej zatiskati oči, da nam lastna malomarnost glede višinskih ozemelj ni nič manjši raznarodovalni sovražnik, kakor nam je bila in nam je še zmerom potujčevalska erozija onstran državnih mej? Majhnega telesa smo, a ravnamo, kot da hočemo postati še manjši. Če nam že porabniška sebičnost in lahkoživstvo ubijata temeljni človečanski čut, bi morali pokazati vsaj nekaj več gospodarske razsodnosti pa tudi tiste daljnovidnosti, ki nas opominja, da bi se mogli v morebitnem vojnem času čvrsto opreti samo na cvetoče hribovske vasi — kakor so se lahko oprli partizani v domovinski vojni.

Samo ena so tista pleča, ki morejo zaustaviti nadaljnji razkroj življenja v slovenskih hribih. Imenovati jih je mogoče: samoupravna pleča. To je naša skupna

prevrednotena zavest z vsemi atributi socialističnega naziranja in akcije; z vsemi elementi revolucije, razrednega boja, ustvarjalne delavske volje, ki je sinonim za naše pojmovanje humanizma. Samo ta sila more nadeti uzdo demografski stihiji, poiskati zdravila za včerajšnja nerazumna ravnanja ter ubrati pot v smer, da bo republika zadobila organsko celost.

Nemogoče je izogniti se takšnim premišljevanjem, ko se poslavljaš od Skrtove matere v Levpi. Čeprav te preseva njen vojskujoči se optimizem, ne moreš biti pomirjen. Ne more ti zadoščati njeno zagotavljanje, kako otroci in zetje in snahe z vnuki vred prihajajo k njej sleherno soboto in nedeljo, kako je često v hiši po 20 in še več teh njenih ljudi, kako so jih polne izbe in kamre, kako spe še na senu in v svojih avtomobilih. Ne pomaga upanje, da bo kdo iz generacije vnukov začutil ljubezen do zemlje in se spoprijel s Skrtovo kmetijo. Pri duši ti je tesno, čeprav verjameš, da ti otroci zares ljubijo mater, ko prihajajo postorit domov težja dela. Ne manjka se Karolini koscev, grabljic, pa tistih, ki hodijo sadit in kopat krompir. Ko bi ne imela čedne pokojnine po možu-partizanu, bi ji otroci rade volje dali tudi kakšne denarje. Kljub vsemu se ne moreš ubraniti ne samo tožni misli, v kolikerih takšnih domovih je drugače, bolj žalostno, marveč tudi spoznanju, da družbene rane ne bo zacelil noben, še tako plemenit družinski odnos. Zacelila je ne bi niti vsota takih odnosov.

Še enkrat se ozreš na spomenik padlim borcem. Ti možje so umrli, kakor pravimo, za svobodo naroda. Toda verjeli so, da bo ta svoboda s svojim žarom in blaginjo vzela vase tudi njihove rodne vasi, življenje v prav teh vaseh, tudi v Levpi.

Karolina Skrt in mnoge njene samotne tovarišice pozivajo našo družbo, da je dolžna obvarovati upanja in premoženja, za katera so prelili kri njihovi možje, bratje in sinovi.

Fran Roš

Frankolovo

(Odlomek)

*Frankolovo, kraj bridkega spomina,
ob tebi solza naj se še iskri,
naj sveta nam ostane veličina
junakov, ki za nas so v smrt odšli!
Svobodni veter čez grobove veje
in kakor tiha pesem boža jih,
pod rušo zakopana srca greje —
to domovine je ljubeči dih.
V nesmrtni slavi naši mučeniki
naprej živeli bodo večne dni.
Njim naša dela bodo spomeniki,
naj z njimi domovina jih slavi!*

Tone Kebe

Osvobodilno gibanje v Breginjskem Kotu in Benečiji

Valerija Testenova je o zborovanju v Logjih tedaj zapisala:

»Tovariš komisar (France Perovšek-Lado Krčan, op. p.) je žel tako navdušenje na koncu govora, da je bilo veselje. Ponovno sem se prepričala, da moramo zmagati, ker je narod z našimi, ker je Primorska tako navdušena za partizane in nam pomaga na vsakem koraku.« Pozno ponoči smo odhajali iz Logja, zadovoljni, ker se je zborovanje dobro izteklo. Še dolgo časa smo se ga spominjali mi in vaščani.

Naslednji dan, 30. junija 1943, smo se odpravljali na sestanek s Stankom Mazoro, kakor smo se bili prejšnji dan domenili s Faniko Cenčič iz Homca, ki je bila za sestanek vse pripravila. Kraj in čas sestanka je bil določen v gozdičku pod Sedlom in Homcem. Perovšek je vzel s seboj štiri borce, med katerimi sem bil tudi jaz. Bili smo dobro oboroženi, tudi z bombami, da bi lahko v primeru izdaje takoj posredovali. Z ljudmi v teh vaseh smo imeli tedaj še vse premalo stikov, da bi jim popolnoma zaupali, posebno še pri taki zadevi, ko je šlo za pogovor z italijanskim oficirjem. Vsi smo bili nekoliko vznemirjeni, saj nismo bili povsem prepričani, če bo do sestanka res prišlo. Negotovosti pa je bilo kmalu konec. Natanko ob določenem času je prišel Stanko Mazora. Z njim sta prišli Fani Cenčič in Stanka Baloh. Eden izmed štirih stražarjev je bil tudi tako imenovani Kobaridec. Morda je bila prav njegova prisotnost usodna, da so Stanka Mazoro kmalu zatem aretirali. Na sestanek je Mazora prišel v civilu, sam, ob prisotnosti obeh spremljevalk. Za vsebino sestanka nihče ni vedel, šele pozneje smo zvedeli, da je Mazora posredoval Perovšku dragocene podatke o razmerah med karabinjerji in o nam nenaklonjenih ljudeh, predvsem pa tistih, ki so nas hodili ovajati. Pozneje sta se sestala še enkrat nekje pri Podbeli in obakrat je bil sestanek pomemben za naše gibanje.

Naneslo je, da je bil pobegli Kobaridec zaprt v tržaškem Coroneu, prav tam, kamor so pozneje zaprli aretiranega Stanka Mazoro. Najbrž je bil Kobaridec v zaporu kot konfident. Tako prihod v Mijo, afera z Mirkom v Kobaridu, in sedaj kot vodilna bremenilna priča proti Mazori, dovolj jasno potrjuje domnevo, da je bil Kobaridec poslan v partizane kot ovaduh. Izvedelo se je, da je izdal še nekaj drugih ljudi, nad katerimi pa niso izvajali večjih represalij, predvsem zaradi razmeroma miroljubne posadke karabinjerjev v Breginju. Tudi proces proti Stanku Mazori v Coroneu se je zavlekel prav zaradi ugodnih poročil breginjskih karabinjerjev,

predvsem pa tudi zaradi dobrega zagovora, češ da je bil tedaj v Homcu na vsovanju pri svojem dekletu. Te njegove navedbe je potrdila tudi Fani Cenčič, čeprav je bila le prijateljica njegove sestre. Mazora pa je imel tudi dobrega advokata. Ko je Kobaridec trdil, da je Mazoro dobro videl v uniformi in navedel celo to, da je nosil kratko pristriženo brado, so to lahko domačini v Breginju in Homcu ovrgli, ker je bil oblečen v civilno obleko. Na vprašanje, ki ga je sodnik postavil Kobaridcu, kako je mogel vse to razločevati ponoči v temnem gozdu, je odgovoril, da je bila tedaj polna luna. Po koledarju pa je branilec Mazore ugotovil, da je bil tedaj mlaj. S tem je glavna bremenilna priča izgubila na sodišču vsako težo, in zadeva se je zavlekla do zloma Italije, sicer bi Mazoro sodili zaradi izdajstva domovine.

Perovšku sta oba sestanka z Mazoro zelo koristila. Izvedel je, da karabinjerji niso fašistično nastrojeni in da kljub raznim ovadbam niso strogo ukrepali. Morda to niso počenjali tudi iz strahu pred nami. Karabinjerji so bili razmeroma dobro obveščeni o premikih naših enot, prav tako pa so vedeli za nekatere naše sodelavce. Kljub temu so morali aretirati nekaj naših ljudi iz Logja in omenjenega oficirja Mazoro, ker so šle prijave tudi na višje inštanace. Prek Mazore pa smo od karabinjerjev zvedeli za imena dveh izdajalcev iz Borjane in iz Logja. Sicer pa so dogodki ob aretaciji naših ljudi, ki so sledili, potrdili resnico dobljenih podatkov. Nekoliko prej so vosovci onemogočili izdajalca v Borjani. Aretirali pa so tudi izdajalko iz Logja prav na večer, potem ko so iz vasi odpeljali ljudi, ki jih je bila sama izdala. Take zadeve z izdajalci so nam bile neljube, vendar smo jih morali opraviti, da gorje ne bi bilo še hujshe.

Nekaj dni pred tem dogodkom je skupina dvajsetih partizanov vedrila v majhnem, že nekoliko opuščnem mlinu pri Podbeli, pod hribčkom, na katerem stoji cerkva Sv. Helene. Dež je padal ves dan in vso noč. V mlinu je bilo malo prostora, zato smo le redki lahko plegli na lesenih ogrojdih mlina in po ilovnatih tleh. Mlin je bil zelo majhen, a dajal nam je dobro streho. Za naše bivanje v njem je vedelo le nekaj zaupnikov, ki so nam tja nosili hrano. Po prenehanju dežja smo mlin zapustili in se podali v gozdove Mije. Temu bivanju nismo pripisovali večjega pomena, zato je marsikdo izmed nas komu v vasi povedal, da smo nekaj časa v njem vedrili. Verjetno so tudi terenci pozneje koga seznanili z našo navzočnostjo. Ker je mlin oddaljen od vasi kakšnih petsto metrov, se ni bilo bati, da bi zaradi tega trpela vas, če bi Italijani za naše bivanje v njem izvedeli. Če že ni bil ovaduh v Podbeli, pa je bil kje drugje. Italijani so nam kmalu nato postavili zasedo. Prepričani so bili, da v mlin zahajamo po mlevske izdelke. V Miji so tedaj Kajtimirovi partizani preživljali zadnje dneve pred odhodom drugam. Perovšek in Kajtimir sta mene, in še tri druge tovariše, med katerimi je bil Slavko iz Borjane in neki partizan iz Dvora pri Bovcu, poslala po hrano v dolino. Sredi popoldneva smo se skozi gozdove in jase približevali Nadiži. Že med potjo smo sledili koloni vojaških kamionov, ki so prevažali vojake po cesti v Breginj. Kamion ali dva pa sta nadaljevala z vožnjo proti Logjem. Premik vojaštva se nam je od vsega začetka zdel sumljiv, zato smo že precej nizko ob vznožju hriba, z majhne košenine, opazovali bližnje vasi, kamor smo hiteli po hrano. Slavko in neznani partizan bi morala v Logje, jaz in tovariš iz Dvora in Bovca pa v mlin po vrečo koruzne moke, ki je bila tam že pripravljena.

Pozno popoldne smo pri vasi Logje opazili skupino ljudi, ki se je oddaljevala od vasi. Z naše opazovalne točke je bilo težko ločiti vojake od civilov, ker je bila ta vas od vseh vasi, ki smo jih opazovali iznad Podbele, najbolj oddaljena. Nekaj sto metrov od vasi pa smo že lahko določneje razpoznali kolono italijanskih vojakov, med njimi pa so bili civilisti, ki so jih aretirali v Logjih. S ceste, ki pelje v Breginj, se je kolona znenada obrnila v dolino po strmi stezi, in nam tako izginila

Janko Kofol-Tine je kot zadnji vodil politično delo v Breginjskem Kotu

izpred oči. Vsi štirje partizani smo bili prepričani, da bodo prečkali dolino in po bližnjici prišli v vas Borjano, kjer jih čakajo vojaški avtomobili. Čakali smo še kakšni dve uri, toda vojakov nismo mogli zapaziti nikjer. Zato smo se brezskrbno sprehajali po jasi in čakali večera, da smo se odpravili po naših opravkih. Poslovili smo se. Onadva sta zavila ob toku Nadiže navzgor, midva pa navzdol, le nekaj sto metrov do mlina pri Podbeli.

Sonce se je že nagibalo k zatonu, ko sva se s tovarišem približala produ, ki ga je več stoletij odlagala reka Nadiža. Prav pri Podbeli si je izdrla najbolj deltasto strugo, z nešteti rokavi, ki so se napolnili samo ob največjih povodnjih. Suhe struge, posejane z grmičevjem vrb, se raztezajo tod nekaj sto metrov daleč. Do mlina pod hribom sv. Helene sva imela le še dobrih dvesto metrov. Prekoračiti sva morala dve strugi z vodo. Voda ni bila visoka, največ do kolen, saj smo bili v sredini poletja. Nedaleč od mlina je bilo treba preskakovati položene kamne, ker ni bilo postavljene nobene brvi. Domačini, ki so nosili posebne copate, so se pri prehodih hitro sezuli in vodo prebredli bosí. Moj sopotnik se je tudi sezul, jaz pa sem preskakoval kamne in se hitro približal mlinu, ki je bil od struge oddaljen le kakšnih petdeset metrov. Med tem časom, ko se je tovariš obuval, sem jaz že došel do mlina in odprl vrata na način, da sem jih privzdignil in onemogočil zatič. Še prej sem na klop, ki je bila pred mlinom, vrgel zelen gumijast kratek površnik.

Vsakokrat so me v nevarnosti obdajale notranje slutnje in me opozarjale, da se bo nekaj zgodilo. Toda tedaj nobeden od naju ni slutil, da so nas s hriba Sv. Helene opazovali Italijani že tedaj, ko smo sedeli na jasi ob vznožju Mije. Zadnjih dvesto metrov pred mlinom pa so naju spremljale neštete puškine cevi skritih sovražnikov, ki so se že veselili najinega pogina. Razporejeni so bili ob robu kakšnih sto metrov visokega hrička nad mlinom, nekoliko v ozadju pa so za cerkvico sv. Helene stražili civiliste, ki so jih bili aretirali v Logjeh. Ves čas oprezanja so morali italijanski vojaki čakati v popolni tišini, vse dotlej, ko je počilo. Prav tedaj je po hribu proti cerkvi prihajala domačinka iz Podbele Rozalija Čebokli, ki je nič hudega sluteč nadaljevala pot proti vasi. Kmalu so jo italijanski vojaki zapazili

in ji z grožnjo, ukazali, da mora kar najhitreje v dolino, ne da bi karkoli omenila v vasi. Prav tedaj, ko se je Rozalija pomikala po hribu navzdol in hotela čimprej priti domov, pa je kakšnih sto metrov od nje že zaropotalo. Vse, kar se je pozneje zgodilo, ji bo za vselej ostalo v spominu, kajti dogodku je lahko sledila v celoti.

Hribček nad mlinom je do vrha poraščen z grmovjem in drevesjem, zato so imeli Italijani dobro kritje. Povsem neopazno so zasedli robove hriba nad mlinom, le kakšnih stopetdeset metrov stran. Najbrž so mislili, da je v mlinu večja skupina partizanov. Verjetno so naju imeli za kurirja, ki naj bi iz mlina pripeljala večjo skupino partizanov.

Obrnil sem se k tovarišu, ki si je na tej strani potoka že nataknil čevlje, in ga poklical k mlinu, da bi mi pomagal pretresti moko iz vreče v nahrbtnika. Bil je oddaljen le še kakšnih dvajset metrov od mlina, ko je na veliko presenečenje obeh strahovito zaropotalo. Iz številnih mitraljezov in pušk so sikale krogle na naju, vmes pa je bilo slišati povelja in vpitje vojakov. Ob prvih strelih sem imel na srečo še kritje v mlinu, pozneje pa so mi krogle švigale okoli glave in brenčale kot roj čebel. Urno sem stekel po prodju Nadiže čez izsušene in napolnjene struge, med grmovjem proti hribu, od koder sva bila prišla. Med tekom sem lahko samo nemočno opazil mojega tovariša, ki je omahnil smrtno zadet, nedaleč od mlina. Njegov bledi obraz in izraz bolečine me je še bolj podžgal, da sem tekel na vso moč. Italijani so s hriba streljali samo nekaj minut, nakar so se spustili do vznožja griča prav do mlina. Le majhna skupina vojakov, ki je stražila aretirance iz Logja, je ostala na hribu in nekaj časa še streljala za mano. Ko je skupina kakšnih štirideset vojakov ugotovila, da v mlinu ni partizanov, se je v diru podila za menoj in divje streljala. Med begom mi je odpadla bomba, ki pa sem jo utegnil pobrati, čeprav so bili zasledovalci le nekaj deset metrov za menoj. Hitro sem jo aktiviral in zagnal med zasledovalce. Bomba je za nekaj trenutkov prilepila sovražnika na tla, kar mi je omogočilo povečati razdaljo. Kmalu sem nato prisopihal do vznožja Mije na mestu, kjer se najbolj strmo dviguje nad reko Nadižo. Skalovje in na redko posajena drevesa mi v začetku niso nudila dovolj zavetja, da bi se umaknil izpred oči zasledovalcev. Še preden sem dobil kritje strnjenega gozda in se vrgel za skalovje, me je oplazila dum-dumka, ki se je razpočila v bližnji skali. Drobci so me oprasnili, drobec železa pa se mi je zaril v zapestje leve roke tako, da sem ob oprijemanju skalovja puščal krvave sledove. Zato so me italijanski vojaki lahko po krvavih sledovih še nekaj časa uspešno zasledovali.

Italijani so ves čas v teku streljali in me pozivali k predaji. V strmini so se frontalno razporedili in mi sledili v razdalji kakšnih sto metrov. V hrib pa mi je sledilo le kakšnih dvajset vojakov, pretežno oboroženih z brzostrelkami in bombami. Ko sem jim uspel za hip izginiti izpred oči, sem pribežal na pokošeno jaso, sredi katere je rasel velik košat grm. Zaradi izgube krvi in upehanosti sem sklenil, da se čimprej nekje skrijem. Ne vem, kaj mi je narekovalo, da sem skočil prav v grm, ki je bil sredi jase, vsakemu najbolj na očeh. Pripravil sem puško na strel, hkrati pa aktiviral zadnjo nasekano bombo. Izdril sem zatič, in ročico, ki je spojena z vžigalnikom, krepko stisnil z levo roko. Puško pa sem držal v desni roki, da bi jo lahko takoj uporabil za strel.

Vojaki so kmalu zatem prišli do jase in jo prečkali. Hodili so le nekaj metrov od grma, v katerem sem tičal, spremljal njihove premike, a niti en vojak se ni približal mojemu skrivališču. Domnevali so, da se v grm sredi košenice, nisem mogel skriti. Srce mi je močno razbijalo. Imel sem občutek, da mi bo iz prsi izpadlo in da njegove udarce slišijo daleč naokoli. Bal sem se, da me ne bi izdalo, zato sem še krepkeje stisnil orožje. Kljub vsemu sem bil zdaj v boljšem položaju kot prej,

ko sem se moral po ravnini izmikati sovražnikovim krogam. Tedaj je bila edina obramba beg, zdaj bi lahko odvrgetl bombo, ki bi povzročila preplah, s puško bi se tudi laže branil. Vendar moj položaj ni bil rožnat in vsaka minuta mi je pomenila večnost. Meni v prijetno zadovoljstvo sem kmalu iz daljave prestregel klice, ki so pozivali vojake, naj prenehajo s preiskavo in se vrnejo k svoji enoti. Ponovno so šli mimo mojega skrivališča in mi povzročili precej strahu.

Zame se je torej ta hajka srečno končala. Nobena rana ni bila resno nevarna. Ako bi me bila dum-dunka zadela, bi obležal na mestu. Dobil sem le manjše rane, šele drugi dan pa sem opazil od krogel preluknjano obleko. Samo naključje in sreča sta mi rešila življenje.

Razen Rozalije Čebokli, ki jo je streljanje prestreglo na poti v vas, je to hajko opazovalo izza hiš še nekaj drugih ljudi. Ker leži vas nad Nadižo, in le nekaj sto korakov stran od mlina, so lahko videli Italijane, kako so tekli za menoj, vse do gozda. Tam smo jim vsi skupaj izginili izpred oči. Imeli so le malo upanja v mojo rešitev. Šele v poznem mraku, ko so Italijani prišli v vas, so lahko ugotovili, da sem jim ušel. S seboj pa so imeli hudo ranjenega borca z Bovškega. Z njim so zelo surovo ravnali. Po pripovedovanju ljudi so ga še živega posadili v samokolnico in ga peljali proti Borjani. Baje jim je že na poti umrl. Tovariša sem poznal le dobra dva dni, a njegova smrt me je zelo prizadela.

Po nastopu noči sem se počasi vzpenjal proti vrhu Mije, kjer so taborili naši borci. Na begu pred Italijani sem nekako nagonso pričakoval pomoč naših, da bodo pridrveli s hriba in udarili po sovražniku. To bi bilo zame veliko zadoščenje za prestani strah in za maščevanje nad preganjalci. Utrujen do onemoglosti in neprespan sem se zarana vrnil v taborišče. Že ponoči sem imel namen priti do bivališča, toda zaradi temne noči in izčrpanosti, sem noč prebdel le nekaj sto metrov stran.

Po prihodu v taborišče sem se takoj znesel nad Kajtimirom in Perovškom in jima očital, zakaj mi nista pritekla na pomoč. Malo smeje, malo zares sta mi povedala, da je bila pomoč v tako kratkem času nemogoča. Moje očitke sta ovrgla z logičnimi dokazi, da posredovanje ne bi uspelo tudi, če bi se takoj podala v dolino. Do mojega prihoda v taborišče pa sploh vedeli niso, komu so bili v dolini namenjeni streli. Tako sta me uspela potolažiti. Povedal sem jima tudi o usodi soborca, ki da je najbrž izdihnil. Slavko in njegov sopotnik pa sta se že zvečer vrnila v taborišče s polnima nahrbtnikoma hrane. Edino ta dva sta bila prepričana, da je bil napad v dolini namenjen nama.

Že naslednji dan je Kajtimir z večjo skupino borcev odšel na drugo območje. Istočasno je na Mijo prišla skupina izurjenih italijanskih protipadalcev, ki so hoteli za vsako ceno obračunati s partizani. Nastopali so z našo taktiko. Premikali so se skrajno previdno, v tišini, z zamenjavanjem položajev. Opremljeni so bili z najmodernejšim orožjem, z daljnogledi, s šotorskimi krili in s hrano za nekajdnevno bivanje. Posebno pozornost so polagali na izhrojene steze, na opuščena naša taborišča, zlasti pa so se radi potikali ob jasah, tam, kjer so bili izviri studencev. Vedeli so, da partizani brez vode ne moremo kuhati, zato so radi postavljali zasede blizu studencev. Nadzorovali so tudi vse staje in mlekarne na planinah.

Nekaj dni pred prihodom italijanskih protipadalcev na Mijo je namreč Perovšek prepovedal sečnjo lesa za italijansko vojsko. Z njim smo odšli k delavcem iz Beneške Slovenije, ki so na njihovi strani Mije podirali drevesa. Perovšek jim je bil že prej povedal, kdo smo in zakaj se borimo. Dejal je, da vsaka pomoč vojski podaljšuje vojno, ki ima tudi zanje hude posledice. Obljubili so, da bodo z delom prenehali, če jih bomo k temu prisilili, v nasprotnem primeru jih bodo oblasti kaznovale. Ker niso pokazali resnega namena opustiti sečnjo, smo jim zagrozili z orožjem in jih

nagnali v dolino. Rekli smo jim, da naj našo zahtevo sporočijo italijanski komandi. Nekaj dni delavci res niso prihajali na sečnjo, s prihodom protipadalске enote pa so zopet pričeli z delom, seveda pod okriljem njihovega orožja.

Protipadalci so bili v Miji kakšnih deset dni. Med tem časom so ubili dva naša borca, ki sta padla zaradi lastne neprevidnosti. To sta bila Stanko Črnilogar in neki Lojze iz Tolminskega Loma iz bivše Varetove skupine, ki sta iz Rezije brez orožja prihajkala na Mijo. Določena sta bila v izvidnico proti opuščnemu taborišču, ki so ga Italijani odkrili ob prvi ofenzivi na Mijo. Ker sta bila brez orožja, smo ga jima posojali. Takrat sem, čeprav nerad, enemu izmed obeh posodil mojo dobro mavzerico. Mavzerico sem nosil že od julija 1942 in mi ni nikoli zatajila. Ker je bil eden izmed njiju tudi bos (čevlje je izgubil nekje v Benečiji), sem mu posodil še skoraj popolnoma nove čevlje. Obuta, oblečena in oborožena bi morala oprezno obiti speljane steze in se približati mestu, kjer smo pred nedavnim taborili. Mi, ki smo pogorje Mije že dobro poznali, smo ju še posebej opozorili na jaso in studenec, ki je bil blizu taborišča. Prav tako sta bila seznanjena, da so prisotni nevarni protipadalci, zato naj bosta nadvse previdna. Kaže pa, da našega opozorila nista upoštevala. Neprevidnost ju je vodila naravnost pod puške protipadalcev. Na nevarni jasi sta namreč splezala na drevo zrelih češenj in jih brezskrbno zobala. V obiranje sladkega sadeža sta bila tako zatopljena, da nista videla, kdaj so drevo obstopili italijanski vojaki. Ne da bi ju poklicali na tla, je zaregljala strojnica, ki je obema uničila življenje. Z drevesa sta padla kakor izpodrezana veja. Mrtva so nekaj časa nosili, nekaj časa pa vlekli za seboj tako, da sta bila povsem iznakažena. Taka so kazali ljudem v dolini v opomin in v svarilo.

Smrt nas je prizadela, ne glede na njuno nepremišljenost. Najbolj pa sem bil jaz prizadet, kajti izgubil sem dobro mavzerico in dovolj velike čevlje. Vse do kapitulacije Italije sem si moral sam izposojati orožje. Biti brez orožja pa je bil za vsakega borca najhujši udarec. Tudi pravih čevljev nisem mogel dobiti do zasedbe karabinjerske postaje v Breginju, kar pa se je zgodilo šele ob razsulu italijanske vojske. Dotlej sem nosil običajne copate domačinov. Na ta račun sem moral večkrat poslušati očitke in šale.

Smrt dveh partizanov in partizanska taktika protipadalcev je zahtevala od vseh nas strogo disciplino in previdnost. Dva dneva potem, ko so me bili pri Podbeli ranili in dan po uboju dveh partizanov, nas je izvidnik obvestil, da se v naši neposredni bližini premika večja italijanska patrolja.

Po obvestilu smo se hitro umaknili proti vrhu Mije, da bi se v primeru napada laže branili. Tam smo plegli po tleh in se skrili za debli dreves in v grmovje. V tišini smo čakali, kaj se bo zgodilo. Ker smo bili slabo oboroženi, se nismo upali spopasti z močnejšim sovražnikom. Sklenili smo počakati noči kar tu, kjer bi nas sovražnik težko odkril. Dolgo smo čakali in prepričani smo bili, da je nevarnost že mimo, ko smo iznenada zaslišali italijanske glasove. Približevali so se nam z vrha hriba. Ni trajalo dolgo, ko smo izza grmovja opazili »močeradarjev«, ki so se nam približevali. Pravkar so zavili na stezo, ki je bila oddaljena od nas le kakšnih petdeset metrov. Prepričani smo bili, da bodo pot nadaljevali, zato smo se še bolj prilepili na zemljo, da nas ne bi opazili. Skriti za grmovjem smo opazovali, kaj bodo vojaki storili. In njihovim izurjenim očem niso ušli naši sledovi, ki so jih malo prej v zemlji napravili naši čevlji. Takoj so z glavne steze zavili naravnost proti nam. Kmalu so nas opazili in glasno zavpili: »Ecolli, ecolli!« Takoj zatem je nekaj naših borcev izstrelilo nekaj nabojev, kar je padalce zmedlo. Brez ustrezne komande smo nato zbežali po hribu navzdol. Jaz sem tekel sam, brez orožja in povsem nemočen. Bolečine, ki sem jih imel od zadobljenih ran pri Podbeli, me pri teku niso ovirale.

Tekel sem lahko kot srna, saj nisem imel nobenega orožja, ki bi me obremenjevalo. Bil sem že nekaj sto metrov daleč, ko sem zaslišal streljanje strojnic in brzostrelk. Naša celotna skupina se je z begom rešila, ne da bi bil kdo ranjen. Bežali smo v dveh skupinah, vsaka v svojo smer, obe pa proti dolini.

Jaz sem zbežal prvi, zato sem bil kmalu skoraj v vznožju Mije. Ko so Italijani streljali proti meni, sem se pognal čez previsno skalo in padel kakšnih pet metrov globoko. Na srečo sem pristal na kupu okleščenega vejevja. Hitro sem se pognal in tekel dalje.

Ceprav smo tekli na tri strani, smo se še isti večer našli v eni izmed mlekarn na Miji. Previdno smo se ji približali, veseli, da nismo ponovno naleteli na sovražnika. Po ostankih in po ognju sodeč smo ugotovili, da so prejšnji dan bili tam protipadalci. Vnovič smo se prepričali, da vsako noč prespijo na drugem koncu in da uporabljajo partizansko taktiko. Nekaj dni smo se jim še izmikali, potem pa so Mijo zapustili. V našem »revirju« je zopet zavladal mir.

Že naslednjega dne me je Perovšek poslal v bolnišnico pod Skalco. Dobil sem nove obveze na rane in primerno mazilo. Rane so mi očistili in strokovno prevezali. Med tem časom sem se spoznal z nekaterimi borci Gradnikove brigade. V pogovoru z njimi sem se podrobneje seznanil z bojem na Golobarju in na Stolu. O enem izmed najhuje ranjenih, Kovaču, sem že pisal. Na Matajurju sem zdržal le nekaj dni, potem pa sem se na lastno željo zopet vrnil med tovariše v Breginjski Kot.

Ko sem odhajal na bolnišnico na Matajur, je odhajala z Mije na Tolminsko tudi Testenova družina. Očka je odšel k narodni zaščiti na območje Tolmina, mati na TV P-21 pri Pečinah, Marjanček in Valerija pa v Gradnikovo brigado. Ob slovesu nam je bilo težko, zakaj navadili smo se nanje in oni na nas. Ponovno sem se z njimi srečal šele po osvoboditvi. Imeli so srečo. Vsi so ostali živi in zdravi.

Z Mije je odšlo še nekaj drugih tovarišev, ostali pa smo samo aktivisti, in sicer za delo v Breginjskem Kotu in na Livškem, pozneje pa tudi na območju Beneške Slovenije. Prvotno so bili določeni za Beneško Slovenijo posebni vodi, ki naj bi prerasli v čete. Le-te naj bi opravljale operativno in terensko delo v najzahodnejših delih, kjer prebiva slovensko prebivalstvo. Do tega pa zaradi težkih razmer ni prišlo, zato so skupine partizanov odšle v brigade.

Preden je France Perovšek-Lado Krčan odšel na PK KPS za Primorsko in Gorenjsko, je delal na tem, da bi se v Beneški Sloveniji ustanovilo posebno okrožje. To mu sicer ni uspelo, združil pa je obe skupini, ki sta delovali na Breginjskem in na Livškem v enotno skupino, ki se je imenovala skupina za organizacijo Beneške Slovenije. Svoje glavne naloge pa tudi po odhodu Perovška ta skupina ni opravila, tudi poslej je le redkokdaj stopila na beneška tla.

V tistih dneh sem bil sprejet v KP. Zdi se mi, da sta bila sprejeta tudi Zmago in Miloš. Sprejeti smo bili že prej več mesecev člani SKOJ. Mene je Perovšek poznal že iz Dolomitov od julija 1942. Že takrat me je priporočil za kandidata.

Posedli smo v visoko travo na slemenu Matajurja in Perovšek je slovesno spregovoril. Nobenemu izmed nas ni prišlo na misel, da bomo sprejeti v KP. V njej smo vsi trije videli kašipot našemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Vedeli smo, da se okrog partije zbirajo le najboljši in najhrabrejši borci. Zato so nas uvodne besede našega komisarja presenetile. Bil je zelo kratek. Poleg pohvale, nam je govoril še o posameznih pomanjkljivostih v vrstah partizanov, posebno pa je poudaril pomanjkanje ideološke vzgoje in nezanimanje za politično delo. Na vse nas je Perovškov govor napravil čudovit vtis. Občutkov sreče, ki smo jih takrat doživljali, se danes ne da opisati, kajti partija nam je tedaj resnično mnogo pomenila. Čeprav sem imel za seboj že veliko borb in preizkušenj, sem imel občutek, da sem napravil za partijo

še mnogo premalo. Članstvo v partiji pa nam je nalagalo nove dolžnosti in nova tveganja. Bil pa sem presrečen, da mi partija zaupa, zato sem dobil večje zaupanje tudi v samega sebe.

Perovšek, ki je bil imenovan za člana PK KPS za Primorsko in Gorenjsko, se je tedaj dokončno poslovil od nas. Treba je reči, da je v aktivistično delo okrog Mije in Matajurja zarezal globoke brazde, ki so jih pozneje njegovi nasledniki laže obdelovali. V slovo smo mu stisnili roko z izrazom hvaležnosti, kot že toliko drugim poprej, ki so nam bili v delu dobri tovariši.

Po odhodu Perovška je odgovornost za delo prevzel Franc Črnugelj-Zorko. Poznali smo ga še iz Gregorčičeve brigade, kjer je bil politični komisar čete. S sprejemom te politične dolžnosti je obenem postal tudi član okrožnega komiteja za Tolminsko.

Zorko je bil doma s Črnuč pri Ljubljani. V stari Jugoslaviji je končal podoficirsko šolo in se posvetil vojaškemu poklicu. Po navadi so bivši aktivni oficirji in podoficirji prevzemali v partizanih vojaške dolžnosti, Zorko pa je bil v tem izjema. Vseskozi do konca vojne je »visel« na političnih funkcijah. Takrat je bil na Primorskem še malo poznan. Tudi mi, njegovi sodelavci, smo ga premalo poznali, če odšteto nekaj dni s pohoda po Benečiji. Dobrodušnega in vedno nasmejanega smo ga vzljubili, zelo priljubljen pa je bil tudi med prebivalstvom. Iz njegovih dobrih oči je kar sijala močna volja. Do podrejenih je bil tovariški in prizanesljiv, zato smo mu v akcijah disciplinirano sledili. Kadar se je razgovarjal z domačini, je znal biti sila preprost, kot govornik je nastopal vselej z razumljivim jezikom, da so ga ljudje lahko razumeli. Na večjih sestankih je nastopil kot dober in razgiban govornik.

Zorko je našo skupino, ki je prej pretežno delovala ob Nadiži, še bolj povezal z ljudmi izpod Matajurja. Prej smo tja zahajali poredkoma, potem pa so tamkajšnji kraji postali sestavni del našega političnega delovanja.

Na tem območju je že prej Zorku pomagal pri političnem delu omenjeni Alojz Mavrič-Oton. Le-temu je že prej uspelo v vzhodni Benečiji vzpostaviti celo nekaj terenskih odborov. Zaradi političnih izkušenj in poznanja beneškega narečja, je pri organizaciji teh krajev veliko pomenil.

Leopold Košir-Zmago, doma iz Jurjevice pri Ribnici, in Slavko Čebokli, doma iz Borjane, sta bila v naši skupini že od začetka junija 1943. Oba sta bila bolj vojaka, zato sta nekaj časa vodila karavli na Miji in na Matajurju.

Zmago je bil po značaju redkobeseden, toda njegovi pogovori z domačini v značilni ribniški govorici so bili prav zanimivi. Ribniškega narečja se do danes ni otesel, čeprav živi že skoraj tri desetletja v Kobaridu.

Po odhodu Mirka je bil Zmago najmlajši med nami, star komaj osemnajst let. Za svoja leta je bil sila resen in discipliniran. Poznalo se mu je, da ga je partizanska kovačnica v letu dni jekleno izoblikovala. Nikdar ni pokazal strahu, niti tedaj, niti pozneje, ko je postal komandant bataljona v Bazoviški brigadi.

Tudi Slavko Čebokli je bil bolj dovteten za vojaška opravila. Vseeno pa je bil rad med nami, ker je bil kot domačin ves čas v bližini svojega doma. S tem, da je dobro poznal razmere Breginjskega Kota in Benečije, nam je veliko koristil. Z ljudmi se je laže pogovarjal, ker je obvladal domače narečje. Izdatno pomoč je dobival od svoje matere in od sestre, ki sta bili v Borjani naši glavni aktivistki.

Ivan Mavrin-Miloš je bil od nas vseh najbolj primeren za politično delo. V partizane je prišel že na začetku leta 1942, precejšnje izkušnje pa je imel tudi iz Benečije in Režije, ko je tam pomagal Varetu. Politična razgledanost in organizacijska sposobnost sta mu bili v veliko pomoč, zato mu je Zorko zaupal samostojne nastope, predvsem v okolici Livka. Znal je dobro govoriti in nastopati pred javnostjo, zato se je ljudem izredno priljubil. On, Zmago in jaz smo sestavljali trojko, ki je pretežno

Andrej Manfreda, študent iz Kobarida, partijski aktivist, obsojen kar dvakrat od posebnega fašističnega sodišča na 13 let ječe. Umrl je v jetnišnici Saluzzo 7. julija 1943

delovala skupaj. Vsi trije smo bili borci iz prve polovice leta 1942, zato smo med prebivalstvom uživali precejšnje spoštovanje. Še danes se nas ljudje spominjajo in so veseli, če se pojavimo med njimi.

Ko je Zorko prevzel skupino za politično delo v Benečiji, smo bili Zmago, Miloš in jaz premeščeni na območje Livka. Tedaj smo bili prepričani, da se bomo od krajev ob Miji za vedno poslovili. Žal nam je bilo, saj smo v teh krajih doživeli največ svetlih trenutkov, pa tudi nekaj grenkih preizkušenj.

Nekoliko žalostni smo odhajali, k temu se je pridružilo še slabo vreme, ki se je kmalu spremenilo v dež. Pot do livškega sedla smo dobro poznali, zato se nam ni bilo treba bati presenečenj. Brezskrbno smo hodili ob Nadiži po naši stari stezi proti Kredu in Robiču. Od Napoleonovega mosta pod Logmi smo nato zavili med vrbjem proti Podbeli, od tam pa naprej pod Sedlom in Homcem, vasicama, ki sta bili precej oddaljeni od nas, nato pa ob spodnjih hišah Borjane, pod Potoki in Kredom prišli do nevarnega prehoda pri Robiču. Tu je bila srednje močna italijanska postojanka, ki je občasno tudi ponoči pošiljala patrulje, predvsem po glavni cesti proti Kobaridu. V Kred so pošiljali patrulje le malokdaj, kajti vas je oddaljena od Robiča le dobrih petsto metrov. Zaradi bližine postojanke smo šele po prehodu čez Nadižo prisluhnili, da nas ne bi iznenadila kakšna italijanska patrulja ali zaseda. Vselej smo vaško cesto prečkali pri kapelici, ki je bila postavljena ob cesti med Robičem in Kredom. Takoj na oni strani vaške poti, za kapelico je rasla na gosto posajena koruza, ki nam je bila v nevarnosti dober zaščitnik. Po slabem kilometru hoje smo na levi strani Robiča prišli na asfaltno glavno cesto, ki je iz Kobarida peljala proti Čedadu. Tu smo bili znova oprezni, da nas ne bi iznenadili Italijani.

Ko smo bili onstran ceste zunaj nevarnosti, smo se ustavili in posedli ob vznožju Matajurja. Najbolj nevaren del poti je bil za nami. Pod severno steno kopastega

očaka smo nato obšli vasi Sužid in Svino in se začeli vzpenjati v strmino. Spomnil sem se na nekajdnevno bivanje v bolnici »Pod skalco«, ki je bila le kakih sto metrov nad nami. Nekaj časa smo pod napuščem skalovja vedrili, deževje pa ni prenehalo. Polagoma smo bili premočeni do kože. V temni in deževni noči pa smo tudi zašli. Mislili smo, da bomo po stezi prišli iz gozda pri Golobih, znašli pa smo se pri stajah, ki so pripadale vasi Svino. Med bliskanjem in grmenjem smo opazili staje, kar nas je navdalo z občutkom veselja. Vstopili smo v eno izmed staj in pomislili na to, da bi zakurili ogenj. To nam ni bilo težko, saj smo imeli s seboj vžigalice, pa tudi suhljadi ni manjkalo. Zaprli smo še vrata in ogenj se je hitro razplamtel. Toplota ognja nam je dobro dela in nam sušila premočene obleke in obujke za čevlje. Počasi smo nalagali na ogenj in se pogovarjali o doživetjih zadnjih dni. »Prijemal« nas je spanec, zato smo se odločili, ker je zunaj deževalo kakor za stavo, da bomo kar v staji počakali dne. Prav tedaj, ko je bilo v staji najbolj prijetno in smo se že precej posušili, je plamen ognja obliznil sveženj sena, ki je bil še preostal na svislih. V trenutku je zagorelo, ogenj se je razrastel s tako naglico, da nismo utegnili pobrati niti vse opreme.

Hočeš nočeš smo zapuščali pogorišče, ki nam je še pred nekaj trenutki nudilo varno streho. Na vso moč smo hiteli, da nas ne bi iznenadili italijanski vojaki, ki so tiste dni kaj radi krožili po obronkih Matajurja. Še bolj pa smo se bali granat iz topov, če bi iznenada začele leteti nad nas iz postojanke v Kobaridu. Zopet smo se predali dežju in korake usmerili neznankam, v objem temne noči. Morali bi se spuščati na levo k vasi Jevšček, toda zaradi varnosti smo krenili naravnost proti vrhu Matajurja. Kmalu se nam je povrnila dobra volja in bili smo razpoloženi za šale. Kot nekaka ironija za izgubljenim, nam je na usta sama od sebe prihajala pesem, »že dolg' se nismo tolk' smejal, kot ko nam bajta je gorela...«, ki smo jo nato ponoči še večkrat ponovili. Pot nas je pripeljala prav na vrh Matajurja, na mesto, kjer je pred dobrima dvema mesecema en dan in eno noč taborila Gregorčičeva brigada. Zavili smo v eno izmed betonskih kavern, ki so bile tam še iz prve svetovne vojne, da bi nas obvarovala pred nalivom. Jutro smo dočakali izvečine stoje, sicer bi nas zaradi vlage in precej svežega zraka tu nad 1600 m visokem gorovju, pošteno zazebljo. Ob prvem svitu smo se razgledovali, če nam ne preti nevarnost. Iz svojega skrivališča smo se hoteli prepričati, če lahko nadaljujemo pot. Bilo je vse tiho. Zato smo se začeli spuščati po grebenu navzdol proti vzhodu, na obronke livškega sedla. Medtem je prenehalo deževati, mi pa smo do kože premočeni prišli do vasi Jevšček, kamor smo bili poklicani. Nismo se takoj napotili k hišam, ampak smo nekaj časa previdno oprezovali po okolici, če ni v bližini sovražnika. Ko smo dobili s pomočjo zaupnikov zvezo z Zorkom, je bila naša obleka že skoraj suha. Takega naravnega sušenja obleke smo bili partizani že navajeni, a tedaj revmatizem še ni kazal svojih posledic. V družbi z Zorkom in z novimi terenskimi sodelavci, je bilo pozabljeno vse, kar se je zgodilo prejšnjo noč. Prav gotovo nam je tudi lastnik požgane staje iz Svina oprostil neprostdovoljen požig, saj smo ga tudi sami občutili na svoji premočeni koži.

Livsko sedlo je vključeno med kopasto pogorje Matajurja (1668 m), z več različno imenovanimi vrhovi, in med špičasto pogorje Kuka (1243 m), ki se preko Glave (957 m) in Škarij (976 m) čez mejo, spaja z nižjimi griči v vzhodni Benečiji. Ozka dolina livškega sedla se proti jugu razteza v smeri beneških vasi, Cepletišča, Mašere in Podbonesca, nekoliko višje pa se po obronku Matajurja povezuje tudi z vasjo Matajur, ki je prav tako na oni strani meje. Tedaj te meje partizani nismo poznali in bi jo tudi danes ne, če bi o usodi slovenskega življa odločali sami.

Ferdo Kravanja-Skalar, znani revolucionar, je padel v jeseni 1944 kot sekretar OK KPS za zahodnoprimorsko okrožje. Ob njegovi smrti je njegova mati zapisala: »Moj sin je živel in delal samo za svobodo. Vse njegovo življenje, ves njegov zaklad in vse njegovo premoženje je bila svoboda. Zanj je dal tudi svoje življenje, moj ubogi fant, star šele 32 let.«

Središče vseh zaselkov je nekoliko večja vas Livek, kjer je bila tedaj italijanska posadka. V vasi je osnovna šola in župnija. Tedaj je celotno livško sedlo, če mu prištejemo še Livške Ravne, ki so visoko gori pod Kukom, štelo morda nekaj nad petsto prebivalcev, sedaj pa jih verjetno še toliko ne. Poleg Livka in Livških Raven, ki sta največji naselji, so še zaselki Jevščka, Golobov, Peratov, Šturmov, Pikov in morda še kakšne hiše, ki je dobila tod svoje ime. Zaselki z nekaj hišami ne dajejo videza vasi, a tedaj so nam pomenili mnogo. Želeti je, da bi jim razvijajoči se turizem povrnil ceno in veljavo.

Iz Idrskega je sedaj tja speljana asfaltirana cesta, ki bi v prihodnje bolje povezovala vasi tostran in onstran meje, prebivalcem pa omogočila, da bodo lažje prišli na delovna mesta v soško dolino.

Po načinu življenja se ti kraji kaj malo ločijo od krajev na oni strani meje. Živinoreja, sir in drugi mlečni izdelki so dajali vse do danes glavne vire prehrane in možnosti za življenje. Poleg koruze in krompirja, pa nekateri goje tudi kostanj, ki je nekoč pomenil važen vir prehrane in zaslužka. Ljudje na obronkih Matajurja od nekdaj živijo skromno in so že v prejšnjih časih iskali zaslužka drugje.

Organizacija OF je v te kraje prodrla nekoliko prej kakor v Kobariški Kot. Ko je prišel v te kraje Franc Črnugelj-Zorko, je imel že opravka s prvimi aktivisti in ponekod s terenskimi odbori. Ljudje so bili narodno zavedni in do njih je OF imela lažjo pot. To nam je dajalo poguma. Prenekateri fant se je izognil mobilizaciji v italijansko vojsko, nekateri so celo dezertirali iz nje in se nam priključevali. V tem pogledu je bilo na oni strani meje povsem drugače. Tu smo s pomočjo zavednih livških ljudi orali ledino.

Na Livškem smo zvedeli, da bomo še nadalje delovali na obrobju Benečije, da se bomo kmalu vrnili v kraje ob Nadiži. Vsi smo bili zadovoljni, da se bomo še srečali z našimi Kotarji. Nekaj časa pa smo ostali na Matajurju z Zorkom, Otonom, pozneje tudi s Tinetom in drugimi, ki so delovali na območju Matajurja. Vseposod, kamor smo prišli, je bila mreža OF že dobro razvita, nikjer se ni bilo bati izdajstva. Vendar smo se še vedno izmikali italijanskim patruljam, ki so večkrat z vseh strani prihajale na Matajur in stikale za partizani.

V nekaj dneh našega bivanja na Livškem, bi nas Italijani kmalu kar dvakrat zajeli. Enkrat so nas iznenadili s svojim prihodom ponoči, ko smo trdno spali v pokrite seniku, nedaleč od vasi Jevšček. Brezskrbno in brez straže smo se potopili v spanec ter se prebudili šele zjutraj. Ob prebujanju smo nekoliko nižje pri neki hiši v vasi zaslišali in zagledali italijanske vojake, ki so že navsezgodaj nadlegovali ljudi. Po sledeh v rosnjavi smo ugotovili, da so vojaki hodili pod nami morda le dobrih dvajset metrov, še preden se je zdanilo. Drugič smo bili v nevarnosti nekoliko višje nad zaselki pod Matajurjem. Čez dan smo posedali po travi in po grmičevju. Ni dosti manjkalo, da bi trčili ob večjo italijansko patroljo, ki je prihajala z Matajurga. K sreči smo se pred tem, nič hudega sluteč, pomaknili v gosto grmovje, nekaj metrov od steze, po kateri so prihajali vojaki. Kmalu za njimi smo šli tudi mi, a se zaradi nevarnosti zaustavili ob strelskih jarkih iz prve svetovne vojne. Misleč, da je nevarnost mimo, smo se neprevidno posedli v skoraj tri metre globok jarek in se pogovarjali. Morda je takrat pihal veter, da smo si izbrali ravno skalnate skoraj navpične stene jarka, ki nam ni nudil niti poštenega sedišča.

Italijanski vojaki pa so bržkone začutili našo bližino, ali pa nas je ovadil kakšen drvar z beneške strani. Zapustili so hiše nekaj sto metrov pod nami in se zagnali v strmino, tokrat naravnost proti nam. Skriti v strelnem zaklonu smo nepričakovano zaslišali govorico italijanskih vojakov, ki se je naglo približevala. Glasovi so prehajali v kričanje, slišali smo že štokljanje čevljev po kamnitih tleh. Tedaj je eden izmed nas skrivoma pogledal iz jarka in vznemirjen povedal, da so le nekaj deset metrov od nas vojaki, ki pregledujejo teren. Vsi smo bili v hipu nared, pripravljeni za izpad. Postavili smo se ob stene jaška na tisto stran, s katere je prihajala nevarnost. Čakali smo na najhujše. Na beg ni bilo niti misliti, saj je bila nad nami le gola čistina. Vojakom bi bili dobra tarča. S tem, da smo ostali v jarku, smo tvegali in se rešili. Na našo srečo so Italijani preskakovali strelski jarek nekoliko nižje od nas. Zaradi vijugastih obrambnih jarkov nas Italijani niso opazili, pot pa so še nadaljevali v strelcih. Po njihovem odhodu se nismo dolgo časa ozirali za njimi, marveč smo se takoj pognali iz jarkov, ki bi lahko malo prej postali naše grobišče.

Po nekaj dneh zanimivih in nevarnih peripetij v okolici Livka, smo se z Zorkom in njegovimi sodelavci vrnili nazaj na območje Mije. Zorko se je najprej temeljito seznanil z našim delom v zgornjem predelu Kobariškega Kota, prav tako je lahko ugotovil, da je tudi v vaseh nižje od Borjane že razvita močna mreža naših sodelavcev in terenskih odborov. V vsaki vasi smo imeli nekaj »svojih« hiš, v katere smo se zatekali in se sestajali. Ob vsaki uri so nam ljudje odpirali vrata in nas pogostili.

Rad bi se posebej spomnil nekaj prizadevnih družin, ki so nam tedaj, pred kapitulacijo Italije, vsestransko pomagale.

Najprej naj omenim Ivana Lavrenčiča-Zanuta, ki je nama z Mirkom Gromom omogočil, da sva z aktivističnim delom začela prav v tej vasi. Tedaj, ko sva bila še sama in prepuščena neznanemu kraju in ljudem, sva se posebno navezala na dve družini v Logjeh, ki sta potem vseskozi zavzeto sodelovali z nami.

Hiša Jožefa Rosiča, po domače pri Ernejcu, je bila od vseh hiš v vasi še najbolj varna in primerna za sestanke. Bila je prav na spodnjem koncu vasi, tik ob visoko porasli koruzi. K hiši, do pletenega plota, smo se lahko skoraj neopazno približali še celo podnevi, nato pa še nekaj korakov čez majhno dvorišče do hiše. Ker so bili naši stiki najbolj pogosti od junija do septembra, nas je vseskozi krila velika koruza, ki je bila naš naravni zaveznik. Koruza tudi sedaj, ko je vas zapustila

polovica ljudi, še vedno krasi polja na polici pod vasjo. Vselej, kadar se vračam tja, me nespremenjeno okolje živo spominja na dogodke izpred tridesetih let.

Razen gospodarja Jožefa Rosiča, malega posestnika in drvarja na Miji, nam je pomagala še njegova žena Terezija, hči Julka in snaha. Izmed vseh pa je bila najbolj požrtvovalna hči Julka, ki je komaj osemnajstletna že od vsega začetka sodelovala z nami. Vzpostavila je most od svojih najožjih sorodnikov in tudi do drugih deklet in ljudi v vasi. Po njeni zaslugi in zaslugi še nekaterih mladink, je kmalu domala vsa mladina sodelovala z nami. Mladina iz Logja pa je bila tudi čvrsta vez z mladino posameznih vasi. Posebno tvegano delo je bilo širjenje OF med mladino v Breginju, kjer je bila sovražna postojanka. Julka je po kapitulaciji Italije odšla v partizane.

Nekoliko bolj v srednjem delu vasi je hiša Franciške Rosič, ki je prav tako od našega prihoda v to vas sodelovala z nami in nam pomagala z različnimi potrebščinami in pridobivanjem somišljenikov. Razen matere Franciške je bila tedaj doma še hčerka Suzana, ki je imela komaj petnajst let in mlajša Marija, ki je bila še otrok. Suzana je bila za svoja leta dobro razvita, že pravo dekle, in nam je prav tako kot Julka, njena sestrična, pomagala pri organizaciji mladine, pri zbiranju hrane itd. Tako kot na Julko, smo se nanjo povsem zanesli, in ji dajali naročila, ki jih je prenašala tudi v druge vasi. Obe sta bili naši nepogrešljivi obveščevalki. Celo mali Mariji smo tu in tam naložili kakšno tvegano nalogo. V tej vasi je bilo še nekaj pionirjev, ki nas nikoli niso izdali. Seveda je vsa mladina delala ob podpori in z vednostjo njihovih staršev, ki so bili prav tako naši stalni sodelavci.

V začetku julija 1943 so iz vasi Logje odpeljali nekaj vaščanov, kar je bilo že povedano na drugem mestu. Med temi so bili Mihael Lavrenčič, Anton Kracina, Anton Terlikar, Anton Rosič in še nekateri drugi. Niso jih odpeljali zgolj zato, ker so bili naši glavni aktivisti, saj smo se tedaj naslanjali bolj na nekatere druge družine. Vsekakor pa so bili to naši ljudje. Obtoževali so jih udeležbe na zborovanju ki ga je imel Perovšek, in morebiti tudi zaradi tega, ker so nekateri izmed njih drvarili v Miji. Vendar so se dobro zagovarjali, pa so jih kmalu izpustili. Ivan Rosič in Mihael Lavrenčič in še nekateri gozdni delavci iz Logja, so skupaj z Jožefom Rosičem-Ernejem sekali gozd v Miji. Nekoč sem jih obiskal in se z njimi pogovarjal. Sedeli smo po tleh in jedli. Od svoje malice so prigrizek odstopili tudi meni. Tedaj pa so po stezi iz Štupice, ki je bila nekoliko nižje, prihajali italijanski vojaki, in ko so zaslišali naše glasove, so se takoj napotili proti nam. Kaj zdaj? Z jase se je bilo težko umakniti. Hitro smo se zmenili, da se skrijem pod najbližji kup zelenega okleščenega vejevja. To sem tudi storil. Drvarji pa so nadaljevali z delom, obenem pa so na moj kup nametali še precej vejevja. Vojaki so kmalu prišli in jih povpraševali po ribellih, toda vsi so se napravili nevedne. Vojaki so kmalu odšli in vsi smo bili pomirjeni.

Omenim naj še eno izmed doživetij v kanjonu pod Logmi. Nekaj tednov pred kapitulacijo Italije je bilo po vaseh v Benečiji polno vojaštva. Tudi posadko karabinjerjev v Breginju so okrepili z manjšo enoto alpincev. Zato so tudi Logje, kamor se nekaj časa niso upali na spregled, večkrat obiskovali sovražni vojaki. Največkrat pa so prihajali z onstran Mije, z beneške strani. Po navadi so šli kar skozi kanjon Predoline. In nekega dne smo Miloš, Zmago in jaz sedeli na kamniti ograji Napoleonovega mosta in se zagledali v čistino žuboreče vode pod nami. K mostu sta prišli tudi terenki iz Logja, starejša Terezija Rosič-Ernejeva in mladinka Amaliya, ki nam je prinesla polno kanglico mleka, Terezija pa polente in sira. Po njunem odhodu smo posedli okrog odvezane cule in se zalagali s prinesenimi dobrotami. Kmalu pa smo zaslišali glasove in korake nad seboj. V hipu smo po-

mislili na naše in prekinili z jedačo, pobrali culo z ostanki hrane in kanglico in kar se da urno zapustili križišče pri mostu. Zadnje sekunde so nas rešile srečanja s skupino okoli tridesetih vojakov, ki smo jih skozi grmovje že zapazili prav tedaj, ko so po produ prilomastili skoraj do mostu. Umaknili smo se po stezi, ki se poševno dviguje v smeri Robedišča in se skrili za skalo nad stezo, odtod pa jih opazovali, ko so se zgrinjali okrog mosta.

Kmalu so se z veliko naglico v gosjem redu razvrstili in nadaljevali pot proti Logjem. Rosičeva mama, ki je bila tedaj morda le dvesto metrov pred njimi, je šele v vasi ugotovila, da Italijani nas niso ulovili.

Nekajkrat pa so zaradi nenadnega prihoda italijanske patrolje zašle v težave tudi naše mladinke. Nekega dne je skupina deklet iz Logja prihajala iz vasi obložena s cekarji hrane, da nam jo poneso k Nadiži. Pravkar so koračile skozi koruzo, ko srečajo patroljo italijanskih vojakov, ki je bila namenjena v vas. Dekleta so jih pravočasno zagledala in hrano iz cekarjev hitro poskrila med koruzo. Srečanju z vojniki se niso mogle izogniti, zato so jih pretentale z videzom, kot da gredo na pobiranje odpadlega zgodnjega sadja. Vojaki so jim verjeli in smeje odšli dalje. Dekleta pa zopet hrano v cekarje, da jo odnesejo na določeno mesto.

Naši sodelavci v vasi Logje so bili tudi starejši vaščani. Poleg že omenjenih, je bila posebno zavzeta Rusinja Panja, poročena Lavrenčič in njen mož Ivan. Z njima sta nam pomagali tudi njuni hčerki Valentina in Lidija. V prvem odboru mladine sta sodelovali še mladinki Amalija Rosič in Marija Marcola. Obe sta bili zelo prizadevni in zanesljivi. Marija Marcola je po kapitulaciji Italije odšla v partizane, kjer je kot hrabra borka padla nekje na Primorskem.

Z našo organizacijo sta tedaj sodelovala še cerkovnik Karlo Lavrenčič in organist Dominik Rosič. Lavrenčič se je posebno dobro izkazal kmalu po kapitulaciji Italije. Takrat smo zaradi nevarnosti nemške ofenzive prepeljali v vas Logje precej orožja in streliva, ki smo ga zaplenili Italijanom v Breginju in drugje. Pozno ponoči smo ga pripeljali tja s kamionom, da bi ga nekje skrili. Kmalu smo našli dobro rešitev. S cerkovnikom Karlom smo sklenili, da bomo to vojaško blago skrili v cerkvi, in sicer pod desni stranski oltar, ki ga je bilo moč razdreti in zopet postaviti. Bil pa je tako sestavljen, da je bilo v njem polno praznega prostora, predvsem pod stopnicami. Brez vednosti župnika Ličena smo se po poprejšnjem dogovoru lotili dela. Pri prenosu vojaškega materiala so pomagali naši najbližji sodelavci in trije partizani, cerkovnik Karlo Lavrenčič, Jožef Rosič, Julka, Suzana in Amalija Rosič. Delo nam je hitro steklo izpod rok. Prvi so razdirali in sestavljali oltar, drugi pa smo nosili. Vse je bilo opravljeno zelo hitro in skrito, sicer bi župnik Ličen naše početje proglasil za skrunitev božjega hrama.

Na Robedišču je bil naš najbolj delaven aktivist Jože Cenčič-Košar, ki smo ga partizani klicali za starčka. Pri delu mu je pomagala njegova žena Marija, med mladinkami pa je bila zelo prizadevna mlajša hčerka. Kadar smo taborili v Miji, kakšne četrte ure hoda iz vasi, pod veliko previsno skalo »za glavo«, nas je vedno pravočasno obvestil o nevarnosti, če je prihajala iz njegove vasi. Vselej je nekoga poslal, ali pa nas še sam, kljub starosti, opozoril na pretečo nevarnost.

Njegova hiša je stala na začetku vasi. Če smo se napotili k njej, smo vselej postali, da ne bi bili iznenadeni. Slabih dvesto metrov pred vasjo pa je bilo pokopališče, do katerega je bilo lažje priti, ne da bi se takoj izpostavili očem nepoklicanih.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Pavel Golia

Balada o nesrečnem doktorju Vladimiru Kantetu

*Res, policijski komisar v Ljubljani,
a z dušo prikovan na dom in rod,
do zadnjega zvest v delu s partizani!
Obsodil ga je SS — nagli sod.
Krog vrata z zanko mirno v smrt je zrl,
ko se — protest usode — utrga vrv.
Z zamudo mučno zdaj poroga rešen
v predpomladánji sapi sem in tje
se rahlo ziba, na drevo obešen,
nesrečni doktor Vladimir Kantè.*

*Dva pokavca bila sta vrta rablja.
Dvorišče ječe se pogreza v mrak
in v plesu senc strahoto dne pozablja.
Hej, rablja, doktor bos visi in nag!
»Lump sam za hude dni na stran ne devlje,
obleko sva mu spravila in čevlje.«
A za rešetko te jetnik pozdravlja
in vsa podtalna OF prisrčno se
od tebe s stisnjeno pestjo poslavlja,
nesrečni doktor Vladimir Kantè.*

*Nad sanjami jetnikov je drhtela
vso noč trpkost, zamolka kakor glas
turobni róga, óboe in čéla,
priplula iz onostranstva k strtim v vas,
ko so pošastno v vetru onkraj stene
ječale veje, skoraj že mežene.
In solza moči črne kolobarje
oči. In zate jo jetnik otre.
In v njej se bliska sij bodoče zarje,
nesrečni doktor Vladimir Kantè.*

*Ob zori sedeta mu dva vrabiča
na rame čivkajoč, in črni kos
zvedavo vrh smetišča zre v mrliča,
ki iz megle se lušči nag in bos.
(Sodniki so sklenili pri posveti,
da mora štiriindvajset ur viseti
v svarilni zgled med zemljo in med nebom.)
Sedaj je rok končan. Prestal si vse.
In sam si bil o mraku za pogrebom,
nesrečni doktor Vladimir Kantè.*

Bogomil Fatur

Minuta tišine

*Za padle,
za tiste, ki spijo pod rušo neznano svoj rani sen
sredi zemlje pomladne
in čiste,
v objemu neugnanih, kot materine prsi nabreklih semen,
za mrtve
očete in brate in sestre, žene in otroke,
za svete žrtve —
kakor sejalcı pred delom na praznični njivi,
tovariši živi
odprimo r ke
in sr ca
za breme spomina, spomina
v minuti tišine.*

* asa trenutek, kaplja, ki v padajo em slapu premine:
minuta tišine,
tišine.*

*In zopet krog nas kot na orglah mogo na zahrumi
dinami na pesem dela,
divja, zmagovita, vesela
himna vseprešinjajo ih harmonij.
In ko bo kl divo udarjalo trdi takt,
v srcih
tiho podzemno zvenel bo tovariški glas
mrtvih:
ne poz bite nas?*

Ne pozabite nas!

Franci Strle

Slovo od moža, očeta in junaka

Po trupla Vingorjeve Ivanke in obeh ustreljenih partizanov pri Kneju so šli Robarji. Vse tri žrtve so pokopali na pokopališču na Robu. Komandanta Viktorja Kraševca pa so pokopali skupaj z drugimi borci in begunkami, padlimi ali umorjenimi v Mačkih, v neki dolinici pod Purkačami. Prav takrat pa je bila prišla na to področje Cilka Mačkova in odredila, naj padlega komandanta prepeljejo k domačim v Loško dolino. To nalogo je dobil zvesti sodelavec partizanov Janez Klančar, Medvedkov iz Rut. Napregel je svoja dva bela konjiča in šel po preprosto krsto s truplom padlega komandanta. V Bukovcu pri Krvavi peči so mu določili še ranjena Karlo Intihar in Mirka Jeriho, da ju spravi bliže partizanski bolnišnici.

Mali, grbavi Medvedek je počasi in vdano vozaril tja proti Runarskemu, ko pa je oddal oba ranjenca, je krenil nazaj proti Novi vasi, od tam v Metlje in mimo Županščka proti Vrhniki. V puščobno in požgano vas je pripeljal skoraj neopazno, potem pa so se mu najprej pridružili radovedni otroci.

Vdova Francka je padlega moža sprejela stoično in brez solza, toda bila je brez moči, kakor da je tudi sama prestreljena. Kakor vselej ji je zvesto stala ob strani sosedja Anžetova Rezka. Ta je prevzela Viktorjevo truplo, ga umila in pripravila mrtvaški oder. Mali Viktor je bil vseskozi zraven, da si poslednjič dodobra ogleda padlega očeta. Dobro si je zapomnil, da je bil zadet sredi čela, potem pa še na vsaki strani senc, nad obema ušesoma. To so bili streli, ki so mu jih zadali morilci z brzostrelko, imel pa je prestreljeno še nogo v gležnju in oba kolka.

Takisto si je padlega brata ogledal Jaša Kraševce. Še več pozornosti je posvetil Francki. Skupaj z Andjo sta se trudila, da bi ji kako olajšala obupni življenjski udarec, ki jo je za dolgo zavil v črnino. Z enako skrbjo in toplino so ji izražale sožalje njene sestre.

Sicer pa so se ljudje v dolini pripravljali na pogreb. Organizacija Slovenske protifašistične ženske zveze je pozvala svoje članice, da spleto vence in se udeleže pogreba, takisto je bilo naročeno skojevkam. Naročili so tudi lepo krsto.

Ljudje so se začeli zbirati že dopoldne, zakaj napovedano je bilo, da bo pogreb ob deseti uri. Prišli so tudi trije višji oficirji narodnoosvobodilne vojske z dvema odredoma partizanov, prišel je sloki kaplan. Toda vdova Francka se je uprla.

»Ne dovolim, da bi bil pogreb dopoldne!« je odločno zastavila besedo pri vseh treh partizanskih poveljnikih. »Živ je bil vaš, mrtev je pa moj, in jaz odločam, kdaj bo pokop...«

Prepričevali so jo, da je nevarno, če se vojska toliko časa zadržuje na enem kraju, pa je ostala trdna, češ da lahko gredo, če se bojijo sovražne pehote ali letalstva. Tako je njena obveljala. Hkrati je poskrbela, da partizani ne bodo lačni. Za to priložnost je pokuhala skoraj vsega pujska, katerega meso je bilo ravno prav suho, sočno in slastno. Tako so partizani in njihovi komandantje kar radi počakali do štirih popoldne.

Opoldne je prišel k padlemu stricu Boris Kraševce, partizanski kurir, ki je naredil dolgo pot iz Gorskega kotarja, samo da bi mu izkazal poslednjo čast. Nekateri so rekli, da je ta Viktorjev pravi sin, da ima vse njegove izredne lastnosti. Drugi

Odlomek, ki ga objavljamo, je iz knjige Francija Strleta »Partizanski volk samotar«. V njej je opisano življenje ostrostrelca Viktorja Kraševca, ki se je začel bojevati proti okupatorju že spomladi leta 1941. S svojimi diverzijami je povzročil sovražniku velike žrtve in gmotno škodo. — Na sliki: Viktor Kraševac kot komandant mesta Velike Lašče nekaj dni pred smrtjo, 8. maja 1944, ob napadu domobrancev na to zaledno enoto v Mačkih nad Robom

so jih pripisovali Francetu Kraševcu iz Podcerkve, drugemu Viktorjevemu nečaku. Tudi ta je bil zelo srčen in dober strellec. Ko smo lovili polhe po duplih, je France to vedno delal z roko. Mnogokrat je bil ves oklan in krvav, toda polha ni izpustil. Z mitraljezom je streljal enako natančno kot s puško in tako se je zgodilo, da je na Ogulju sestrelil sovražno letalo, ki se je potem zrušilo na zemljo nekje pri Poštojni. Toda Franceta zdaj ni bilo tu. Malo pred tem so ga bili poklicali v Belo krajino, tja je moral po navodila kot komandir narodne zaščite. Tudi njegov oče Tone, brat padlega komandanta Viktorja, je bil takrat v Beli krajini na višjem upravno-političnem tečaju v Črnomlju. Vlada Kraševca, nekdanjega partizanskega komandirja s hudo poškodbo v glavi, je stričeva smrt močno prizadela. Odpovedale so mu moči in začelo mu je kljuvati nad desnim sencem, da je moral leči. Tako je odšla na pogreb v Vrhniko samo svakinja Pepca z obema deklicama.

V Vrhniki so se zbrali ljudje iz vse doline. Največ je bilo seveda žensk. Skoraj vsaka vas je dala svoj venec, najlepši pa je bil tisti, ki je bil spleten iz cvetov jablane.

Zalni spreved je ob šestnajsti uri krenil iz Vrhnike proti viševskemu pokopališču. Padlega komandanta so peljali na mrtvaškem vozu. Spredej, zraven kočijaža se je peljal osiroteli mali Viktor, ki bi bil sicer zaradi okvar na nogah zelo težko hodil. Zadaž so šli Francka, Jaša, Andja in Boris, potem drugi sorodniki in vaščani. Obe četi z razvito partizansko zastavo pa sta bili na čelu spreveda. Za tiste čase, ko so bili pogrebi vsak dan, ko so se bili ljudje navadili polagati padle v zemljo brez kakih posebnih svečanosti, je bil to eden največjih in najlepših pogrebcev.

Jamo za padlega komandanta Viktorja Kraševca so že dopoldne skupali partizani, ki so bili prišli za častno spremstvo. Bila je blizu cerkve, kjer so votlo zazvonili zvonovi. Tu se je razvrstil spreved, vsi bi bili radi videli pokop od blizu.

*Vdova Franca Kraševca s hčerko Jelko
poldrugo leto po moževi smrti, zraven
je partizanček Viktor Kraševac, zdaj
doktor inženir*

Po obredu je zapel pevski zbor, sestavljen iz samih moških grl. Pevci so bili oblečeni v različne in obnošene vojaške suknje, opasani in s puškami na ramah, toda njihovi glasovi so bili ubrani in v srca segajoči. Vse je jokalo in točilo solze, le vdova Francka in sirotek Viktor nista potočila niti ene. Stala sta tam, kakor da sta izklesana iz kamna, brez življenja. Francka ni mogla jokati. Sele po dveh mesecih je toliko prebolela strahotni udarec, da je lahko spet jokala...

Odsekano so zarezale v nebo tri salve iz pušk. Kakor v omotici je Francka segla po lopatici in z njo vrgla nekaj rahle zemlje na krsto. Potem so po pokrovu zabobnale grude ilovnatih sprimkov in zarožljale lopate. Zrasla je sveža gomila, ženske in partizanski borci pa so jo obložili z vencii.

Francka in Viktor sta še dolgo ostala sama na pokopališču. Sklenila sta, da bosta k zgjavju zasadila jelko kot simbol notranjskih in goranskih gozdov, ki jih je imel junaški komandant tako rad.

Tiste dni je Francka napisala pismo za sina Milana, ki je z Invalidskim pevskim zborom gostoval nekje po Beli krajini. Poslala mu je delček svoje bolesi, ki ji je jemala sen in meglila pogled v prihodnost. Ob tolikšni izgubi bi ga bila rada videla, rada bi ga bila imela ob sebi, laže bi ji bilo in manj puščobno. Odpisal ji je 21. maja 1944, pismo pa so ji kurirji prinesli že drugi dan. Z njim se je sin, iz bojnih vrst izločeni borec, takole poslovil od junaškega očeta:

»Draga mami!

Sprejel sem tvoje pismo, za kar se najlepše zahvaljujem. Mislim sem, da ste že vsi mrtvi. Vesel sem bil, ko sem ga dobil, toda ko sem ga prebral in sem videl, kaj je, me je zelo razžalostilo. Ne morem ti popisati, kako mi je hudo. Ne morem verjeti, da je mrtev. Vedno mislim, da je to laž in da še živi.

Ravno sem bral poročila, ko sem dobil pismo. Prebral sem tudi članek o Velikih Laščah, da je bil ubit komandant mesta. Niti na misel mi ni prišlo, da je bil to moj atek. Nato sem odprl pismo in videl sem, kaj je.

Pa Viko, kaj je delal? Zakaj ni pazil? Videl je, da jo je že ob prejšnjem razpadu staknil in zdaj pa spet. Zakaj mora biti ravno naša družina tako nesrečna?

Toda nikar se preveč ne žalosti, ker to bi škodovalo tvojemu zdravju! Že zaradi Jelkice in Viktorčka moraš biti močna in prenesti tudi ta udarec! Saj sedaj se bije boj na življenje in smrt za osvoboditev našega naroda, za boljšo prihodnost Jelke in Viktorčka, in za to je svoje življenje žrtvoval tudi naš zlati atek. Kar potolaži se in preveč ne žaluj! Jaz sem zdrav.

Prav lepo pozdravi Viktorčka in Jelkico! Reci jima, da se bomo morda kmalu videli! Pozdravi tudi vse sorodnike! Daj mi kaj več pisati, kako je doma in pri sorodnikih! Pa tudi tvoj naslov mi v prihodnjem pismu sporoči! In sicer rajon, kateri je, ker zdaj ne vem točnega naslova!

Prav prisrčno te pozdravlja ljubeči te tvoj sin Milan ...»

Tudi v tem pismu ni sledu o tem, kaj se je zgodilo z Milanom. Fant se je zavedal, da ni še prišel pravi čas, ko bi materi lahko razkril svojo lastno žrtev. Že brez tega ji je preveč hudo. Sklenil je, da počaka, dokler si ne opomore, sicer bi se morda v svoji bolesti zgrizla do smrti ...

Milan je premišljeval o svojem očetu. Spomnil se je besed, ki mu jih je oče polagal na srce, kako je treba ljubiti domovino in dati zanjo tudi življenje, če je treba. To, kar je zahteval od sina, je z lastnim zgledom storil sam. Lahko bi se bil izmaknil, stokrat bi bil lahko dobil koristno delo v zaledju, s katerim bi bil prav tako pomagal ljudstvu do svobode, pa je hotel biti v prvih bojnih vrstah od začetka do konca. Tako se je zgodilo, da so mrtvega prinesli na štčitu, kakor je svoje dni zahteval od sina: bilo bi mu ljubše, da pade, kakor da bi postal izdajalec ...

Še nekdo je tedaj veliko mislil na padlega komandanta Kraševca. Bil je to pri-kupni kurir Franc Cimperman-Cigo, ki je iz Rut na Mačkovcu še vedno nosil pošto na komando notranjskega vojnega področja. Po pokolu v Mačkih si je vzel za spo-min čepico svojega padlega in ljubljenega komandanta. Kadar je utrujen legal, si jo je dal na prsi blizu srca. Vsakič, ko je šel mimo Vrhnike, je zavil na viševsko pokopališče in se tam pomudil ob svežem grobu. Po poteh čez jase in livade je nabral gozdnih lilij ali drugega cvetja, da je bilo na grobu zmeraj polno svežih rož. To je trajalo vse do 17. avgusta, ko je od izdajalčeve roke na Vodičnicah skupaj z Antonom Bavdkom omahnil tudi on ... In ne le onadva, tudi Konjevčev Tonček (Anton Levstik) s Turjaka je s svojo krvjo pognojil zemljo pri Sekiriščah, žejno svobode ...

France Kosmač

Naročje zvesto

*Zaljubil sem se v zvezde, v veter, v trave.
Najvernejše so spremstvo na pohodu:
naj bi še toliko daljav prebrodil,
ne zapuste me zvezdice smejave,*

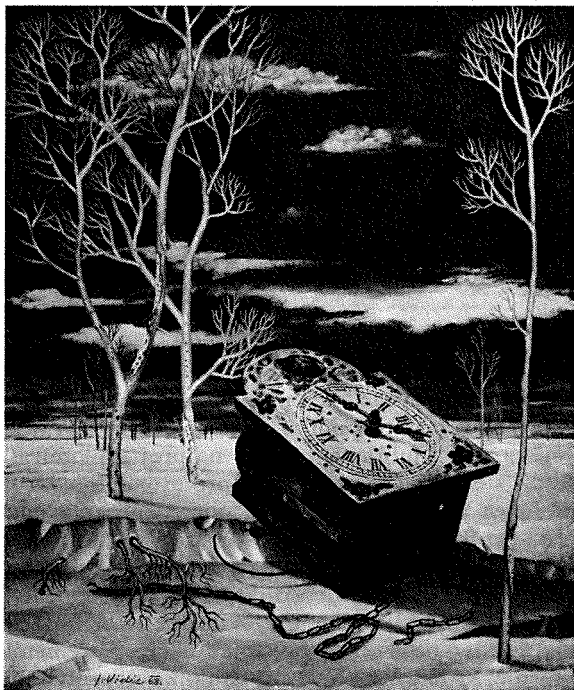
*ne zapuste me trav sladke vonjave,
ne zapusti me veter, ki na svodu
bo smeh zvezda ujel in se pripodil
med nas kot fant, vriskaje čez dobrave ...*

*Srce nemirno v njih naročje zvesto
položil sem, popotnik redke sreče;
z vetrovi poje, s travami trepeče,*

*z zvezdami gleda na življenja cesto ...
V tej družbi ni je poti negotove —
lahak in prost odhajam v čase nove ...*

Dr. Ivan Sedej

Ljudje in zemlja v podobah Janeza Vidica

Janez Vidic: *Razmišljanje*,
olje-steklo, 1968

Akademski slikar Janez Vidic se je rodil v Ljubljani leta 1923. Svoj risarski in slikarski talent pa je v bistvu odkril in razvil v času NOB, ko se je kot borec in propagandist uveljavil z zanimivimi, privlačnimi risbami in linorezi. V teh delih čutimo prve tipajoče korake in prve spopade z materialom in vzorniki. Ze v tem času je nakazoval svoj bodoči odnos do umetnosti in hotenje — ustvarjati samo-

Janez Vidic: Lukarja, olje-steklo, 1963

stojno in predvsem neobremenjeno. Vse to je tudi odločilo o njegovi življenjski poti. Takoj po osvoboditvi se je vpisal na takrat ustanovljeno Akademijo za likovno umetnost v Ljubljani, kjer je najprej diplomiral, nato pa nadaljeval podiplomski študij stenskega slikarstva pri profesorju Slavku Pengovu.

Janez Vidic je pošten in neposreden ustvarjalec. V njegovem današnjem ilustratorskem in slikarskem delu komajda še zaslutimo, da so ga nekoč pritegovali predvsem akcijski motivi — saj je ves obrnjen navznoter, v pesniško interpretacijo preprostega življenja kmečkih ljudi iz vinorodne Štajerske. Socialno kritično ost, ki je večna spremljevalka njegovih del, sicer ohranja kot rdečo nit svojega ustvarjanja, vendar na izrazito prefinjen način. Spremenil jo je v intimno in prizadeto pričevanje, ki je mnogokrat pretkano z ljubeznivim humorjem in učinkuje kot umetniška prepesnitev znanih ljudskih motivov.

Ob svoji ljubezni do lirične predstavitve izginjajočega sveta viničarjev in melanholičnih, malce preplašenih ljudi pa vendarle ostaja presenetljivo stvaren. Motive in končno tudi slikarski način črpa iz istega vira — iz ljudskega izročila in njegovih današnjih sledov. Zato ni naključje, da je v svoja dela vključil nekatere elemente iz ljudske umetnosti in celo iz sveta naivnega slikarstva. Vendar gre tu za nekaj drugega. Nekatere prijeme, morda bi jih lahko v večji meri pripisali študiju slav-

Janez Vidic: Prleški Filemon in Baucis, olje-steklo, 1963

nega kmečkega slikarja Petra Brueghla kot pa domačim »naivcem«, je uporabil pač zato, da je tudi po oblikovni plati zadel zven življenja med zorano zemljo in skromnimi, s slamo kritimi hišicami in bajtami. Ko si njegove podobe ogledamo natančneje, vidimo, da je slikarska problematika povsem drugod — v posebni ljubezni do temnih, otožnih in pravljичno zvenečih modrinah, kontrastih med rahlo zastrtimi toni stare rjavine in v zlatkastem nadihu. Vse to so pa prijemi, ki jih zmore le izredno vešč slikar. Podobna je tudi oblika. Ljudi (ki nastopajo na njegovih podobah tudi kot skrite priče) slika kot tršate, polnoplastične figure, ki so kot forma in z barvami nasičena kombinacija ploskev sestavina okolja (naslikanega). Tako vzpostavlja organsko povezavo med okoljem in figuro, ki ima tudi izjemen vsebinski pomen — saj govori o kmetu (ali kmečki krajini) kot o človeku, ki je edini ohranil neposredno povezavo z zemljo, z Naravo.

Hkrati pa ga zanimajo tudi psihološke podrobnosti in karakteristike. V način kmečkega bivanja se je poglobil tako intenzivno, da pred nami ne žive podobe, marveč bitja sama. V otožnih in togih obrazih se zrcalijo tako strah pred prihod-

Janez Vidic: Sopek petdesetletnika, olje-steklo, 1971

nostjo, ki jo lahko za dolga leta uniči en sam črn oblak, poln ledu, kot na videz raskavi dokazi ljubezni med temi trdimi, pa vendar silno občutljivimi in nežnimi ljudmi, in resnično kmečka, prvinska vdanost v usodo.

Po drugi strani pa je Vidicu uspelo še nekaj — v stvarnem in z naravo povezanem prostoru, ki ga naseljujejo toplo čuteči ljudje, je našel odseve podzavesti, demonskih sil in skrivnosti, ki so jih nekdanji poljedelci častili kot božanstva. V tem jasnem in hkrati skrivnosti polnem prostoru teče Čas, ki reže korenine, tu se pojavlja našopirjen živobarvni petelin kot simbol moškosti in popadljivosti, tu venejo suhe rože v lončenih vazah kot ljudje, ki jih je čas po krivici potisnil na straniški tir.

To pa pomeni, da je znal Vidic prisluhniti tudi dogajanjem v širokem svetu umetnosti — da se ni zaprl v ase in v ozki motivni svet. Iz navidez tihega sveta je namreč izvalil tudi drugačne melodije. Čeprav slika kmete, kmečko okolje in kmečka tihožitja, odpira probleme novega, stehniziranega sveta — njegov motivni svet je pravzaprav zrcalo in kontrastna podoba tistega, kar doživljamo vsak dan. To je hkrati slika neke idile, ki je ni bilo nikoli in ki živi le še v naših srcih kot prijetna samoprevara — in prav to idilično laž je Janez Vidic v bistvu razkrinkal. Pokazal nam je svet spominov in pravljič, hkrati pa mu je dal razsežnost resničnega življenja. To dimenzijo pa vključuje predvsem lirični zven njegovih barvnih pesnitev.

Kot smo že omenili, je navidez konservativno, v preteklost usmerjeno slikarstvo tudi zelo moderno. Janez Vidic je znal v svoj svet vključiti tudi pridobitve avantgardnih slikarskih smeri — od nakazanih kubističnih do izrazito surrealističnih prvin in celo do sledov strukturalizma in abstraktnega načina upodabljanja. Prav zato lahko rečemo, da je Vidičeva umetnost ne samo poštena, saj nam kaže resnično podobo nekega sveta, marveč tudi napredna v vsebinskem in oblikovnem pogledu.

Slavko Rupel

Beno Zupančič: Grmada

Če včasih zapišemo, da moramo biti veseli vsakega izvirnega slovenskega romana, potem to velja še toliko bolj, če gre za pripoved, ki jo ljudje radi bero in kritika pohvali. Najnovejše delo Bena Zupančiča je tak roman. Ljudje ga bodo radi prebirali, kritika ga je tudi ugodno sprejela. Res je, da tako osvajačega, bralnega in zanimivega slovenskega teksta že lep čas nismo dobili.

Roman Grmada se pridružuje številnim drugim pripovednim stvaritvam Bena Zupančiča, stvaritvam med katerimi sta dve knjigi novel, tri knjige za otroke in kar šest romanov. To je bera, s katero se ne more pohvaliti vsak sodobni slovenski pripovednik. Če pa gre za sama priljubljena dela, skoraj vsa zelo uspeša, potem je že to poroštvo tudi za kvaliteto najnovejšega teksta. In slovenski bralec, ki bo Grmado vzel v roke, ne bo razočaran. Prebral jo bo na mah, jo zadovoljen odložil, o njej premišljal, pa tudi povedal svojemu prijatelju, da je v resnici prebral nekaj dobrega. Razen tega pa je tudi Zupančič s tem svojim romanom ustvaril gotovo svoje najboljšo delo, napisano nekoliko v modernizirani pripovedni formi, kar je dokaz, da tisti, ki zna in hoče, lahko brez zunanjih posebnosti napiše dobro delo.

V romanu Grmada se Beno Zupančič vrača v svoj priljubljeni svet vojne in povojne graditve. Pripoveduje o Martinu Dobroti, ki nam v prvi osebi sam posreduje svojo življenjsko zgodbo. Predvsem zgodbo iz povojnih doživetij pa tudi zgodbo iz ilegalne Ljubljane, v kateri se je Martin Dobrota boril kot skojevec, pripadnik udarne peterke. Toda prišli so ga Italijani in ga čeprav srednješolca, starega dobrih petnajst let, poslali v taborišče. Od tam se je vrnil, odšel v partizane in se po osvoboditvi vrnil

domov. Izgubil je očeta, ki so ga ustrelili kot talca, izgubil je mater, ki je umrla v taborišču. In tako je ostal sam. Pridružil se je graditeljem povojnega sveta in sprejel službo na ministrstvu. Zdaj se njegova zgodba pravzaprav šele pričinja. Spoznal je dekle Rožo, strojepisko v istem ministrstvu. Med njima se je razvila ljubezen, dokler se Roža nenadoma ne odloči za drugega, za samega Martinovega šefa. Le-ta pa kot da ni vedel za prejšnjo ljubezen svoje žene. In ko je prišel na to, je zaradi tega začel preganjati Martina Dobroto. Naprtil mu je na vrat razne komisije, lažne obtožbe in sumničenja. In sumničenja so ostala, ostal je nek madež na nekdanjem partizanu. Zato se je Martin odločil, da bo napisal zgodbo svojega ilegalnega delovanja; predvsem pa pojasnil, kako je prišlo do izdajstva in je bil aretiran njegov soborec Ferdinand S. (Es), ki so ga prijeli Italijani, in ki je kasneje postal izdajalec v karabinjerski uniformi. Toda neuspeh v službi Martina Dobrote ni podrl. Uspelo mu je dokončati šolanje, tudi v novi službi se je uveljavil. Njegovega prejšnjega šefa so poslali domov na deželo, tudi Roža je bila pripravljena, da se vrne k njemu. In celo prejšnje mesto so mu ponudili. Toda vabila, da bi se vrnil v prejšnji svet, Martin Dobrota ni sprejel.

Tako se torej odvija vsa zgodba, ki jo je pisatelj razdelil na dva dela. V prvem delu pripoveduje Martin Dobrota svojo življenjsko pot in svoje življenje po osvoboditvi. V drugem delu pa nam posreduje zgodbo o tem, kako je Ferdinand Es postal izdajalec. Prva zgodba je navidez ljubezenska zgodba. Toda ljubezen ni poglavitna tema pisateljeve pripovedi. Ta je usmerjena predvsem v prikaz naših razmer neposredno po vojni. Zato nam pisatelj predstavi vrsto oseb, pomembnih javnih delavcev pa

tudi navadnih občanov, ki so sicer obrobni, na videz nepomembni, ki pa vendar s svojimi usodami dajejo zaokroženo podobo ljudi in časa. Sicer pa se obe zgodbi, prva in druga med seboj povezujeta in deloma prepletata ter ustvarjata zaokrožen roman, z zgodbo o naši mladosti in mladosti naše družbe.

Pripoved Zupančiča je razgibana, fabulativno živahna, rahlo posmehljiva in duhovita. Je tudi plastična in se tako osebe kot posamezni dogodki vtisnejo bralcu v spomin. Ta široko zasnovana podoba, prikazana v pestrih barvah od svetle do najtemnejše nas vseskozi prepriča in osvoji.

Roman Grmada je izdala Cankarjeva založba.

Slavko Rupel

Janko Messner: Zasramovanci... združite se!

V zbirki Polemika, ki jo izdaja založba Partizanska knjiga je izšla knjiga koroškega profesorja, pisatelja in javnega delavca Janka Messnerja z naslovom »Zasramovanci... združite se!« V tej polemični zbirki, ki jo ureja Josip Vidmar, sta doslej izšli že dve knjigi: Vidmarjeva knjiga zapisov »K našemu trenutku« in prav tako polemično delo Jožeta Javorška »Samotni jezdec«. Tudi tretja knjiga z Messnerjevimi članki, sestavki, prispevki, poročili, pismi in drugim gradivom je polemične narave in torej sodi v to zbirko. Med vsemi tremi knjigami je morda še najbolj aktualna, saj obravnava temo, ki je danes živa, pereča in v srcih vseh naših ljudi. Obravnava nekatere probleme koroških Slovencev, kakor jih vidi in doživlja njihov avtor.

Po svoji vsebini ta knjiga vsebuje najrazličnejše gradivo, in je prav, da ga spozna širša javnost. To so članki, v katerih se avtor kritično dotika nekaterih koroških problemov, nadalje so polemike z raznimi avstrijskimi forumi od zveznih do deželnih in občinskih ter polemike z raznimi predstavniki avstrijskih časopisov in strankami, zlasti s socialistično stranko. Kritične besede avtorja gredo tudi na račun nekaterih slovenskih političnih predstavnikov in drugih ljudi na Koroškem, in v matični domo-

vini. Gre torej za zapise avtorjevih polemičnih stališč, ki se pogosto razlikujejo od umirjenejših in spravljivejših stališč slovenskih političnih predstavnikov na Koroškem. Messner piše odkrito in ostro, brez strahu pred zamero. V tem smislu tudi udarja, da v njegovih zapisih, spisih, pismih, polemikah, ni ničesar izmišljenega, nič neresničnega. Vse, kar je zapisal, je dokumentirano. Za vse, kar je napisal, odgovarja sam. In prepričan je, da ima tudi prav.

V času, ko je vprašanje Koroških Slovencev na dnevnem redu in ko Avstrija noče urediti položaja Slovencev in Hrvatov v Avstriji, je Messnerjeva knjiga vzpodbujajoča, saj poziva Slovence na obrambo narodnostnih pravic slovenske manjšine na Koroškem. Nobenega dvoma ni, da je Messnerjeva knjiga po svoji aktualnosti, po svojem značaju in bojevitim tonu ter odkritosti edinstvena. Josip Vidmar je kot urednik ob izidu knjige poudaril prav ti dve okoliščini. In pa odkritost avtorja, ki se bori za resnico in se ne boji te povedati nikomur v obraz.

In vendar se nam ob knjigi rojevajo nekateri pomisleki. Ne bi se hoteli spuščati v to ali ima avtor vedno in v vsem povsem prav ali ne. Zdi pa se nam, da Messner ven-

darle vidi večkrat le sebe in da poudarja, da je le on edini poklican reševati vprašanja koroških Slovencev in njihove politične, nacionalne, kulturne in druge probleme. Da hoče pač on v vsem in vedno imeti prav. Težko bi ugotovili, niti ni tu za to mesto, ali ima avtor res v vsem povsem prav. Toda nekateri Messnerjevi napadi na slovenske ljudi, tako na Koroškem kot v matični domovini, so nepotrebni ali pa vsaj niso na mestu. Gre namreč za to, da bi morali biti tako koroški Slovenci kot Slovenci v domovini v vseh temeljnih vprašanjih osnovnega boja enotni. V vseh temeljnih vprašanjih, kjer gre za osnovne pravice obstoja Slovencev na Koroškem bi morali

vsí nastopati enotno, ne glede na nazorska prepričanja in strankarsko pripadnost. Eno je vprašanje temeljnih pravic in obstoja koroških Slovencev, drugo so manj bistvena vprašanja. Zato nas v Messnerjevi knjigi motijo nekatera stališča avtorja, ki so predvsem le njegova, kot nas motijo nekateri napadi na njegove rojake na Koroškem. Pisatelj je sam dejal, da je skeptičen glede uspeha svoje knjige na Koroškem, pričakuje pa morda tudi neprijazno stališče v matični domovini. Ob Messnerjevem trmistem stališču, da ima le on prav, ob njegovem poudarjanju zgolj sebe, najbrž to ne bo knjiga naših rojakov, ki bi predstavljala temelj za široko sodelovanje vseh naših ljudi onstran Karavank. To pa je škoda.

Črtomir Šinkovec

Anton Ožbolt: Dežela Petra Klepca

Med zadnjimi knjigami ali celo zadnja, ki je izšla pri založbi Borec v lanskem letu, je knjiga Antona Ožbolta »Dežela Petra Klepca«. Delo obsega kar 577 strani in je razdeljeno na 48 zaokroženih poglavij, ki jih dokumentirajo tudi številne fotografije. Knjigo je opremil Matjaž Vipotnik.

Anton Ožbolt se je pred tem že predstavil javnosti s knjigo Šerčerjeva bojna pot. V njej je opisal dogodke, ki so se odigrali v jeseni 1941 v zvezi s partizanskim napadom na Lož. Osrednja osebnost te knjige je seveda narodni heroj Ljubo Šerčer, ki je bil po rodu doma s Kočevskega. Tako kot ta, je bila tudi druga knjiga, Dežela Petra Klepca, v kratkem času razprodana, kar je znak, da je Ožbolt v svojem pisanju odkril v določenem smislu še neznano pokrajino, ljudi in dogodke, ki so se odvijali med zadnjo vojno, po drugi strani pa je tudi znamenje, da Ožbolt stvarno in iskreno, dokumentirano in zanimivo pripoveduje o dogajanju med NOB na Kočevskem, ali bolje, v deželi Petra Klepca — po ljudski legendi je bil pravljичno močan Peter Klepec doma nekje blizu Osilnice, se pravi tam, kjer se Čabranka izliva v Kolpo, ta pa razmejuje Slovenijo in Hrvaško ter kočevsko hribovje in Gorski kotar.

Kot že rečeno, nam je Ožboltova knjiga Dežela Petra Klepca, odkrila domala ne-

znano pokrajino, ali vsaj nam je bila neznana do take podrobnosti. Najbolj nam je ta pokrajina v spominu izpred let pred zadnjo vojno, ko se je znatno število kočevskih Nemcev, naseljenih v teh krajih v 14. in 15. stoletju, čudno prelevilo pod vplivom Hitlerizma v zagrizene sovražnike naprednih in zavednih Slovencev. Mnogi nacistični zagrizenci so šele tedaj pokazali svojo pravo, strupeno barvo. V Hitlerja so verovali kot v odrešenika in upali so, da jih bo kot okupator odrešil. Toda semkaj ga ni hotelo biti, zato so se kot zvesti podaniki Hitlerja, odselili v svoj rajh in s tem prostovoljno in nehote, zase in za nas, rešili narodnostno vprašanje. Naravnost paradokсно pa je pri tem, da je bilo od 11 500 ljudi, ki so optirali, dobršna tretjina Slovencev, docela zasenčenih z nemško propagando.

Ljudstvo iz dežele Petra Klepca je bilo že od nekdaj usmerjeno h kmetovanju in gozdarstvu v širnih kočevskih gozdovih. To zadnje jim je pomenilo, zlasti potem, ko se je začelo preusmerjati v lesno industrijo, pomembnejši del vsakdanjega kruha. To so bili tudi prvi zametki razredne zavesti gozdnih delavcev. In zato se ne bomo čudili, ko v Ožboltovi knjigi bomo o tesni navezanosti ljudstva na to zemljo, ki se je še posebej odrazila, ko jo je leta 1941 pohodil okupator.

Prve niti odpora so se začele spletati že v jeseni 1941, množično pa se je razraslo v naslednji zimi, potem ko je veliko rešeto opcije že presejalo zrnje od plev. Spomladi 1942 je na območju Kočevskega nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, kar pa seveda Italijanom ni šlo v račun. Že konec aprila so začeli z izredno krvoločnimi kazenskimi ekspedicijami, požiganjem, ropanjem in ubijanjem, da bi z ustrahovanjem in nasiljem zatrli sleherno osvobodilno misel. Pravi uničujoči orkan nasilja pa je planil na to ljudstvo z italijansko veliko ofenzivo poleti 1942. Tedaj so do kraja uničili vse, kar so dosegli, pobili nič koliko ljudi ter jih odganjali v taborišča, največ na Rab. Kljub vse-

mu zlu, strahotam in grozi, okupator ni dosegel zaželenega namena, zakaj svoboda je rasla iz krvi po nedolžnem umorjenih, rasla je iz pepela požganih domov.

Največ strani je v knjigi Dežela Petra Klepca posvečenih prav letu 1942, letu množične rasti partizanstva, pa tudi letu najhujših preizkušenj. Toda to ljudstvo ni klonilo ne pred trpljenjem in ne pred žrtvami. Vztrajno je sledilo klicu svobode in jo doseglo na razvalinah svojih domov v maju 1945.

Anton Ožbolt je postavil s to knjigo najtrajnejši spomenik boju za svobodo v deželi Petra Klepca, knjigo, ki je vredna branja.

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Karel PRUSNIK-Gašper: *Gamsi na plazu*. Druga izdaja, dopolnjena po prvi izdaji iz leta 1958. Uredil Pavle Žaucer-Matjaž. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila Založba Borec. V Ljubljani 1974.

Anton OŽBOLT: *Dežela Petra Klepca*. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila Založba Borec. V Ljubljani 1974.

Ivan JAN: *Cankarjev bataljon in dražgoška bitka*. Razširjena in popravljena izdaja knjige Dražgoška bitka. Slika na ovitku Ive Šubic. Opremil Andrej Verbič. Izdala in založila v nakladi 2000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1974.

Vladimir BARTOL: *Demon in eros*. Zbirka Krog. Izbral in uredil Severin Šali. Spremno besedo napisal Taras Kermauner. Opremila Edita Kobe. Oblikoval in tehnično

uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Spomini na partizanska leta 2. knjiga. Zbral in priredil Ferdo GODINA. Opremil Ernest Krnaič. Založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

Janez TOMŠIČ: *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Knjižnica NOV in POS 42. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Tehnični urednik in lektor Jože A. Hočevnar. Opremil Vladimir Lakovič. Skice po zasnovi Janeza Tomšiča izdelal Darko Prug. Založila Odbor slovenskih partizanskih pomorščakov v Piranu in Partizanska knjiga. V Ljubljani, oktobra 1974.